

MAKKAI SÁNDOR

MAGYAR FA SORSA

A VÁDLOTT ADY KÖLTÉSZE

- 1927 -

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 3.0 Unported (CC BY-NC-ND 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.hu>

TARTALOM

**I.
OND VEZÉR UNOKÁJA**

**II.
MÁRIÁTÓL VERONIKÁIG**

**III.
ŐS KAJÁN**

**IV.
A HALÁL ROKONA**

**V.
A SION-HEGY ALATT**

**VI.
A FEKETE ZONGORA**

Az a megbízatásom, hogy állást foglaljak, és véleményt mondjak az „Ady-kérdésben”. Fiatal emberek, egy református diákszövetség tagjai kértek fel reá. Abban a meggyőződésben tették ezt, hogy velük egy világnézetű és erkölcsi felfogású, emellett az irodalommal is egy keveset foglalkozó ember véleménye segítségükre lehet a kérdésben való biztos meggyőződésük kialakításában. Egy ilyen meggyőződés kialakítását szükségessé teszik azok a folyton megújuló vádak, melyek Ady és költészete ellen felhangzanak. Éppen az engem is ért felszólítás igazolja, hogy ezeknek a vádaknak megvizsgálása ma sem szükségtelen, mert a magyar ifjúságnak, vagy legalábbis a magyar ifjúság egyes köreinek még nincs meg a végleges ítélete ebben a kérdésben. Arról lesz tehát szó, hogy igazak-e, mennyiben igazak, és mennyiben terhelik Adyt az ellene hangoztatott vádak?

Ady Endre, a nagy, szomorú szemű, gögös, beteg vádlott életében és halála után már több törvényszék előtt állott, de mostanság mind többen igyekeznek őt egy igazán döntő fórum, a magyar ifjúság ítélőszéke elé állítani. Ebben a perben a magyar ifjúság, értvén alatta a 16-24 éveseket, igen érdekes és fontos pozíciót tölt be. A hivatalos irodalom és a nevelők, mint felperes, vádat emelnek Ady ellen az ifjúság törvényszéke előtt, az ifjúság feletti uralomért. Tehát az ifjúság itt egyrészt bíróság, de másrészt a per tárgya is, sőt bizonyos tekintetben vádlott is. Az Adyt érő vádakkal kapcsolatosan az ifjúságot is vádak érik, és így ebben a perben az Ady fölött ítélkező ifjúság önmaga fölött is ítélkezni fog. Nemcsak érdekes, de lelkünkbe, jövőnkbe vágó per ez.

A vádak, amelyekről elejétől fogva szó van Adyval és költészetével kapcsolatban, a következők: gögös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteg tagadása minden pozitív szellemerkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, az ideiglenes bünbánat komolytalansága, a vallásosság affektálása, egyszóval, az ismert ősi fogalmazás szerint, hogy „nem tiszteli az isteneket és a törvényt, s megrontja az ifjúságot”.

De ezzel kapcsolatosan az ifjúság is vád alá kerül azért, hogy prófétájául fogadta ezt a költőt, hogy könyveit mohón olvassa, éspedig a régebbi nagy nemzeti költők elhanyagolásával és alábecsülésével, hogy ideáljának, mintaképének tekinti a Halál Rokonát, akit életében is követni akar.

Tudom, hogy aki hozzászól ehhez a kérdéshez, az súlyos lelkiismeretbeli feladat előtt áll. Nem az a megbízatásom, nem is lehetek, nem is akarok bíró lenni ebben a perben. Én csak annak az ifjúságnak igaz barátja lehetek, és akarok lenni, aki a véleményemet kérdezte, az őszinte meggyőződésem szerinti igazság kifejezésével. Dönteni, magukra nézve, ők maguk fognak.

Mielőtt hozzákezdenék Ady költészetének vizsgálatához a fennebbi vádak szempontjából, előbb az ifjúságot érő vádakkal szeretnék röviden foglalkozni. Kezdem egy vallomással. Mikor én a középiskolát végeztem, az „Új versek” és a „Vér és arany” már megjelentek, s mint utóbb megismertem, már javában „állott a bál és zúgott a torna” Ady költészete körül a magyar irodalom porondján. Én úgy kerültem fel a főiskolára, az egyetemi ifjúság körébe, hogy derék ősi kálvinista kollégiumom vidéki csöndjében soha még a nevét sem hallottam Adynak. A nagy baj az volt, hogy szerencsétlenségemre költői babérokra vágyó verselő diák voltam, s tanárim becsületes irányítása mellett buzgón ápoltam a nagy népies-nemzeti költők és követőik hagyományait. Amellett, hogy édes tudatlanságban szenderegtem Adyt illetően, hasonló volt az állapotom azt az egész nagy szociális átalakulást illetően is, amely akkor már az egész világot úgy rázta, mint a forró láz. Én és diáktársaim ártatlan lelkesedéssel sütkérezünk az ősök dicsőségének fényében, de, ezt ma világosan érzem, olykor-olykor, ki tudja miféle érintésre az időknek, az idegeinkben remegtek ismeretlen és érthetetlen sejtelmek egy

új időnek és benne a magyarság szomorú sorsának. Ez azonban csak futó árnyék volt, amelyet tova űztek az ismert és sallangos hazafiság színesen döngő frázisai. Ki hitte volna közülünk, hogy tíz-tizenkét esztendő már csak az egész, ami hátra van! Abban a főiskolai önképzőkörben, ahol aztán népies-nemzeti verseimmel diadalt hittem aratni, ugyancsak leforrázott egy „modern” fiatalember, aki szenvedélyes ledorongoltatásom közben föllebezhetetlen bizonyossággal és mélységes lenézéssel jelentette ki, hogy úgy látszik, ez a kedves gólya nem tudja, hogy aki Petőfi volt a maga korában, az ma Ady Endre a mi korunkban. Képzeltető az az őszinte felháborodás, ami előntött engem bálványomnak egy sohasem-hallottam senkivel való összemérése, ennek a senkinek a dicsőségére. Mellőzve a további lovagias fejleményeket, csak azt említem meg, hogy hozzákezdtem olvasni Adyt, és pedig az ellenség ádáz indulatával. Nagyon keserves volt a költészet terén való leszerelésem ebben a tusában. Nagyon fájdalmas volt, és persze, túlzottan szomorú is a ráébredésem arra, hogy nagy költőim óta megváltozott a világ és a költészet is. Csak természetes, hogy most már elvesztettem a mértékemet az örökszép iránt is, ami a régiekben van.

Az az egyszerű tény, hogy Ady költészete váratlanul, előkészület nélkül, nevelő irányítás nélkül, sőt addigi nevelésemmel szöges ellentétben, egyszerre zúdult reám, nagyon keserves, nagyon hosszú, nagyon kritikus lelki válságba sodort, amely sokkal rosszabbul is végződhetett volna, mint ahogy Istennek hála, végződött. Visszatekintve reá, mélyen érzem, hogyha akkor, mikor a középiskolában magyar irodalmat tanultam, megismerhettem volna, vagy bár hallottam volna valamit Ady költészetéről, ha csak kevéssé is bevezettek volna azoknak a válságoknak ismeretébe, melyekben akkor a világ vajúdott, a magam válsága egészen más-ként és egészen más, termékenyebb irányban zajlott volna le. De ha talán még akkor természetesnek is látszott az iskolai nevelés e hiánya, ma, amikor minden megtörtént már, aminek meg kellett történnie velünk, természetes-e, hogy vádként hangzik az ifjúsággal szemben az, hogy olvassa Adyt?

De hát csakugyan olvassa-e és mohón olvassa-e a mai magyar ifjúság Ady könyveit? Sajnos, nem vagyok abban a helyzetben, hogy az egész magyar ifjúság magatartását és eljárását ismerhetném ezen a téren és napjainkban. De tapasztalataim körén belül, lelkiismeretes utánjárás eredményeként megállapíthatom, hogy a középiskolákban a magyar irodalmat tanuló és a főiskolákon lévő magyar ifjúság túlnyomó többsége Adyt ma sem a költeményei többségének olvasása és ismerete, hanem tanárainak és más, felettes nevelőinek kijelentései és ítélete s néhány, éppen e vélemények hatása alatt, vagy ellenhatásaképpen kiszemelgetett, kirívó verse, vagy versrészlete alapján ismeri. Ugyancsak komoly utánjárás és meggyőződés alapján állíthatom, hogy maguk az ítélkező tanárok és nevelők is, nagyon sokszor nélkülözik Ady költészetének alapos és teljes ismeretét. Én kétlem, hogy ifjúságunk valóban mohón olvasná Ady könyveit, és eddig nem találtam köztük olyanokat, akik Adyt ember- és férfi-ideáljuknak vallották volna. Nem találkoztam eggyel sem, aki életében is követni akarta volna őt. Véleményem szerint Ady semmiképpen nem is alkalmas arra, mint ember, hogy a gyakorlati követés vágyát ébressze valakiben, és máris előlegezem azt a véleményemet, hogy költészete nélkülözi a tettekre csábító erőt és jelleget. Készséggel elismerem azonban, hogy tanári vélemények elleni dacból kiszemelgetett részletek nagyon károsak lehetnek. Éppen ennél fogva sietek kifejezést adni annak a meggyőződésemnek, hogy ha az ifjúság nevelői egy költőt az ifjúságra nézve veszedelmesnek tartanak, ezt a veszedelmet semmiképpen el nem pusztíthatják a költő egyszerű agyondorongolásával, vagy olvasásának eltiltásával, hanem csakis a legalaposabb, legkomolyabb, legemberibb és legmegértőbb ismeret alapján álló, igazán nevelői ismertetés, az igazság és szeretet lelke által vezetett és irányított olvastatás által. Ha én már tartok annyira érettnek egy ifjúságot, hogy féltem attól, amit már megérthet és követhet, akkor kell is becsülnöm annyira, hogy a veszedelmet ne eltakarjam, ne csak kárhoztassam, ne csak tiltsam, hanem vele együtt a szemébe nézsek, férfias szeretettel feltárjam előtte, megtiszteljem

az ifjú lelket azzal, hogy mint barátja szóljak hozzá, s legyen erőm, hogy az értéket az értékellenestől meggyőzően tudjam előtte elválasztani, s lelkében az igazi szép tiszteletét építeni, mert különben nem vagyok nevelő.

Én tehát azon a határozott állásponton vagyok, hogy ifjúságunknak nemcsak kell megismernie, de jobban és alaposabban, valódi nevelői irányítás mellett kell megismernie Ady költészetét, és úgy tisztázni öntudatosan: ki és mi neki ez a költő?

A régi nagy nemzeti költők elhanyagolását illetőleg, noha ezt magam is nagyon fájlatom, nem szabad elfelejtenünk azt a körülményt, hogy az ő koruk és témáik s a miénk között rettentő szakadékot vágott a történelem, s minden ifjú életében is, minden ember életében is általában, időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a bennük levő örökszép ismét fölülemelkedhessék e szakadékon. Szomorúan természetes, hogy a lelkeket hamarabb és jobban megragadja az, akiben az ő fájdmuk és panaszuk jajgat, akiből ők sírnak fel összes aktuális nyomorúságukkal. Mert Ady Endre költészete lehet kórkép, de mindenesetre kórkép is, a mi szomorú és beteg korunk képe.

I. OND VEZÉR UNOKÁJA

Hazafiatlan és nemzetközi költészet az Adyé, ez a vád. Mindenekelőtt bizonyos, hogy ilyen vád nem érheti Ady költészetének műformáját, költői nyelvét és gondolkodásának alapjait. Annyira nem, hogy ezek miatt el sem igen tudom képzelni Adynak idegen nyelvekre való sikeres fordítását. Nincs egyetlen költőnk sem, akinél a belső tartalom annyira elválhatatlan egységet képezne a gondolatok kifejezési módjának, a műformának és a költői nyelvnek sajátosan magyar és ezért minden más náció szemében örökre idegen köntösével, mint éppen Adynál. Hiszem is, hogy idegen nyelven Ady sokkal kevesebbet mondó, s talán a legjellegzetesebb pontokon egyenesen semmitmondó, éppen a jelzett sajátossága miatt. Anélkül, hogy filológiai, vagy etnográfiai eszközökkel vizsgálgatnánk ezt a költészetet, bizonyos, hogy magyarul gondolkozó és beszélő emberre az ösztönösség biztonságával és hatalmával gyakorolja az ősi, örök magyarság uralkodó hatását. Így csak magyar lélek beszélhet, így csak magyar gondolkodásra simulhat a nyelv magyar ruhája, ez a költő nem mesterkedéssel, nem is egy régi magyar nyelv tudatos utánzásával, hanem vére és lelke szerinti ösztönössel beszél az örök magyar nyelvet, amely régibb és mégis újabb a nyelvújítás által meggyökereltetett irodalmi beszédnél, s mivel a réginek újjáteremtő hatalmával teljes, benne érezzük minden mézét és illatát a régnyilt virágoknak, anélkül, hogy elszáradt csokrot szagolnánk. A múltnak nem a szénája, hanem a lelke illatozik benne, és ez a lélek ma is és a jövőben is az egyedüli teremtő tényezője a magyar nyelvnek, s akiben ez megvan, az tud magyarul beszélni ősi, természetes szépséggel és mégis az újság és ifjúság friss elevevőségével. Ezért van, hogy Adyt olvasva, egyszerre közel érezzük magunkhoz a régebbi költőket, Balassit, a kurucokat, Csokonait, s egyszerre fakóbbaknak és avultabbaknak látjuk az újabbakat, még Petőfit, Jókait is. Az az egy bizonyos, hogy aki Adyt hallja, az, ha ösztönösen magyar a lelke, ha erőszakkal nincsen megrontva a hallása és ha nem hazudik, minden reflexiót felülhaladó és feleslegessé tevő bizonyossággal tudja, hogy magyar lélek gondolkodásának és érzéseinek magyar muzsikáját hallja.

Mivel ezen a helyen éppen erre az ösztönös, elsődleges és ezért győzhetetlen hatásra fektetem a fő hangsúlyt, ezúttal mellőzni kívánom Ady gondolkozási formáinak, verstechnikájának, szóképeinek és nyelvzenéjének magyarosságát fejtegetni és bizonyítani, pedig nagyon kecsegtető és hálás feladat lenne.

Sietek azonban rátérni a hazafiatlanság és magyartalanság vádjának tartalmi vizsgálatára. Ady tizenkét verses kötetében a Versektől az Utolsó Hajóig körülbelül 120 olyan jellemző darabot találtam, amelyeket ennél a vádnál figyelembe kell venni, hogy teljes és ne a kikapdosott részletekből összetákolt képünk legyen Ady magyarságáról. Ezeket a verseket könnyebbség okáért három csoportra osztom. Az elsőbe tartoznak azok, amelyekben Ady a maga sorsában a magyar költő sorsát énekli meg. A másodikba azok, amelyekben a magyarság, Magyarország és a magyar nemzet tragikus végzetét siratja, jövendőli, átkozza meg. A harmadikba azokat sorolom, amelyek, természetesen már kevesebb egyöntetűséggel és osztályozhatósággal arra vetnek világot, miben látta Ady nemzetének bűneit, és miben látta, ha látta, jövendőjének új lehetőségeit? Ez a csoport, mondhatnám, az Ady költészetének szociális tartalmát volna hivatva kifejezni.

Az első csoport versei arról szólnak: Ki ő? Milyen világba érkezett? Kik és hogy fogadták? Kikkel rokon? Mire van elrendelve ?

A „Góg és Magóg fia”, a „Hepehupás vén Szilágyban”, az „Ond vezér unokája”, a „Tiszaparton” c. verseiben előttünk áll az a sajátos költői öntudat, amely Adyt jellemzi, és el is

különíti többi költőinktől, ő az ősmagyar, aki Verecke híres útján jött, és fülébe még ősmagyar dal rivall, lelkének ősi gyökerei a „szent Napkelet”, a Gangesz partjaiból nőttek ki, a szíve egy nagy harangvirág, mely ősi, napkeleti titkokat és álmokat tudna finom remegések erejével kizengeni... de ez a csodavirág a magyar földben, a hét szilvafa árnyékában elültetve parasztsálya lett, és úgy aludt át ezer évet. És ezalatt a hosszú álom alatt jaj, bús csoda történt vele. Álmai nem az ősi keletre, hanem az új nyugatra vitték el, álom közben megtelt a nyugat illatával, s mikor most, ezer év multán fölébredt, nem parasztsálya többé, de nem is gangeszi harangvirág, hanem búsfürtű krizantém, napnyugati virága a halálnak. „Oh jaj nekem, hogy fölébredt hepehupás vén Szilágyban”. Ennek a költői öntudatnak kettős tragikuma van: Ady virágképeivel kifejezve az egyik az, hogy a gangeszi harangvirágnak a magyar talajban parasztsálya kell lennie, a másik pedig az, hogy ennek az elkorcsult virágnak nincs más megváltása, csak az, hogy ha átváltozik, napkeleti lelkével bús nyugati halálkrizantémmá kell változnia, szép, de átkozott, halálos, egész lényével ellentétes, beteg virággá. Tehát megmaradni parasztsályaának? Nem, ez maga volna a kárhozat, a „gémes kút, malom alja, fokos, sivatag, lárma, durva kezek”, a „vad csókok, bambák, álombakók” szörnyű környezetében. Nincs mit keresnie a Tiszaparton szent Kelet virágának, mert semmi közössége nincs lélekben azokkal, akik itt élnek. És bús nyugati halálvirágnak lenni, egy szörnyű kényszer súlya alatt: ez a másik átok. Lelke szerint, vére szerint a legigazabb magyarnak lenni, mégis a magyarságtól végzetesen idegennek lenni: ez a tragikus öntudat, amely Adyt jellemzi. Egy másik költői vízióban, egyikében a legmegrázóbbaknak, az „Ond vezér unokája”-ban Ady félelmes tisztasággal fejezte ki ezt a tragikus öntudatot:

Egy nagy tivornyán borral, vérrel
 Idéztem a halottakat
 S találkoztam vad Ond vezérrel.

Nyeregben ült kozák ló hátán,
 Rabolt ló hátán dölyfösen
 S én elhültem ős színe láttán.

Hiába akarnám, szeretném,
 Nincsen hozzá semmi közöm,
 Más a szemem, gerincem, eszmém.

Más a lovam, a vérem, álmom,
 Tőle jövök és idegen
 Az én őszám, fajtám, királyom.

Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva
 E kerek földön senkire,
 Csak fajából kinőtt magyarra.

Ez a költői öntudat teljesen új a magyar irodalomban. A nagy nemzetiek közül pl. Petőfi sokszor hangot adott, hol lángoló haraggal, hol metsző gúnnyal, hol elégikus borongással a magyarság abbéli szomorú állapotának, hogy az ősi nagyság erényeitől elesett, a nyugati kultúra nagyságaihoz pedig nem tudott felemelkedni, de ezt mindig mint szemlélő tette, mint olyan, aki önmagában nem érzi az ebből fakadó tragikus meghasonlást. Ady ellenben azonosította magát, és önlelkében élte át, s mint saját tragikumát jajgatta el annak a nemzetnek végzetét, amely „nem tud se élni, se halni”. Az ótestamentum nagy prófétái között is mindenik ostromozta népe bűneit, de a legtöbb kívülről és felülről, az egyetlen Jeremiás volt az, aki önmagában élte át Isten és a nép akaratának összeütközését, és személyi élményévé tette népe tragédiáját. Költőink között Ady volt az a történelmi hivatás, hogy a Kelet és Nyugat között se keleti, se nyugati „fél embernek, fél nemzetecskének” maradt népe tragikumát, mint a saját sorsát, átélje és kijajgassa. De ennél még tovább is ment a maga bús, krizantém-végzetének

terhe alatt. Lelkében szakított Napkelettel és a Nyugat lelkét lehelte a magyar sivatagra. És itt kezdődik az ő külön magyar tragédiája. A magyar pusztá gúnyos, hideg szele visszafújta a Nyugat illatát, és nem fogadta el, ugyanakkor azonban örök gyökérszálakkal lefogta, magához pányvázta, és nem engedte el hűtlennek mutakozó fiát. És megkezdődik a dacos, vad, önmagát tépő, hasztalan tusa a magyar ugarral.

Adynak azok a versei, amelyek azt a magyar világot mutatják, amelybe ő a Nyugat lelkével érkezett, végtelen keserűek és vadul lázadozók, sokszor éppen ezért túlzók és igaztalanok, s ezek keltették ellene a hazafiatlanság legélesebb vádjait. Ez a világ a „híres magyar Hortobágy”, ahol „csorda-népek” élnek és lelegetik a költő szívében nyíló virágokat, „itt nem lehet énekelni, csak káromkodni, vagy fütyörészni”, ha a „piszkos, gatyás, bamba társakat s a csordát” látja a költő. Ez az ország a „rokkantak halma”, ahol „aki nagysorsra vágyik, rokkanva ér el az éjszakáig”. Itt nem érdemes egyébert énekelni, csak „átok-zenének, csalogatónak”, hogy „hadd jöjjön más is, rokkanjon más is, pusztuljon más is”. (Ének a porban.) „A lelkek temetője”:

Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna,
Hány megölt lélek sikoltott
Bús átkot az egekig róla.

Ó, boldogok itt, kik nem éltek,
A legkülönbek sohse éltek,
Itt meddő a nagy gerjedés
S százszor boldogok a vetéltek.

Amit Petőfi még nagy általánosságban panaszkodott arról, hogy „a költő és a sorsharag egy anyaméhől született”, az Adynál már szörnyen konkretizált, fájó gúny: a költőről, aki Napfényországból a hazai árokba vágyik meghalni:

Hajh, Erdélyország határszéle,
Hajh, régi, híres bús Magyarország,
Jól hal meg ott a lantos-féle.

Volt, amíg élt, országút vadja,
De ha az erő elfut inából,
Hazafias árok fogadja.

Álomlátó szeme meredten
Bámul a nagy, szürke magyar égre,
Már nem könnyes s nem félve rebben.

Otthon süti végre magyar nap,
Otthon álmodik Napfényországról,
S kik rácsapnak: hazai varjak.

Így van ez a „magyar ugaron”, ahol az elvadult tájon égis érő gizgazok húzzák le és fedik be azt, aki a föld alvó lelkét keresi.

Természetes, hogy Ady összeütközése a magyar ugarral elsősorban irodalmi téren történt, s csak később kapott szociális és politikai színezetet is. Azért haragja elsősorban azok ellen az irodalmi körök és tényezők ellen fordul, akik nem ismerik fel benne az új sorsátélőt, a XX. század vigasztalan öntudatra ébredt igaz magyarját, s a költészet nevében támadják és akarják megfojtani. A „Búcsú Siker-Asszonytól” című versében ezt az irodalmi blokkot „a tilinkós álparasztok, a nyafogó ifjú vének, a finom kultúr-legények, az ügyes kellner-had és a cenkek” dicsjelzőivel illeti, kifejezésre akarván juttatni ezzel a népies-nemzeti költészet csődjét, s a szentimentális és erőtlen zsúrköltészet silányságát. A magyar Olimpusz alatt tanyázó

„géme”-et adáz jellemzéssel „nagy-akarátú, zsombéklakású, nagyétű, nagylábú, éhes, vén, nagy merészségű és kisvágyú, sánta, halászó, hizlalt, nagynyakú, tágcsőrű homálymadarak”-nak nevezi. Az ő Pegázus-lelke „véres, tajtékos, pányvás mén” gyanánt vergődik a magyar Mezőn, ahol megkötözik a lelket a gonosz kezek, ő a „Magyar Messiások” szomorú seregének a vezére, akik ezerszer is meghalnak, de üdve nincs a keresztjüknek, mert nem tehetek semmit az ál-Messiások miatt. Lelke a nagy pusztában, a fojtogató hurokban rokonokat keres, és a múltból a jó Ilosvai Selymes Péter, Csokonai Vitéz Mihály és Vajda János árnyai intenek feléje, mint az örök, bús egyedüliség nagy magyar titkának mártírjai, akik közül az első szintén „itt álmodott és sínylett, álmodott, sírt, ösztönzött”, mint ő, a másodiknak szomorú halála órájában ő, Ady jelent meg, mint késői, szomorú sarja, a harmadik pedig fejére idézi csontkezelével a végzetet:

Akkor is úgy volt: frász törhette ki
A dal és szépség nyugtalan magyarját,
Mert úgy van igaz magyarság szerint,
Ahogy cudarok és urak akarják.

Mert úgy van most is, kis, számár gazok
Fojtják el, fogják az Isten növényét:
Magyar és vátesz, ez éppen elég,
Hogy honi késsel szent szívéen döföljék.

Az a visszautasítás és kárhoztatás, ami érte, egy pillanatra a menekülés vágyát ébreszti benne a dacos Hunniából, ebből a rossz magyar világból, amely „álmodva vívja a régi csatát”, s nem veszi észre az új idők feje fölél gyülekező végzetét, amely az új költő lelkéből fölsíró s hozzákiáltó dalai helyett „veri a Jövőt, balladát akar, balladát, balladát”, a hitelét vesztett, idegenné lett, megavult nemzetieskedő költészet immár meddő hagyományait. „A sejtő, beteg és finom dal” itt nem kell senkinek, tűzbe dobhatja a dalai könyvét az új költő. „Pocsolyás Értől elszakadt legény, Menekülj, menekülj.” Majd éppen ellenkezőleg, dac és gög ébred benne „a pogánymódra rátörő kicsi, magyar világ” ellen, melynek odavet dalt, életet és dicsőséget, „de az igaz: az én vagyok, de a magyar: az én vagyok.” „Úgy is eldoblak”, mondja szánó göggel a Magyar Helikon hervatag szekfűjének. „Fenének kellett, amit adtak, És az se, amit megtagadtak, Kicsi virág, szegény virág, Hagyatok meg úrnak, Magamnak.” Ez a keserű gög lekicsinyli azt a népet és költőit, akik az ő jöttéig még sírni sem sírhattak szépen. „Én siratom magam s a népem... De ha megunom, átállépek.” Lomnicon, Tátrán, Karszton már átrepült, s nem lelkesült érettük. A „csúcson, majd talán megáll”, vörös-kék szőlőlevelekkel koronázott fejével. Addig dalai tüzes szekeren, mint ifjú Apolló, hajtja keséjét, a fiatal Bűnt, jó lovát, a fekete Álmat s „kis kordék döcögésével”, „gyöngekarú vén kocsisok” átkaival nem törődik. Hiszen ő a bús merészség, a világ csodája, aki az Értől indult el s a szent, nagy óceánba fut bele. Tulajdonképpen ő nem is akarja a győzelmet, de a „döltére leső Tökmag Jankók” miatt kénytelen megmaradni Muszáj Herkulesnek:

Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi,
Jó lesz egy kis hódolás és csönd:
Így nem fogok sohase meghalni.

A gögnek ebből a tornyából a csüggedés mocsarába hanyatlik:

Egy-két szegény író-diák
Sohase állított meg még sorsot
És népeket veszejtő titkos
Törvényes, nagy tragédiát.

(Az undor óráiban.)

Én meg, a dolgom elvégzett,
Megrugdalt és levitézlett,
Megdöglök gyászos kacajjal
Magyar fajjal, jajjal, bajjal.

(Lovatlan Szent György.)

És immár kész a magyar költő sorsa:

Lelkemben a magyar fa
Lombjai esnek, hullnak:
Lombosan, virágosan
Így kell hogy elpusztuljak!

Sohase látott, ékes, széles, ölelő szivárvány volt a józan és trágyás mező felett, parasztok, barmok, madarak elunt látványossága, akik szégyelték, hogy egy rongy szivárvány alatt el-lágyultak. S végre, miután a felhők beitták szent színeit:

A vén Nap leesett mosolygón,
Föllélegzett egész világ:
Nem valók az izzadt mezőkre
Efféle bolond és nagyszerű,
Szent égi komédiák.

Kétségtelen ezekből a példákból, amelyeket tovább lehetne szaporítani, hogy Adynak, amilyen halálosan szomorú volt a meglátása önmaga sorsszerűségéről, éppannyira egyoldalúan sötét, keserű, sokszor ádázan gúnyos, gőgösen lekicsinylő, sebzően éles és kegyetlen volt a meglátása és ítélete a világról, irodalmi kortársairól, ellenfeleiről és a hivatalos közvéleményről.

Lehet vitatkozni, azaz talán vitatkozni sem lehet afelől, hogy ebbeli túlzásai mentendők-e és költőileg szépek-e, de magyarságának értékéről tisztán ez első csoportba tartozó versekből nem szabad ítéletet formálni, mert ezekben a harc hevében és a személyes megtámadottság és visszavágás tüzeiben kétségtelenül nagyon kevés nyilvánul meg a szeretetből, a haza, a faj, a nemzet iránt. Meg fogom kísérelni a következő második csoport vizsgálatánál kutatni ezt a szeretetet. Addig is azonban a kérdés az, volt-e igazság Adynak eddig említett és effajta verseiben? És ha volt, ez az igazság magyartalan, vagy magyarelles igazság-e?

Meggyőződésem szerint az egyik nagy és általános érvényű igazsága e verseinek, illetve a bennük nyilatkozó lelkületnek, ami igazolja is az ő álláspontját, a túlzásoktól eltekintve, abban van, hogy Ady fölléptekor és működése idejében a magyar költészet halott volt, sivár pusztaság, meddő és kisajtott rög, amelynek nem volt többé hitele, hitető ereje, szuggesztív hatalma, élettámasztó és életformáló lelke a nemzetre nézve. Nem mondom azt, hogy egyetlen virága sem volt már a mezőnek, nem akarok nevekkel sem bizonyítani, egyáltalában nem akarok részleteket nézni, hanem általánosságban kell megállapítanom, hogy a magyar költészet a nagy nemzeti költők után egyrészt nem mutat föl többé teremtő erejű, elhatározó és döntő szuggesztív poétai egyéniséget, másrészt, akiket felmutat, azok nem képesek a költészetnek egy nemzet életében mindig természetes és szükségyszerű hivatását és szerepét betölteni, azt, hogy a kor előtt járjon, a saját nemzedékének és ifjúságának zászlóvivője, de legalább is kifejezője legyen. A 19. század vége és a 20. század eleje egyszerre, rohamosan változtatta meg az emberi pszichét, különösen szociális öntudatában, vihként tornyosodott a világ fölé egy óriási lelki, társadalmi és gazdasági válság fellege, s az akkori magyar nemzedék természetesen idegeinek remegésével reagált erre és megtelt, átalakult, kitágult és fölkaivarodott az új idők új tartalmával. A költészet, a magyar költészet ellenben elmaradt a saját nemzedékétől és jövőjétől, látóerő híján lemondott arról, hogy a talán zavaros, de új

tartalomtól duzzadó jelen élére álljon, lelkéből zengjen, zászlója és szárnya legyen, s ehelyett bálványt csinálva a mind kevesebbet olvasott és ismert, s mind kevésbé hatékony népies-nemzeti nagyságokból, az utánczó ügyességével vagy ügyefogyottságával érzékeny hazafias történeteket szedett rímekbe költészet gyanánt, vagy a szociális nyomorától és kínzó problémáitól desztillált színpadi „népről” rajzolt unt és hamis képeket, vagy ha őszintébb volt és mást akart, egy enervált világfájdalom nyavalygós szentimentalizmusát és cukrozott szalonportékákat rakott ki a vásárra, nem tudva, vagy nem akarva tudni, hogy az eleven közösséget elvesztette a néppel is, a műveltekkel is, az ifjúsággal is. Nem akarta belátni, hogy Petőfi és Arany óta megváltozott a világ, és az élet kérdései mások lettek, hogy a nemzeti élet előtt hirtelen egészen más horizontok és értelem sötétlettek föl, és hogy ő többé nem a láncszem, amely a régít az újjal összeköti, és így meg is tartja, hanem a gát, amelyik a régít és az újat végzetesen elszakítja, s míg azt, ami volt, üressé és hatástalanná másolja, az újat gyökeretlené teszi. Azért tartom költészetünknek Adyig tartó utolsó harminc esztendejét terméketlen, sivár pusztának és a legszomorúbb időszaknak, mert egy helytelen és tehetetlen nemzeti kultuszából a saját korát és nemzedékét elejtette a kezéből, és nem tudott annak életében tényezővé válni. Ezzel a világgal szemben Adynak igaza volt abban, hogy a maga égő lelkében azonosulva a maga nemzedékével és idejével, kikiáltotta és követelte a magyar költő jogát és kötelességét ahhoz, hogy a jelenből a jelenhez szóljon és nemzetét ebből a mesterségesen elzárt és elkorcsosított, leszegényített és elsötétített bálványtemplomból a világhorizont mélységébe és magasságába állítsa.

Magam is más kérdésnek tartom, hogy mit hozott Ady Nyugatról? De viszont azt is látnunk kell, hogy Ady egy eleven, fájdalmas vád ezzel a költészettel szemben, s vádja az, hogy miatta és alatta kellett „parasztzsályává” korcsulnia a napkeleti harangvirágnak, s ez a költészet zárta el a visszavezető utat az ősi szépségek felé és kényszerítette beteg halálvirággá lenni a fölébredt költőt. Adyban is későre ébredt a magyar lélek ahhoz, hogy életet teremtsen. Mikor felébredt, már a „végzetszél füttyült”, s a Halál Rokona végzetesen esett a halál bűvöletébe, mert nem volt már hívogató és tüzelő életcél csillaga a magyar égen.

A másik igazsága pedig Adynak abban van, hogy őszinte, élőeleven képe és megtestesítője egy tényleg létező, szomorú, de szükségszerű magyar öntudatnak, a Kelet és Nyugat között meghasonlott, többé nem keleti és még mindig nem nyugati magyar meghasonlással teljes lelkének. Az az örök magyar tragédia, amely Muhinál és Mohácsnál kétszer rázta meg a nemzetet, Adyban harmadszor jutott fájó öntudatra, és pedig egy már el nem kerülhető tragédia víziószerű bizonyosságával. Benne harmadszor sikoltott Nyugat felé a magyar szabadításért, és harmadszor érezte meg, hogy soha nem lehet nyugatíva mégsem, hogy Kelet és Nyugat között „szégyenkalodába” került, és a törpe végzet les reá. Hogy az a Nyugat, amelyet Ady keresett, olyan volt, amilyen, az csak teljesebbé teszi a tragédiát.

Ez azonban már átvezet Ady költeményeinek a magyar sorsot sirató második csoportjához.

Nagy költőink hazafias versei közt mindenütt találhatunk egy-egy számra is jelentékes csoportot, amely a szülőföld, s általában a hazai föld áhítatos, rajongó szeretetét sugározza. Sőt szinte az a jellemző ezekre a költőkre nézve, hogy nemzeti érzésüknek alaprétege és leg-erősebb tényezője ez a szülőföld-imádat. Különösen ismeretesek Petőfinek az Alföldet dicsőítő versei, amelyek nem egyszerűen „leíró költemények”, ahogy a tankönyvek nevezték el őket, hanem a költő szerelmi vallomásai hazájához, igazai hazafias költemények. A második csoport pedig, ami jellemző a nagy nemzeti költők hazafias lírájára, a nemzeti múlt gloriifikálása, mellyel hatni akarnak az elfásult jelenre. Szinte már sablonná lesz nyomukban az „ősök dicsőségében való sütkérezés” vagy a múlt dicsőségével való korholása, lelkesítése a jelen nemzedéknek. Vörösmarty és Petőfi missziót töltöttek be a hazafias lírának és epikának ezzel a formájával. A későbbi másolók és utánczók kezében azonban ez a sablon megüresedett, és hatástalanná vált a már említett okok miatt.

Ady költészete jellemző és éles ellentétben áll a hagyományos nemzeti költészettel. A szülőföld, a hazai föld szerelmes leírásai, dicsőítése és imádata egészen hiányzik belőle. Vele, általa szinte lehetetlenné válik, és meghal ez a „műfaj” a magyar irodalomban. Ellenkezőleg a régivel, vele egy új, szokatlan és megdöbbentő hang szólal meg:

Ez itt falu, az én falum.
Innen jöttem és ide térek.
Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajta van,
S itt jaj, átkos, fojtó az élet.

(Séta bölcsőhelyem körül.)

Az ő szemében az egész hazai föld valami „szomorú törvényt, titkot, bűnt és bűnhődést takar”. Két jellemző versében, „A téli Magyarország” és „Gőzösről az Alföld” címűekben a magyar föld úgy jelenik meg, mint a halálos álomtalan álomnak, vagy mint a „zsíros Semmit” álmodó, virágtalan, fátlan, ködös sivatagnak reménytelen látványa, melyről „sok, nehéz, könnyes jóslást” sír ki az utas az éjbe rohanó gőzösről. Ez a magyar föld soha, egyetlenegyszer sem bűvöli el, ejti mámorba szépségével, egyetlenegyszer sem fakaszt a lelkében odaadó ujjongást, az otthon örömét és békéjét, szerelmes nosztalgiát, hanem mindig csak bánatot, keserűséget, olykor dacot, átkot és gúnyos kicsinylést. Századokon át hozzá voltunk szoktatva költőink által ahhoz, hogy a haza földje olyan szentség, amelyet csak imádattal lehet említeni, amelynek csak szépsége van, amelyhez való tartozásunk túláradó gyönyör, elszakadásunk kárhozat, és hazatérésünk üdvösség. Ezzel az uralkodó és uralkodóvá tett érzéssel szemben az Ady költészete olyan érzéseket mutatott meg, melyek teljesen idegenek és a közmeggyőződéssel összeférhetetlenek voltak, s azt a benyomást sűrítették váddá, hogy Ady nem szerette, vagy talán éppen gyűlölte hazáját és szülőföldjét.

Ugyanez az eset áll fenn nála a nemzeti múlttal és annak dicsőítésével szemben. Az ő szemében a múlt a csalásnak és csalódásnak, a tévedéseknek és tévesztéseknek szomorú bozótja és hínárja, egy eltévedt lovasnak halálba vivő, vak ügetése a ködben és éjszakában. Nem szerette, és átkozta azt a múltat, melyet a nagy költők tündöklő glóriába vonva, eszményként állítottak a jelen elé.

Hogy eldönthessük azt a kérdést: volt-e Adynak e magatartásában s szemléletében szeretet a haza és a nemzeti múlt iránt, hogy költészete sugároz-e, és milyen szeretetet sugároz ebben a tekintetben, röviden át kell tekintenünk verseinek idevágó csoportját.

Nemzetünk sorsával, magaviseletével, helyzetével más költőink is elégedetlenek voltak időnként, és azt sem lehet mondani, hogy tartózkodtak volna a nemzet bűneinek olykor kíméletlen ostromozásától. Mégsem érte egyiket sem az a vád, hogy gyűlölik hazájukat és nemzetüket. Mert költészetükben mindig volt hang és hely a nemzeti jellem, a múlt és a haza dicsőítésére is. Adynál sem az a feltűnő, hogy elégedetlen a nemzettel és nem magasztalja „hazánk természeti szépségeit”, a „tejjel-mézzel folyó Kánaánt”, hanem hogy költészete egyhangúan és végig reménytelen sírás, vagy ostromozás velük szemben.

Petőfi csak konstataulta azt a tényt, hogy „köröskörül sötét felhő az égen, egy magányos csillag ragyog közepén, az a csillag ott a magyar nép képe, kit idegen népek vettek középre” - s ebből a tényből ő lelkesítő fölhívást hozott ki. Adynak ez a magányosság a végzet képe volt, mellyel szemben nincs semmi lehetőség. Kölcsey Isten vezérlő kegyelmének magasztalja azt, hogy nemzetünk a Kárpátok koszorújába jutott, Ady ezt egy szörnyű, helyrehozhatatlan, végzetes eltévedésnek látja. Ez a gondolat az, ami Ady költészetének nemzeti vonásához a megértés kulcsát adja.

Előtte soha senki sem volt, aki olyan abszolút, ösztönös átérzéssel érezte volna, vagy ha érezte, kimondani és folyton ismételni merete volna azt a meggyőződését, hogy Kelet népe, a magyar nemzet eltévesztette az útját akkor, amikor ide, t. i. az akkori Magyarországra jött, és itt hazát teremtett magának, hogy ez reánézve a végzet, a halál ténye volt, hogy itt sohase lehet itthon, hogy innen sohase juthat haza, hogy ez a föld nem a bölcsője, nem is a tűzhelye, hanem a sírja a nemzetnek. Vörösmarty roppant víziója a „sírról, hol nemzet süllyed el”, Adynál egy predestinált, ezredéven át kiteljesedő sors kikerülhetetlen tényévé iszonyodott, „a lelkek temetőjévé”, „Haláltó”-vá, mely felett hiába keringenek szép, bátor, büszke madarak:

Hiába minden, mind lehullunk,
Húz a Halál-tó: elveszünk.
Hiába lelkünk, lángolásunk,
Szerelmünk, jóságunk, eszünk.
Erőt mi rajta nem veszünk:
Halál-tó marad Magyarország.

Ha a kísérteties őszben széttekint a dombkerítéses síkon, ahol ködgubában jár a November, a ködben, a szíve dobogásában az „eltévedt, hajdani lovasnak”, szerencsétlen nemzetének rémektől üldözött, vak ügetését hallja a fénytelen, halálos hinárú pusztán. Ha mámoros tavasszal a csacska-részeg Duna fölé hajlik Szent Margit híres szigetén, hogy titkát kifaggassa, a „vén folyamróka” nemzetének örök, boldogtalan végzetéről mormol, „mely sohase lesz másként, így rendeltetett”. Az útját tévesztett nemzet ezen a tájon, a „bús villámhárító” mentén a félemberek, félnemzetecskék szégyenkalodájában kell hogy elsenyvedjen, szárnyak nélkül, halottas esték sötétjében. A sorsa: „eredendő bűn, lanyha vétek, hidegletélés, vergődés, könny, aszály”.

Annyira uralkodik Adyn ez a víziókká, látománnyá való meggyőződés az utat tévesztett és rossz helyre került nemzetről, annyira végzetessé nő lelkében az az érzés, hogy nemzete itt idegenben van, és rettentő magányossága halálos fagyként öli meg, hogy ezt az érzését szükségyszerűen és kikerülhetetlenül vetíti ki a magyar földre, magára. És ebből születik meg az ő sajátos látása e földről: egy meglelkesített, élő, személyes valóság, amely azonban minden életnyilvánulásában kísérteties, babonás jel, és utalás a végzetre és a halálra. „Csupa legendák és jelek”. „Csupa vérzés, csupa titok, csupa nyomások, csupa ősök, csupa erdők és nádasok, csupa hajdani eszelősök”. „Valami nagy-nagy Sors, Ok, Cél van itt, valami nagy-nagy ős tanulság, amely kis népeket tanít”. „...Zúg az erdő sorsot-hirdetőn, félelmesen... a fák közt az örök egyedüliség bús magyar titka zúg”.

Ebből a lelki szituációból természetesen nem születhettek szerelmes énekek, dicsőítő himnuszok a magyar földhöz, andalgó tájleírások és az otthonát magasztaló lélek ömlengései. Ady nem énekelhetett a hagyomány húrjain arról a földről, amelyet nemzete sírjának, útvesztőjének, végzetének látott, ami még nem jelenti azt, hogy a szeretet hiányzott volna belőle e föld iránt, csak hogy ez a szeretet tragikus, komor, kritikus szeretet volt, hasonló és rokon a Széchenyiével.

Az a meggyőződése, hogy ennek a földnek történelmi helyzete nemzete életét és jellemét elnyomorította, és se élni, se halni nem tudó felemás típust csinált belőle, aki:

Uralkodást magán nem tűr,
s szabadságra érdemetlen,
ha bosszút áll, gyáva, lankadt
s ha kegyet ad, rossz, kegyetlen.

(Sípja régi babonának.)

Ez a nép alkalmatlanná lett az életre, a teremtő, építő munkára, bezárt katlanában elhagyta magát, álmosan, tunyán tengődve, a béke a halála, s nem a fejlesztője lett, csak akkor érzi hogy él, ha verik. „Nekünk Mohács kell!” jajdul fel a költő:

Ha van Isten, ne könyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajta,
Cigánynépek langy szívű sihederje,
Verje csak, verje, verje.

Ha van Isten, földtől a fényes égig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.

A „hőkölés népe”-nek nevezi a magyart legkeserűbb versében, amely arcunkba kergeti a vért, akkor is ha igaz, akkor is ha nem igaz:

Ez a hőkölő harcok népe
S mosti lapulása is rávall,
Hogy az úri kíméletlenség
Rásuhintott szíj ostorával.

Mindig ilyen volt: apró khánok
Révén minden igának barma,
Sohse harcolt még harcot végig,
Csak léhán és gyáván kavarta.

Erőt mutattak, erőt látott,
Vertnek született, nem verőnek,
Önerejét feledte mindig,
Sohse szegzett erőt erőnek.

Betyár urai így nevelték
Nem rúg vissza, csak búsán átkoz
S ki egyszer rúgott a magyarba,
Szinte kedvet kap a rúgáshoz.

Valami szilaj, szinte démoni keserűség fojtogatja, amikor népének magával nem törődő, elfásult „minden mindegy”-bölcességét jellemzi:

Kurucok így beszélnek:

Nekem pajtás, úgyis mindegy,
Farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.

Medve esz meg, az is mindegy,
Az a szomorú és régi:
Véletlen, ki esz minket.

S az a szomorú és mindegy,
Hogy jó időben bennünket
Sorsunkra mi sem intett.

Nekem pajtás, úgyis mindegy,
Bánja fene, hogy ki fal föl
Buta, bús mindegy-minket.

Magyar földön még a vígasság sem egyéb, az a bizonyos sírva-vigadás sem, mint a halál hívása:

Nótázó bűnök, hetyke gabszág,
Török-szakad és csak azért is,
Halál-hívás,
Csuhaj: ez a magyar vígasság.

Már nem várunk, semmit se várunk
De egyet még ugrik a kedvünk.
Egye fene:
Hátha vígabb lesz a halálunk.

Kétségtelen, hogy ilyen hangú és keserűségű jellemzést a nemzetről nem ismerünk irodalmunkban, nem is annyira a kifejezések szempontjából, melyekhez hasonlók Petőfinél is akadnak, hanem a szavak mögötti lelkület páratlan keserűségét tekintve.

Mindennek okát Ady abban látja, hogy a magyarság ezen a földön sohasem élhette és nem élte a maga életét. Eredeti természetét és erejét elvesztette, a nyugati világ mindig idegen maradt neki, s önmagát megtalálnia sohasem sikerült. Gyáva volt arra, hogy önmagához visszatérjen s ezért szolgává kellett lennie, nemcsak politikai, hanem szellemi tekintetben is.

Mert gyáva volt és szolga volt
S életét élni sohse merte,
A Sors, a sorsa
Hajh, be megverte, be megverte.

Azzal verte meg, hogy elámított, megcsalt, kicsúfolt szolgája legyen tőle mindig idegen, őt mindig önzően kihasználó s aztán elhajító érdekeknek:

Idejében mért nem mondták,
Hogy a mi kuruc-leses éltünk
S a védekezés magunk ellen
Bécsből rántott vész-mulatság.

Szegény magyarság, szegény Mesebeli János, akit a „messze város”-ért birkózni küldenek a sárkánnyal, a mesebeli királyleány kezével hitegetve:

Kellessz a nagy arénába,
Akkor is, ha életednek
Életed lesz majd az ára.

Ha már egyszer idegenbe,
Valamikor ide bújtál,
Rohanj jól kimelegedve.

A királylány: mese, János,
De nincs előbb a mesénél
S mese ellen minden káros.

Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz János, rohanj, János.

Így került a magyarság „A fajok cirkuszába”, ahol szomorú bohóc-sors: a mások mindig késő utánzása lett a sorsa.

Mindig, minden ideálunk
Másutt megunt ócskaság már,
Harcba szállunk
S már tudjuk, hogy kár a harcért.

Csak cammogva fonjuk éltünk
Mások elhányt guzsalyáról
S nem kár értünk,
Ha elvágják fonalunkat.

Céljainkat elcélozták,
Életünket már elélték.
Cirkuszponyvák
Bohócsorsa leng előttünk.

Mi lehet, mi lesz tehát a sorsa egy nemzetnek, amelyiknek nincs öncélú élete, nincs saját élete, céljai régen meg vannak valósítva mások által s amit még tesz, az csak a mások elhányt, megunt, lejárt guzsalyáról való életfonás, lopott, utánzott tengődés? Ady, mint egy új Jeremiás, szörnyű látományról profétál:

Kezében óriás rostával
Áll az Idő és rostál egyre.
Ó, aszottak és be nem teltek
S ó, magam is, faj-sorsom osztván,
Be igazság szerint hullunk ki
A kegyetlen óriás rostán
Kedvét nem töltvén az Időnek.

Ezekből a keserű versekből egy láncolatos gondolatsor fonódik tehát: a Keletről elszakadt magyar önmagától szakadt el, utat vesztve tévedt a népek és érdekek ütközőpontjába, visszafelé elzáródott az útja, a Nyugattal szemben idegen maradt, se keleti, se nyugati felemás lelke elnyomorodott, a maga életét nem élhetve, másoknak késő és elmaradt utánzója lett, erőit szolgaként idegenek használták ki a maguk céljaira, s azokkal együtt most ő is céltalanná lett, tehát nincs többé értelme és lehetősége az életének: kihull az idő kegyetlen rostáján. Ez a magyar sors Ady költészetének tükrében.

Két kérdés merül fel most előttünk: igaz-e Adynak ez a sorslátása, és gyűlölettel, kárörömmel, vagy zokogva és a szeretet kétségbeesésével látta-e ezt a sorsot betelni nemzete fölött?

Az Ady igazsága nem abszolút igazság, nem szabad, hogy az legyen. De egy vátesznek irodalmunkban és történelmünkben páratlan erejű ösösztoniséggel megérezett, víziószerűen meglátott igazsága a maga nemzedékére és arra a Magyarországra nézve, mely a nagy háborút megelőző évtizedekben élt, és a háború végén összeomlott. Adynak abban van a sajátos profétai jelentősége, hogy ennek az összeomlásnak fagyasztóan előrevetett árnyékát meglátta és érezte akkor, mikor még mások, az egész nemzet önfeledten sütkérezett a fényben, és hogy a felsötétlő veszedelem okait nem külső körülményekben, hanem belső, a századok folyamán már jellemvonásokká lett lelki tulajdonságokban és ezekből fakadó belső nyomorúságokban látta meg, tehát a véletlen eshetőségeken felül álló, s azok által nem elhárítható végzetszerűségben.

Így állván a dolog, egy egészen bizonyos: azok, akik abban a meggyőződésben élnek, hogy a magyar nemzet történetében az 1867 utáni félszázad volt a legboldogabb és legdicsőbb korszak, s akik ennél fogva a nagy összeomlás belső és megelőző okait elismerni nem hajlandók, s azt egy külső és véletlen szerencsétlenségnek hajlandók tartani, amely nem szükségképpen következett be, sohasem fogják megérteni, elismerni, méltányolni Adynak ezt az idői, szubjektíve teljesen jogosult igazságát. Mivel tudvalevő, hogy még nagyon sokan vannak ilyenek,

Adynak ezt az igazságát objektív mértékkel megállapítani ma még nem lehet, vagy nagyon nehéz lenne, ez igazában csak egy későbbi történeti távlatban lesz lehetséges, amely a hozánk még nagyon közeli korszak igazi mérlegét elfogulatlanul fogja felállítani. Ez azonban nem akadályozhat meg annak megállapításában, hogy Adynak a saját megérzése és meggyőződése alapján joga volt a saját korára és nemzedékére vonatkozóan úgy látni, ahogy látott, s belső jeleit feltárni egy katasztrófának, mely az ő hite szerint ezek miatt fog bekövetkezni. Különösen jogosult ez azért, mert be is következett.

A magyar földre kivetített és átvitt sorsmegérzés, a jövő kísérteties árnyaival benépesített, szomorú jóssá lelkesített föld egy költői teremtés, s ezért és így éppoly jogosult látomás, mint akármely költői vízió, például az, ha egy költő a mások által virágzóknak látott leány arca mögött a vigyorgó koponyát látja, amellyé az az arc lesz, ha szépsége lehervad róla a halálban. Ady látta ezt a halálfőt a magyar föld és nemzet másoknak talán boldogan virágzó arca mögött, és mert látta, költőileg joga volt erről beszélni. Sajnos, annál inkább, mert ez a halálfő tényleg ott lappangott a virágzó külső alatt, és akár belső okok miatt, mint Ady hitte, akár külső szerencsétlenség következtében, mint mások hiszik, egy rettenetes őszön tényleg a szemünk közé vigyorgott.

Az a gondolat, hogy a magyarság utat tévesztett, és hogy ennek átkaképpen, mint egy elvárásolt, magát nem találó napkeleti királyfi, elnyomorodott, hozzá méltatlan szolgaság letargiájában idegent utánzott és szolgált, és megcsalva s csalódva elvesztette élete sajátos célját, eredeti hivatását: ez nemcsak az Ady gondolata, hanem nagyon sokaké, melynek igazsága felett vitatkozhatnak a politikusok, a történészek, a nevelők, a különféle egyéniségek és világnézetek, de ezt az érzést költőileg kifejezni Adynak teljes joga volt, mivel egész lelkét megrázó erővel érezte azt, s mivel a Mesebeli János tragikus naívságát és a fajok cirkuszában imitátornak kikiáltott nemzet fájó és megalázó szerepét történelmünk legszomorúbb tapasztalásai és a fölényes külföld büszke nyilatkozatai éppen elégszer harsogták a fülünkbe, ha ugyan elégszer!

Ady egy sötétenlátó, tragikus nemzedék lelkének kiáltó szava volt és néma, elnémított, kifejezésre jutni nem tudó vészkiáltásnak adott rettentő és megrázó hangot, egy boldog nemzedék önfeledt és vak uralmának közepette. Mert azt sohasem szabad elfelednünk, hogy az Ady Magyarországon tényleg két nemzedék élt: egy uralkodó és boldog nemzedék, a politikai és szellemi liberalizmust képviselő és abból élő, lassanként az idősebbek generációjává váló réteg, és egy másik, a kor nagy szociális válságait önmagán tapasztaló és a liberalizmus ragyogó felszíne alatt egy politikai, társadalmi és szellemi tekintetben egyaránt fojtogató elnyomást szenvedő réteg, mely a fölnövekvő és lassan megszorodó ifjabb nemzedékből tömörült.

Nem szeretném, ha ezt a nemzedéket összetévesztenék azokkal, akik Ady körül hangoskodtak, vagy okvetlenül azzal a radikális irányzattal azonosítanák, amely Adyt magáénak hirdette, s amellyel ő magát bizonyos tekintetben azonosította is. Eltekintve attól, hogy ezek között is lehettek ilyenek, én egy olyan magyar ifjabb nemzedékre gondolok itt, amelyik bár hangot nem adhatott, nyilvánosan nem jelentkezett, szerephez nem jutott, amely nem is tömörülhetett táborra, de a főiskolák és egyetemek padjaiban és a mindennapi élet kezdő pozícióiban szét-szórva mindenütt érezte ezt az elnyomottságot és válságot, mindenütt telítve volt azzal, hogy a nemzeti és szellemi élet képe válságosan megváltozott, hogy az óriási szociális fordulat a világ életében nem hagyhatja mozdulatlanul a magyarságot sem, hogy revízió alá kell kerülnie annak a negyvenesztendő közfelfogásnak, társadalmi életformának, tudományos, irodalmi és művészeti, gazdasági és politikai érának, mely az akkori Magyarország hivatalos életében és közmoráljában uralkodott.

Ez az ifjú magyarság Ady sorslátásában, nemzetjellemezésében, földszemléletében, tragikus prófétai végzethirdetésében ösztönösen az önmaga lelkének szavára ismert, Ady az ő lelkének kiáltó szava volt, és igazolását ezeknek a lelkeknek rezonanciájában bírja.

Ady igazolásával szemben felhozható, hogy sorslátása mégsem igazolódott, mert a magyarság a nagy összeomlással sem hullott ki végleg az idő rostájából, s hogy szétszakítva is él és új életének útjait keresi. Először is azt mondom: hála Istennek! Másodszor azt kell mondanom, hogy a költő annyira benne élt annak a magyarságnak életében, amelyről énekelt s lelkét annyira betöltötte az akkori helyzet tragikumával, hogy annak a helyzetnek összeomlásán túl látnia nem adatott meg. Ebben egyoldalú és vigasztalan, de viszont az akkori magyarságra nézve és annak a szituációnak végzetére nézve sorslátása igaz és igazolt. És most jön a harmadik mondanivalóm, a mai magyar ifjúsághoz. Én azt hiszem, hogy a régi magyarság csakugyan meghalt, kihullott az Idő rostájából. Én azt hiszem, hogy ki is kellett hullania. Én azt hiszem, hogy abból a rostából csak az örök magyarság nem hullhat ki, azaz ami a magyarságban is örök érték. Ady próféciait hallva, ma már a beteljesedett próféciaikat halljuk a régi magyarságra nézve. És szerintem annyira egyet kell értenünk ebben vele, hogy nem is szabad megengednünk, hogy az, ami felett ítéletet mondott az idő, halottan is életet szimuláljon, és továbbkísértsen közöttünk. A régi bűnöknek holtan kell maradniuk. Sokkal jobb és igazabb úgy fogadni a katasztrófát, mint életellenes bűneink megérdemelt büntetését, mint azt csak esetleges szerencsétlenségnek tárva, megmaradni a régi bűnökben. Mert ebben az esetben tovább is áll a végzet. Ebben az esetben a sors poharának csak egy része telt be, és következik a szörnyűbb folytatás. A magyar ifjúságnak nem szabad elbizakodnia abban, hogy Adynak nem volt igaza, hanem le kell vonnia az Ady szomorú sorshirdetésének élő tanulságát: a magyarságnak mássá, újjá kell lennie. Valóban, a magyarságnak el kell hagynia azt a gyávaságát, hogy a mások életének hátul cammogó, elkésett és majmoló utánzója legyen, tényleg föl kell szabadulnia abból a szolgaságból, hogy akár a maga bűneinek, akár a mások önző érdekeinek öntudatlan, léha szolgája legyen. Igaz, hogy a magyarságnak a maga életét kell élnie. Azaz a saját nemzeti jelleme és kultúrája által egyetemesen emberi értékű életet kell önmagából ki-termelnie, s az élet minden területén megvalósítania. Annyiban lesz igazolva létjoga a történelem és a világ ítélőszéke előtt, és annyiban fog elpusztíthatatlan értéket képviselni e világban, tehát jövődőt is, amennyiben önértékű és egyetemes értékű emberi életet tud egyéni, társadalmi és nemzeti életében produkálni. Ennek az intenzív, lelki nagyságnak újjászületett élete az ő jövője. És ez a jövő a magyar ifjúság odaadásán és elszántságán fordul meg. Ady sorslátását igazolni fogja a magyar ifjúság, amelyik ezt önmagára és a jövőre nézve megcáfolja.

Azt a kérdést, hogy Adyt a nemzete iránti szeretet, vagy ellenkezőleg, a káröröm és gyűlölet indította-e szóra, eldöntöttnek tartom. Negatívum egyetlen sora sem ad bizonyítékot erre a vádra, pozitívum ellenben számos verse tesz bizonyosságot arról az együtt szenvedő, kétségbeesett szeretetről, mellyel magát nemzetével azonosította, s bár a „legoktalanabb szerelemnek” nevezte egyszer ezt a szeretet, megható vallomást tett arról, hogy mint a „föfölddobott kő”, még ha időnként el-elszakasztó vágyak repítenék is el, még ha maga a nemzet dobná is el magától:

Százsor földobnál, én visszaszállnék,
Százsor is, végül is.

Igaz, hogy az ő magyarszeretete nem volt egyformán lángoló rajongás, nem volt folytonos, csöndes fényvel világító szelíd odaadás, hanem lázongó, dacoló, viharzó, áradó és apadó tenger, amely néha dühösen csapkodta a partokat, mintha rombolni akarna, de igazi vágya az volt, hogy elcsituló hullámai a part fővényét szelíden csókolva pihenjenek el. Hiszen, amint maga mondja, szíve minden csapkodásának oka: „szeretném, ha szeretnének”. S egyik legszebb versében, a „Nótázó, vén bakák” címűben tragikus szeretetének megrázó felkiáltásával tesz vallomást:

„Be szép ilyen végzetes néppel
Ugyanaznak tudni magunkat,”

Persze, lehetséges az Ady verseiből kollekción gyűjteni olyan kifejezésekből, melyek nem megtisztelők a magyarságra nézve. De ilyen kollekción más költők is szolgáltathatnak. Vagy

elfeledtük volna ezt a mondatot: „Mi a magyar most? Rút, szibarita váz.” Vagy ezt: „Jaj az olyan kertnek, jaj még annak is, mert megverte az Isten, ahol mint ti vagytok, magyar ifjak, ilyen virágok teremnek”. Vagy ezt: „A magyar magyar lenni elfeled, vagy szégyenel, És az ily elkorcsult nemzet életet nem érdemel”. Vagy ezt: „Nehogy, ki távol sír e nemzetet, Megutálni is kénytelen legyen”. Ezeket és sok ilyet Berzsenyi, Petőfi, Tompa mondogattak bánatukban. De kétségtelen, hogy sem náluk, sem Adynál az ilyen kiszakított részletek vagy egyes versek nem lehetnek döntők magára a lelkületre nézve, amely egész költészetüket áthatja. Ha Ady egész költészetét tekintjük át, akkor uralkodó benyomásunk az lesz, hogy egy kétségtelenül végletek közt hullámzó, nagyon szubjektív és érzékeny, de nemzetét, mint önmagát szerető lélek hangját halljuk, akinek az a meggyőződése, hogy ő példázatos megszemélyesítője fájának, bántódásai a nemzet sérelmei, erői a nemzet erői, bűnei a faj bűnei, sorsa és végzete hazájával egy és ugyanaz. Hogy mennyire azonosult Ady a magyarsággal, azt az is bizonyítja, hogy gúnyolódni tulajdonképpen nem tudott vele és felette, kívülről, mint Petőfi, inkább átkozódott, szidalmazott, tájtékozott, tombolt, de nem kacagott, és nem játszott vele se pajzánul, se keserűen. És ezekben a kifakadásokban sokkal több együttérzés van, mint a satírákban. Lelkének végletes együtt-hullámzását önmaga fejezte ki ezzel a verscímmel: „Utálatos, szerelmes náció”. Voltak most már olyan bűnök és bajok a magyar földön, amelyekkel Ady nem azonosította magát, melyeket már kívülállva ostorozott, amelyeket mintegy éppen azzal magyarázott, hogy azokat a magyarság tipikus bűnei: a lusta önelhagyatkozás és nemtörődomség tették lehetővé. Faját éppen azért korholja, mert engedi, hogy ezek az idegen bűnök és rontások elpusztítsák. Itt jönnek most már szóba Adynak azok a versei, melyek szociális jellegük és tartalmuk szerint világítják meg az ő magyarságát.

Ady Magyarországa Budapestből és a faluból áll. Budapest jelenti neki a cifra, dőzsölő, idegen, szívtelen gazdagok karneválját és a „betyár urak”, a néppel nem törődő, azt kizsákmányoló, mindent a maguk hatalma szempontjából mérő, és népüket a maguk érdekeiért sötétségben, szolgaságban tartó politikai basák központját, akiket aztán az érdekből hajbókoló hivatalos társadalom és kultúra táncol körül, ő maga mind a két tényezőtől idegen. A falu, amelyhez néha olyan meghatóan vágyik vissza, amelyről néha olyan édes álmái vannak (Hazamegyek a falumba, Álom egy méhesről), idegenné lett az ő látásai, álmái számára, elúzi magától (El a faluból, Elűzött a földem), a város, t. i. Budapest, a „csúf”, kétségbeejti lelketlenségével és gonoszságával. Adyban egy nagyszabású, szabad, fényes, költői élet álma él, melyhez a magyar falu álmos, szomorú, robotos, szürke és alacsony szintű élete éppoly idegen, mint a magyar város üres lármájú, kérkedő, másfelől vaskalapos, korlátolt és gépies világa. Azt a levegőt, amely után ő úgy vágyik, Párizs adta, vagy inkább csak mutatta meg neki. Párizs jelentőségére Ady költészetében, később akarok rámutatni, itt csak jelzem, hogy ez a sokféle vádra alkalmat adott szerelem Párizs iránt, Adynál talán nem is a valóságos Párizsnak szólt, hanem sokkal inkább egy olyan életvágynak, melyet az adott körülmények között Párizs szimbolizált neki, természetesen egy költő fantáziáján keresztül nézve. Nagyon tévednek azok, akik azt hiszik és állítják, hogy Adyt Párizs úgynevezett romlottsága bűvölte meg. Ez a lélek menekült a szürke, korlátolt, elmaradt, mégis nagyképű, ezer társadalmi és politikai, művészeti és gazdasági béklyóval bilincselte magyar élettől és Párizsban a szabadság, a világ-horizont, az emberi élet mozgalmas lüktetésének óriás arányú áramlása, egyszóval a maximumra felfokozott életérzés öröme, mámora ragadta meg. Ezért ismétlem, hogy Párizs élet-szimbólum, és nem adottság Ady költészetében. Ady Párizsát más nem találta meg abban a városban, melyet földrajzilag így neveznek.

Adynak az volt az uralkodó tapasztalása, hogy a magyar föld és élet sem a falu, sem a város miliójében nem képes táplálni, és nem akar túrni nagyszabású, egyetemes horizontú emberi életet.

A magyar skála a falusi kisszerűségtől a városi középszerűségig terjed, tehát alkalmatlan arra, hogy belőle egy magasrendű, szabad, világversenyképes élet ujjongó dallama csendüljön ki.

Ady a zseni iszonyatával borzad ettől a kis- és középszerű életkalodától. Néha, fáradt és hasztalan vergődések közt fölnyílik a szeme a falu életének ősegszerű formái közt rejlő nagyság, a bölcs, intenzív lelki nagyság iránt, amelyből „bátor, tiszta, szűz, erős, földszagú gondolatok” származhatnának a falu „összívével megbékült lélekből”, azonban ez csak ritka és pillanatnyi narkózis nála, az uralkodó hang mindig az marad, hogy ez a nemzet örök kisszerűségre van kárhóztatva, hogy sorsa a lemaradás az élet versenyéről, s hogy ami a legszomorúbb, itt minden nagyratörő életnek el kell nyomorodnia és pusztulnia.

Már tárgyaltuk Adynak azokat a verseit, amelyekben ezt, mint végzetes történelmi helyzet és öröklődő faji bűnök eredőjét, látja és okolja meg. De e mellett van egy vádja, amelyet nem ebből a látószögből szemlél, hanem amelyekért egyeseket és osztályokat tesz felelőssé. Egész sereg versében, mint pld. A legszentebb csók, A hadak útja, Az utca éneke, A grófi szérún, Dózsa György unokája, Álmodik a nyomor, A proletárifü verse, Barangolás az országban, Arat a magyar, A tavalyi cselédekhez, s általában, úgynevezett forradalmi verseiben Ady az uralkodó magyar osztályt, az arisztokráciát, az „urakat”, a gazdagokat vádolja és teszi felelőssé mindazért az életnyomorításért, ami anyagi és szellemi tekintetben a magyar földön végbemegy. De a vádja itt sem mindennapi. Tulajdonképpen nem az a vád ez, amely a szocializmus értelmezése szerint a munkás vádja a kizsákmányoló tőke ellen, hanem egy föltétlenül arisztokrata lélek, egy magát igazi úrnak érző, szinte királyi öntudatú lélek vádja azok ellen az uralkodó elemek ellen, akik lélek szerint méltatlanok erre az uralomra, mert nem elég nagyszabású, nem elég tág horizontú és nem elég tehetséges lelkek ahhoz, hogy emberi módon tudjanak uralkodni és vezetni, s érzéketlenek az élet szépségei és mélységei iránt. Ady meggyőződése szerint az a bűnük, hogy méltatlanok az uralomra, és így azt elnyomással és zsarnoki önzéssel, amellet történelmi látásra képtelen elvakultsággal, egész országuk romlására gyakorolják. Ady vádja tehát azt a magyar konzervativizmust illeti, amelyik azért konzervatív, mert kicsinyességében és korlátolt önzésében képtelen és tehetségtelen új lehetőségek és új életparancsok meglátására és követésére. Ebből a látási módból kellett következnie annak, hogy Ady lassanként odafordult, ahova különben hívták is, ahol ügyesen ki is használták zászló gyanánt: a magyar politikai radikalizmus táborához. Ott t. i. egy egyetemesebb, a világot betöltő gondolat, a szociális forradalom gondolata érlelődött és hánykódott, ott volt egy világhorizont, egy olyan jövő látomása, amely Magyarországot az egész világ vajúdo válságába kapcsolta be. És így lett Adyból az „urak” ellen harsogó proletárköltő, helyesebben a proletárság költője, forradalmi dalnok. Hangsúlyozom, hogy nem a magyar nép költője, mert ez esetben egészen más tartalmi alakulatot nyert volna lírája, hanem a nép, mint osztály, mint szociális kategória, mint proletárság költője. Önmaga is kifejezte ezt, öntudatosan és programszerűleg:

E roppant nép nem Csaba népe,
Melyről legenda szólott nektek.
Más nép e nép, ez csak: a Nép.
A fölkelt Nép. S úgy-e, remegtek?

Bár Ady effajta versei közt is akad néhány költőileg és emberileg szép és igaz költemény, mint pl. az Álmodik a nyomor, de egészükben, nézetem és érzéseim szerint, egy, a költő lelkétől és természetétől idegen területre való tévedés szülöttei, és nagyon sokszor mesterkélték, erőltetettek, nagyhangúak, sőt ízléstelenek is. Mert Ady természeténél fogva nagyon messze állott a szocializmus egész szellemétől. Először is annyira Én-költő volt, hogy képtelen volt a lelkén át nem szűrődött és közvetlenül át nem élt érzések őszinte kifejezésére, azután annyira fajmagyar volt, hogy a szociális kategóriák, osztálytagolások és a szocialista ideológia szerinti emberszemlélet ránézve teljesen idegen, és mélyebb értelemmel nem bíró jelszó maradt, végre annyira született úr, annyira individuális arisztokrata lélek, annyira történelmi öntudatú, nemes és annyira uralkodásra és bámultatásra termett zseni volt, hogy ez az akkor nálunk még újszerű, meglehetősen éretlen fanyarságú, vad és idegenszerű proletár képződmény őszinte

érdeklődésre, vagy éppen szenvedélyes rajongásra és szeretetre ezt a magyar úri költőt, ezt a fejedelmi individualitása szellemi arisztokratát nem indíthatta. Az, aki igazán szívéből fakadó göggel vetette oda: „Én magamért vagyok, s Magamnak... Hagyjatok meg Úrnak, Magamnak”, nem született proletárköltőnek. Vele az a tévedés történt, hogy az uralkodó szűklátókörűség, törpeség és bornirtság elleni vádjával nem oda fordult, és nem azokat hívta harcra és nem arra a harcra hívta őket, ahová, akiket és amire hívni kellett volna.

De a vád itt is igaz volt, csak a fórum volt illetéktelen. Az Ady által is sokat emlegetett szellemi mártírok, a Magyar Messiások ismert és ismeretlenül maradt egész sora bizonyít amellet, hogy Ady itt is meglátta, átérezte, kijajgatta egy nagy magyar bűnünket, amely tényleg megvolt és megvan közöttünk.

A magyar nemzetnek végzetes hibája az, hogy vezetését nem volt képes a szellemi arisztokrácia, legtehetségesebb, a legegységesebb látású és lelkületű, a legműveltebb és legkiválóbb jellemű fiainak kezébe tenni le, hogy sohasem állt igazán lelki vezérlet alatt, hogy irányításához és kormányzásához éppúgy, mint neveléséhez hozzátapadt a korlátoltság, a szűkkeblűség, elfogultság, pártoskodás, szellemi törpeség és tehetetlenség átka. Nemcsak porba hullatta, de el is taposta, el is temette a tehetségeket, a talentumokat. A születési és vagyoni alapon való nemzetvezetés lassanként a szellemi középszerűség uralmát rögzítette meg, és elzárta a haladás útját, ami kicsiny és ütközőpontban álló nemzet számára, melynek egyedüli életlehetősége a szellemi rugékonyság, befogadóképesség, progresszivitás és egyetemességre törekvés, végzetes hiba.

Ezt a hibát azonban sem akkor, sem ma, a mi viszonyaink között s a mai viszonyok között azon a szociális forradalmi úton, amiről Ady is, bár csak lényétől idegenül, beszélt, helyre hozni nem lehet. Először is a magyar proletárság sem számban, sem erőben nem jelentette a nemzet döntő erejét, azután a magyar viszonyok közt a szocialista propagandával szervezett munkásság még nem állt azon a nívón, hogy irányító és vezető réteggé lehessen, de maga az új ideológia is még idegen és távoli volt a magyar lélektől és nem is magyar lélek által volt irányítva és propagálva. Mindezek gyászos bizonyítást nyertek a kommunizmussal. Azonban az is bizonyos, hogy a létkérdés a hagyományos módszer fenntartásával sem oldható meg. Ady vádját tehát, mint akkor is kellett volna, ma is annak a magyar ifjúságnak kell meghallania és megszívlelnie, amelyik nemzetének szellemi vezetője, értelmi és erkölcsi irányítója, a tudomány, művészet, társadalmi élet, gazdaság és a kormányzás területén hivatott és köteles vezére lesz: a magyar diákságnak. Senkinek sincs joga egy nemzetet uralkodni, csak a szellembeli és jellembeli kiválóságnak. Minden egyébnek eszköznek kell lennie a szellem kezében. A magyar ifjúságnak azért kell küzdenie, hogy ahol magyarság él, ott a magyar szellem legerősebb és legkiválóbb hordozói legyenek az irányítók. A magyarságot egyedül a világnívóra emelkedő műveltsége mentheti meg. A kultúrában van egyedül fölfelé vivő útja. Ésszel és szívvel biztosíthat egyedül életet magának. S ha ez így van, akkor a magyar ifjúságnak hadat kell üzennie minden törpeségnek, minden szűkkeblű kicsinyességnek, elmaradottságnak, szellemi tunyaságnak, elfogultságnak, pártosságnak és rosszakaratú butaságnak. A magyar szellem legnemesebb és legkiválóbb tulajdonságainak érvényesülését kell kivívnia minden téren. Szegény és kicsi nemzet kisszerű, vagy középszerű szellemiség mellett nem élhet meg.

Vádlott-e hát, vagy vádló Ady Endre a magyarság kérdésében?

Én azt hiszem, mihelyt megszűnik vádló lenni, mert vádjait egy új magyar nemzedék étellel cáfolja meg, azonnal megszűnik vádlott is lenni.

II. MÁRIÁTÓL VERONIKÁIG

A „satnya érzékiség és erkölcstelenség” vádja Adyt elsősorban szerelmi költészetével kapcsolatban éri.

A magyar líra öröksége ezen a téren meglehetősen egyöntetű. Balassi, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, Petőfi szerelmi költészete, kevés kilengéstől eltekintve, a hatalmas érzésnek főképpen idealizáló jellegét tükrözi. Költészetünk törzsökös hagyománya az ideális szerelem dicsőítése. A kilengések Balassinál és Csokonainál bizonyos egészséges naturalizmus, Vörösmartynál egy érzékibb aláfestésű romanticizmus, Petőfinél pedig némi betyáros dévajkodás irányában történnek, de egészben nem zavarják meg az idealisztikus alaptónust. Tartalmi és felfogásbeli szempontból a magyar szerelmi líra igazán tipikus kifejezője a közismert Himfy-versszak:

A bereknek gyors kaszási
Már utolsót vágának;
Az árnyékok óriási
Hosszúságra nyulának;
Mink ott járánk, meg-megállánk
A rét magas fűvében;
S hogy a bürün általszállánk
A folyamnak mentében:
A vízbe letekintettünk,
És alattunk és felettünk,
És bennünk is a menny volt,
Szívünkben szent tűz lángolt.

Egyik irodalomtörténeti kézikönyvünk a Himfy Szerelmeiről ezt jegyzi meg: „A közönség elragadtatással olvasta és énekelte e dalokat”.

A magyar természet és a közönség irodalmi ízlése uralkodó állandósággal kívánta meg és élvezte az eszményített, szentimentális, rajongó és viszont tartózkodó, szemérmes, virágnyelven beszélő szerelmi költészetet. Ez a közfelfogás nagyjából megfelelt költőink lelkületének is, a nagyok utánzóinál pedig alkalmazkodó sablonná merevedett.

Összefügg a szerelmi lírával a magyar költészet erősen családi jellege. A szülők, főként az anya szeretete és magasztalása, a hitvesi hűség dicsőítése, a gyermek kultusza és viszont a költészetnek pedagógiai szelleme ismét egy állandó irodalmi hagyományunk. Vörösmarty, Petőfi, Arany költészete tipikus tükrö a magyar lélek patriarchális, családias, ősegszégű, olykor azonban már szárazon moralizáló erkölcsi jellegének.

Ez a felfogás annak a költészetnek tükrében, amely őszinte, ősnaitású kifejezője, nagyon tiszta, nemes, egészséges jelenség. A szerelem célja, koronája, tisztessége és dicsősége a család: költészetünknek ez a hagyományos szelleme minden esetre erős bizonyítéka fajunk életképességének.

Ady költészete ezzel a hagyományos költészettel is éles ellentétben áll. Lírája nem ismeri a szerelem eszményesítését, és annak a szerelemnek, amelyről ő dalol, nincs beteljesedése a boldog és tiszta családi életben. Költészetében csődbejutott az eddigi magyar líra idealisztikus és családi formája. De mint hazája és népe iránti keserű szeretetében, úgy szerelmi lírájában is azt tapasztaljuk, hogy ellentétessége a hagyománnyal nem gyökértelen idegen ellentétesség, hanem a hagyománnyal önmagában viaskodó, azt sokszoros erővel átélő és túllépő eredetiség.

Hogy megértessem magamat, rá kell mutatnom a zseni sajátosságára.

A zseni, mint azt már mások is megállapították, egyesíti és sokszoros erővel átéli önmagában a közösséget és annak hagyományait, másfelől túllépi azt valami nővummal, ami csak a sajátmagáé és belőle fakad. A magyar lírai költészetben két zseni tűnt fel eddig: Petőfi és Ady. Érdekes azonban, hogy ez a két költőnk a zsenialitásnak két különböző megnyilvánulását mutatja. A zseniben mindig az önmagáért való élet manifesztálja magát. De ez történhetik úgy, hogy a zseni a magába gyűjtött kollektív életet a maga egyéni módján vissz sugározza arra a közösségre, melynek ő a kivirágzása, de történhetik úgy is, hogy ezt a kollektív életet, mint a magáét, egyénítve és sűrítve példázza, mintegy elnyelve és kisajátítva önmagában és önmagának. Petőfi zsenije az elsöre, Ady a másodikra példa. Petőfiben a zseninek inkább az adó, Adyban inkább a vevő sajátossága mutatkozik. Ebből következik az a látszat, mintha a Petőfi költészete példaadó és tanító erővel és tendenciával bírna, szemben az Adyéval. Eltekintve attól, hogy a pedagógusok kezében Petőfi költészete alkalmas lehet a példaadásra és nevelői célok szolgálatára, kétségtelen, hogy ez magára Petőfire nézve csak látszat, mert a zseni sohasem pedagógus és sohasem akar nevelni, a zseni önmagáért van és túl van a pedagógiai szempontokon. Az előbb említett különbség azonban jellemzően mutatkozik meg a két költő szerelmi lírájában is. Petőfi szerelmi lírája a magyar népi léleknek a zseni lelkében idealizált szerelmi érzésvilágát sugározza vissza, ősi naívságában, tisztaságában, egészségében. A menyasszonyt, a hitvest, a gyermeket, a szülőket, a testvéreket körülölelő magyar lélek az ő költészetében mintaszerű ábrázolást talált, úgy, hogy amikor Petőfi szeret és ezt kiénekei, az annyi, mintha a magyar ember szeretne és énekelne róla. Természetesen az akkori magyar ember és egy költőzseni lelkén átszűrve. Költészete éppannyira idealizálása a magyar embernek, mint a szerelemnek. Ritka és csodálatos találkozása ez az önmagáért való és önmagát éneklő zseninek azzal a közösséggel, amelyből kivirágzott.

Ebből a találkozásból következik Petőfi szerelmi lírájának egy másik jellemző vonása. Igaz, hogy egy idealizált szerelem nyilvánul benne, de mégis valóságos szerelem, melynek mélyén csakugyan a családra és fajra irányuló természetes és egészséges ösztön él, éppen ezért, bár a szerelmének legalább is annyi konkrét tárgya van, mint az Adyéknak, költészete egyöntetűen adja a másra, a nőre, az élő, emberi személyiségre való vonatkozás benyomását. Verseiből nemcsak őt, hanem azt a valakit is látjuk; akit szeret, igazi, élő és konkrét alakokon sugárzik szenvedélye. Ezért lehetséges Petőfi költészetéből, ha úgy tetszik, pedagógiai tanulságokat is levonni a szerelemre és a családi életre nézve.

Adyval egészen másképp vagyunk. Akármennyire sűrűsödött össze, és egyesült benne is a magyarság múltja, jelene, jelene, egy olyan példázatos vissz sugárzás, mint Petőfinél, nála teljesen lehetetlen. Ez a „fajából kinőtt magyar”, ez a magyar übermensch nem arra született, hogy saját érzéseinek kivetítésében, nemzete elé állítsa nemzete idealizált képét, hanem ellenkezőleg, arra, hogy minden kollektív adottságot fölszívjon és egyénítsen önmagában. A zseni önzésével, azaz végzetével csak önmagát szereti, éli és éneklei meg, mert éppen ezáltal szereti, éli és éneklei nemzetét. Ebből következik, hogyha őt a mindennapi emberek mértékével ítéljük, egyénileg önzőnek és másokkal nemtörődőnek fogjuk találni, szerelmi költészetében pedig nem fogjuk felfedezhetni a másra irányuló szeretetet és a családi eszményt. Ha ezek után pedagógiai következtetéseket is vonunk le, akkor szegény Ady nagyon rosszul jön ki a dologból, mint ahogy az őt érő vádak mutatják is.

Csak hogy egészen más dolog, ha a tanító úr önző és nem törődik a családjával, mintha Ady Endre nem ad példát az önzetlenségre és szép családi életre. Mert a tanító úr nem zseni, és neki nem az a végzete, mint Ady Endrének.

Félre ne értessem! Ha egy önzetlen és tiszta családi életet élő tanító és Ady Endre azzal a szándékkal hasonlítatnak össze, hogy az ifjúság a maga életében melyiket tekintse követendő

mintaképnek, habozás nélkül a derék tanítóra mutatok. Természetesen csakis őt, annál inkább, mert a zsenit nem is lehet követni, hiszen ahhoz zseninek kellene lenni, egyébként szárnyak nélkül repülni, nyaktörést jelent. A zseni, különösen az Ady esetében és formájában igazán nem arra való, hogy kövessék mint egyént, mint gyakorlati példát. Ami távolról sem jelenti azt, hogy a zseniből ne következzenek nagy, súlyos, örökigazságú tanulságok.

A „satnya érzékiség és erkölcstelenség” vádja azonban nem ezek közül a tanulságok közül való. Mélyebbre kell itt nézni. Olyan mélyre, ahol meglátszik, hogy Adynak nincs is szerelmi költészete. Nincs t. i. abban az értelemben, mint pl. Petőfinek, akinél, mint fennebb mondtam, egy idealizált, de mégis valóságos, másra irányuló ösztön költői megnyilatkozása áll előttünk. Ady szerelme és szerelmi költészete, ha talán különösen hangzik is, személytelen. Úgy értem ezt, hogy szerelmi költészetének tárgyai, ha motívumképpen élő személyiségek is voltak, költészetének tükrében elvesztették határozott, konkrét, egymástól megkülönböztető egyéniségüket, nincs saját arcuk, hanem mindenik a költő arcával néz reánk, csak tükrei és transzparenszei Ady Endrének. Vagy talán nem is Adynak, hanem a zseninek Adyban. Ez az oka annak, hogy Adynál egyes személyiségek idealizálásai és a családi tendencia hiányzik. Amit nála az erkölcsiség hiányának tekintenek, az voltaképpen a szerelemnek a konkrét női lélektől és a családtól függetlenített, és démonivá növelt, mert önmagáért valóvá tett ábrázolása. Hogy mi ez az ösztön elszakítva az élettől, a költőzseni lelkén belül, megállítva, céltalanná téve, aktivitásától az életre nézve megfosztva, önmagára irányítva: ez látszik meg Ady költészetében. Ezt a személytelen szerelmet ábrázolja Ady rendkívüli költői erővel „Az alvó Csók-palota” c. versében, ahol a „Halálon innen, Életen túl” alvó mesevárról beszél, az „ezer asszony és ezer soha” kastélyáról. Egyik különös versében pedig azt mondja: „megcsókolom Csók-kisasszonyt”,

Ez az egy nő érdemes lesz.
Valószínű, hogy nem él még.
Valószínű, nem fog élni.
Ez az egy nő érdemes lesz.

Mind a két költemény a konkrét tárgyától függetlenített szerelem ábrázolása, az elérhetetlen, céltalan és szomorú szerelemé. „A csók-csatatér lovagjai” c. versében „a testetlen világról” beszél, ahol „a csók üdve remeg”, azaz, ahol a szerelem még önmagában és önmagáért élő idea. „A csatatér hőse” pedig

Füvet lel asszonytalan tájon,
Hogy nagy sebeit behegessze
S ahol asszonyszemély sohse járt,
Ott hal meg majdan, messze-messze.

Ez a nőtől függetlenített és személytelenített szerelem ilyen értelemben megint egy új és eredeti vonás irodalmunkban, s arra mutat, hogy Adyban a magyar lélek az eddigiekénél sokkal differenciáltabb, mélyebb és misztikusabb költői öntudat szférájába érkezett. Egy egész kötete viseli ezt a címet: „A Magunk Szerelme”. De itt nem arról van szó, hogy Ady a szerelem közönséges önzését hirdeti, azaz azt, hogy az ember sokszor önmagát szereti akkor is, mikor azt mondja, vagy azt hiszi, hogy mást szeret, hanem amint ugyanilyen című versében kifejezi, szeretni csak az önmagunkban élő lehet és érdemes. Van ebben az értelemben Ady lírájában egy mélyen zengő, bánatos húr, amelyik arról énekel, hogy kedvesünknek csak azt a mását lehet és szabad szeretni, aki a lelkünkben él, csak az a miénk, a magunké, énünk része, önmagunk. „A vár Fehér asszonya” c. versében egy ilyen lélekben élő asszonyról énekel, aki az ő lelkének ódon, babonás, mohos, gögös, elhagyott, kísértetekkel tele várában néha megjelenik:

(Csak néha titkos éji órán
Gyúlnak ki e bús, nagy szemek.)
A fehér asszony jár a várban
S az ablakokon kinevet.

Még teljesebb és érettebb kifejezését adja ennek a „magunk szerelmének” legszebb efajta versében, a „Csolnak a Holttengeren” címűben.

Piros-fekete glóriával
Feje körül bevezett
Lelkembe újból az az asszony,
Akit én Lédának nevezek.

Piros-fekete glóriával
Evezz, evezz csak csöndesen.
Én tudom, hogy lelkembe sülyedsz
S ott halsz meg majd, én szerelmesem.

Ez az asszony egy lelki mása valakinek, de csak ebben a lényében tárgya, sőt személyesítője a szerelemnek, feje körül az élet és halál piros-fekete glóriájával. Élete ott kezdődik, mikor bevez a lélek tavára és halála ott teljeseedik, mikor elsüllyed a lélek tavában. Egész valósága életben és halálban a költő lelkében foglaltatik, élete az öntudatban és halála a tudat alatt.

Van egy más képe is Adynak arról a szerelemről, amely az asszony másának, a költő teremtésének szól és ez a „Léda aranyaszobrá”, mely kivetítve és tárgyiasítva ábrázolja ugyanazt a benső valóságot, de már konkrétabb vonásokban. Itt is megvan azonban, sőt egyenesen hangsúlyozva van a lelki teremtés egyedül szeretetreméltó volta. Ebből az alapérzésből rezegnek ki a gondolatnak további és távolodó, de mindig összefüggésben maradó hullámai, mint pl. az erős, kirívó színekkel és kontrasztokkal festett kép „Az én menyasszonyom” c. különben korai Ady-versben, amelyben az nyer kifejezést, hogy a szerelem konkrét tárgya teljesen mellékessé törpül a költő önlelkének teremtése és önmagára vonatkoztatott suggestiója mellett a szerelemben. Ugyanez a gondolat egy másik változatában, a költőre irányuló szerelem oldaláról jelenik meg „Add nekem a szemeidet” c. gyönyörű versében:

Add nekem a te szemeidet.
Magam szeretem, ha szeretlek
S irigye vagyok a szemednek.

A gondolat végső kirezgései láthatók a „Meg akarlak tartani” és „Én régi mátkám” c. versekben, ahol arról van szó, hogy a valóságban teljesező szerelem megöli a szerelmet:

Meg akarlak tartani téged
Ezért választom örödü
A megszépítő messzeséget.

Az Ady költészetében mutatkozó személytelen, illetve önmagának lelki teremtésére vonatkozó szerelem, mint önmagáért való, s önmagán túl céltalan élmény, egy olyan sajátságában gyökerezik a zseninek, amely csak az újabb meglátások még bizonytalan és tapogatózó világosságában kezd megfoghatóvá lenni, amelyre itt nem is terjeszkednénk ki, ha maga Ady nem utalna reá egy különös és érdekes versében, melynek címe: „Ha fejem lehajtom”. Ebben a versben azt mondja Ady: „Egykor nagy asszonyként bolyongtam”. „Messze és mélyen az Időben Én asszony voltam”. Ezt a mi költészetünkben egészen szokatlan hangot lehetne szeszélynek vagy betegségnek is tekinteni. De újabban igen figyelemre méltó kutatások mutattak rá a zseninek és főleg a költőnek feminin lelki minőségére. Élettani szempontok mellőzésével, tisztán lelki értelemben kétségtelen, hogy a zseni lelkének gyermekiessége és

nőiessége a legtöbb esetben kielemezhető. Ez a gondolat az Ady költészetében jellemző „magunk szerelmének” egy ösztönösebb, mélyebb, misztikusabb jelentést ad. A szerelem külső, konkrét motívumai ez esetben csak emlékeztetők a lelkének mélyén szendergő, sejtelmesen érzett nőiségre, a vár fehér asszonyában még sokkal inkább az ő lelkének teremtése, önmaga nevet ki a kigyúlt szemek ablakán, s a lelkébe evező és lelkébe süllyedő glóriás asszony tényleg önmagának titokzatos része. Ebben a sejtelemben mélységes értelmet nyernek szavai:

Asszony ölébe ha lehajtom
Nagy, szomorú szatir-fejem:
Emlékezem.
Egykor nagy asszonyként bolyongtam...

Ennek a költői öntudatnak láttán önkénytelenül ismét fölkinálkozik az összehasonlítás Petőfi és Ady zsenije között. Petőfi szerelmi költészetében a másra irányuló érzés, az önátadás, az idealizált szerelem, Adyében az önmagára irányuló, önmagát királyilag igénylő, hódoltató szenvedély néhány versükben szinte úgy jelenik meg, mintha egyik a másiknak tudatos ellenpárja, ugyanannak a témának, lelki szituációnak és hangulatnak szándékosan kiélezett két végletes kifejezése lenne. A találkozásban kicsattanó ellentét természetesen nem kiszámított dolog Adynál, hanem épp olyan spontán kitörése lényének, mint a Petőfié. Meglepően mutatják ezek a versek, hogy Petőfi mennyire maradék nélkül tudta másra átsugároztatni azt a szenvedélyt, amelyet a maga részére igényelt, és Ady mennyire maradék nélkül tudta önmagára sugároztatni azt a szenvedélyt, amely benne a mást, a tárgyat kereste. Több ilyen verspár közül csak kettőre akarok rámutatni. Az egyik Adynak „Öreg legény szerelme” c. verse, mely a Petőfi „Szeptember végén”-jének ellenpárja. A másik verspárt Adynál a „Vallomás a szerelemről”, Petőfinél a „Szeretlek kedvesem” c. versek alkotják.

Az elsőre nézve állítsuk szembe ezeket a sorokat:

PETŐFI:

Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szem-födelet?
S rábirhat-e majdan egy ifjú szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a siri világból
Az éj közepén a oda leviszem azt,
Letörlni véle könnyüimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hívedet
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is örökre szeret.

ADY:

De ha holnap ifjabbat látsz majd,
Erősebbet, szebbet, delibbet,
Te, forró, kedves, kívánczó,
Megmaradsz-e hűnek, szelídnek?

Én nem hívlak, te akarsz jönni,
Ma még könnyű, szokott a bánat,
Tán nem ölne meg a búcsúzás,
Ma még irgalommal kívánlak.

Ma még futhatsz s itt hagyhatsz bátran,
Imát s átkot összerebegve:
Jaj, a te szép, gyönyörű nyakad,
Ne kerüljön fojtó kezembe.

A másodikra nézve a következőket:

PETŐFI:

Szeretem erényid
Tiszta sugárzását,
Szeretem hibáid
Napfogyatkozását.

Lemondanék minden
Dicsőségről érted,
S megszereznék érted
Minden dicsőséget.
Nekem nincsen vágyam,
Nincsen akaratom,
Mert amit te akarsz,
Én is azt akarom.
Nincs az az áldozat,
Mely kicsiny ne lenne,
Éretted, hogyha te
Örömet lelsz benne.

Szeretlek kedvesem,
Szeretlek tégedet,
Mint ember még soha,
Soha sem szeretett.

ADY:

Hetedhét országban
Nem találtam mását,
Szeretem szép, beteg,
Csengő kacagását,
De nagyon szeretem.

Szeretem, hogy elbújt
Erős, nagy voltomban,
Szeretem hibáit
Jóságánál jobban,
De nagyon szeretem.

Szeretem fölséges
Voltomat e nászban
S fényes biztonságom
Valakiben, másban,
De nagyon szeretem.

Ebből az összehasonlításból még csak világosabban emelkedik ki Adynak übermensch-i öntudata, mely a másban is mindig csak a maga királyi lényének tükrét látja és szereti, s mindig önmagát jellemzi abban, amit a másikról mond.

Ebben a megvilágításban megfelelő értelmet nyernek Adynak azok a versei is, melyek felületes szemlélet mellett ellentmondani látszanak a zseni magaszerelmének, amelyekben az asszonyt magafölé emeli, pld. az „Ima Baál Istenhez” című versében, ahol magát így helyezi szembe kedvesével:

Nézz hát reánk...

Nem én reám. Hisz én mi vagyok? Féreg.
Pártütő Isten, összetépett lélek,
Elesett titán. De itt van a párom:
Kegyetlen, nagy Baál, jóságodat várom.
Bús asszony-ember, de lelke Nap-üszke,
Szomorú szemű, de nagy szomjú, büszke.

Bíborra termett...

... királynő az én párom,
Selyem vánkost áztathat csak a könnye,
Selyemzászlót lengethet csak a gályánk.

Ha idenéznél, vad arany szíved összeszorulna.
Könnyed eredne, s úszó, sötét gályánk szőnyegére
Óh, hullna az arany, hullna egyre.

Nyilvánvaló, hogy ha itt van is egy konkrét valaki, aki a verset motiválja, magában a versben az asszonynak olyan általánosan magafölé emelt szimbóluma ragyog, amely konkrétan senkire sem talál, hanem csak magára, arra a királyian uralkodni vágyó, életszomjas lélekre, amely magának a költőnek lelke, önmaga a nő ideál képében. Ady szerelmi verseinek egy nagy részében jellemző éppen ez a királyi életszerelem, a zseni életszomja és mámora, amelynek tárgya nem is az élet, hanem mindig az ő élete, önmaga. E bennső öntudat és a külső valóság ellentétét szemlélteti „Egy ócska konflisban” című verse, amelyben megragadóan van szembeállítva a döcögő, ócska konflis, amelyben a költő és a párja sápadtan, reszketve ülnek, azzal a „szálló, aranyos hintóval”, amelyben ugyanakkor léleekben, álomban repül a vágyuk „az életcsúcsra”.

Jogunk van minden fényességhez.
Amit az élet adni tud,
Király vagyok és te királyné.
Hát trónunk sohse lesz nekünk?
(Döcög, döcög az ócska konflis
És mi sápadtan reszketünk.)

Ez a királyi öntudat, mely természetes jogot formál a teljes, uralkodó élethez, legerőteljesebben és leghatalmasabban Ady utolsó szerelmi verseiben lobban föl, köztük az „Ifjú karok kikötőjében” címűben, amely Adynak erről az oldaláról legreprezentánsabb alkotása, s mély bepillantást enged az Übermensch önszerelmébe:

Ha csókunk közt titkos jajok riadnak.
Légy büszke, boldog, kacagj föl, örülj:
Urad siratják: engemet siratnak.
S ha kísért a kíváncsi szerte-vágy,
Öld magadba, mert úgy se lehetsz másé.
Kikötőjéből ékes szerelemnek,
Csodának, szépnek, mámornak és jónak
Nincs Isten, Erő, Csók, Csoda, Halál,
Mely kivontassa briganti-hajómat.

Erre az öntudatra, Ady szavaival élve, talán azt lehet mondani: „túlzás, betegség, de valóság”. Túlzás, mert a valóságban ilyen szerelem nincs is, nem is lehetvén ilyennek tárgya az élők között, betegség, ha a zseni maga abnormis jelenség, de mégis valóság, mint a költő lelkében élő életszerelem; foglalhatja „csodának, szépnek, mámornak és jónak”. Természetes, hogy a zseninek e roppant életszomja a valóságban soha nem találhat kielégülést, s hogy ez a szenvedély valami más is, mint a nőre és családra irányuló valóságos szerelem. A költő itt az önmagáért való élet szerelmese, melynek manifesztációja a saját géniusa, ez a génius az örök femininum, a nagy Asszonyszimbólum, akihez tüzes vallomásai szállanak. Ezért van az, hogy szerelme mindig a „Magunk szerelme”.

Ha ezt a szempontot figyelmen kívül hagyjuk, teljesen ferde és visszás értelmet adunk ezeknek a verseknek, és a félreértés következményeképpen kovácsolódik meg az érzékiség, sőt „satnya” érzékiség és erkölcstelenség vádja. Természetes, hogy ha Ady verseit ugyanazzal a mértékkel mérjük, mint X költő szerelmes verseit Y kisasszonyhoz, vagyis egy átlagos férfiember vallomásait egy konkrét nőhöz, akkor ez a „Magunk Szerelme”, mint említettem, a közönséges önzés néha válogatatlan kifejezése lesz, melyet még az is súlyosbít, hogy kendőzetlenül őszinte, és nyersen szókimondó. De ha azzal a tudattal nézzük, hogy ez az érzés egy életszimbólumhoz tapad, és hogy a kifejezések érzéki köntöse (nem etikai értelemben használok a szót, hanem lélektanilag) egy szimbólumot akar érzékíteni, akkor kénytelenek leszünk kiemelni ezeket a verseket abból a kategóriából, amelybe besorozhatók X úr versei Y kisasszonyhoz, s amelyek konkrét vonatkozásaiknál fogva etikai megítélés alá is eshetnek.

Kinek jutna eszébe Petőfi „Kard és lánc” című versében az angyal és a leány, vagy a sátán és a boszorkány viszonyát, melyből a kard és lánc születnek, etikai megítélés tárgyává tenni, teszem fel azért, mert ezek a párok nem éltek törvényes házasságban? A szerelem itt mindenki által azonnal érthető szimbolikus eszköz a költő kezében. Adynál persze egy sokkal titokzatosabb, mélyebb és szokatlanabb szimbólumról van szó, de a szerelem itt is csak kifejező képe, szimbóluma a zseni önmagáért való életének. Ez a szimbólum egy tényt érzékít meg, s ez a ténykérdés nem tartozik az etikai megítélés körébe.

Igaz, hogy Ady Endre nemcsak költőzseni, hanem ember is volt és benne is élt, sőt a zseni méreteihez képest nagy ellenmondásokkal és végletekkel élt az emberi ösztönök tusakodása. Életének szomorú tragédiája az, hogy a zseni szellemét nem bírta meg és sokszor lázadozva, roskadva, botolva és elesve hordozta, s porból való ember, ő sokszorosan érezte a „tagjaiba adatott más törvény” lehúzó hatalmát. Más nagy költőknek is megvolt a küzdelme önmaguk testi emberével, de voltak eléggé szerencsések, vagy óvatosak ahhoz, hogy annak hangjait el tudták némítani költészetükben, nem engedték szóhoz jutni. Ady, a zseni önszerelmese, mihelyt ebből az „ideák honából” kilépett, és vágyaival a földre szállott, mihelyt azt az érzést, amely őt saját titokzatos lényéhez kötötte, másokra irányította, belekeveredett a földi ellenmondások hínárjába, és beteg, szomorú, lázongó dalok fakadtak belőle, melyeket nem tudott magába fojtani.

Nem tagadható, hogy Ady sok költeményében ott jajgat és harsog egy beteg, érzéki szerelem. Ennek fő jellemvonása az, hogy nála az az érzés, amely másoknál akkor tud tiszta magaslatokra emelkedni, mikor másokra irányul, egy szeretett nőre, egy boldog családra, rögtön alámerült az érzékiségbe, mihelyt önmagától elfordult és másokban keresett kielégülést. Ez a szerelem, a földi szerelem Adynál egy magát elpusztítani akaró, beteg érzés volt. Mert átlépte saját különleges és ritka területét, „a kék hegyek” birodalmát, hol „a csók üdve remeg”, a testetlen világot, hol otthona volt. Ebben a világban „tüzes seb” volt ő, aki a szerelemben kínra vágyik. Ebben a világban sohasem látta meg a nő lelkét, és a szerelemtől sohasem tudott magasabbat és mélyebbet látni és mondani, mint annak démoni testiségét. Sajnos, Ady költészetének ez a része szomorú képét mutatja annak az ellenmondásnak, amely zsenijének magasratörése és tényleges életének elnyomorodása közt tátong.

Két megjegyzést az igazság érdekében hozzá kell fűznöm ehhez a megállapításhoz. Az egyik az, hogy Ady vádolóit túlzottan hangsúlyozták költészetének ezt a részét, s úgy tüntették fel a dolgot, mintha az ilyen versek Ady költészetének a nagyobb, a túlnyomó mennyiségét tennék ki. Ez nem igaz. Ebből a szempontból készített statisztikám bizonyítja, hogy Ady összes verseinek több mint egyharmada a magyarság sorsára vonatkozik. Egy másik harmadát teszik ki azok a versek, amelyek a halál és az Isten titkaival foglalkoznak. A harmadik harmadából is el kell választani azokat a verseket, amelyek, mint fennebb rámutattam, a zseni sajátos, szimbolikus önszerelmét fejezik ki. A megmaradó, tehát föltétlenül legkisebb részben találhatók ezek a versek. Ez az eredmény lényeges akkor, mikor Ady költészetének egészét és uralkodó hangját keressük, tekintjük. A másik megjegyzésem az, hogy bár ezek a versek a magyar líra etikailag nemes tradícióit nélkülözik, és azokkal ellentétesek, mégis sohasem léhák és sohasem csábítók. Adynál egyenesen elképzelhetetlen az, hogy ezekkel a versekkel léha játékot űzzön, vagy szándékosan rosszra csábítson. Nála sokkal inkább és tudatosan teszik ezt azok az Ovidiusok és Horatiusok, akiket a középiskolákban, mint klasszikusokat, tanítanak. Adynak ezek a versei tragikus szomorúsága, komor, jajgató, lázongó, megdöbbenő, elrettentő, félelmes, iszonyú versek, melyekben semmi kívántató öröm nincs, melyekben a mámor is halálos és keserű. Beteg versek, amelyek nem vonzanak, hanem szájalomra indítanak, vagy elrettentenek. Ady maga is panaszolja, siratja ezt a beteg, végzetes szenvedélyt, melyben vergődik.

Az a tény, hogy költészetünkben idegen és tradícióellenes hang szólal meg itt, indította Ady sok bírálóját arra a feltevésre, vagy vádra, hogy Ady ezt a hangot Párizsban tanulta, hogy Párizs tette beteggé ösztöneit és költészetet. Voltak olyanok is, akik egyszerűen párizsi utánzatnak vélték a dolgot. Bár Ady több rajongó versében dicsőíti Párizst (A daloló Párizs-ciklus, Párizs az én Bakonyom, A Gare de l'Esten, Örömváros volt a hazám), bár önmaga is nagy jelentőséget tulajdonít egész költészetére nézve Párizsnak, az én határozott meggyőződése az, hogy Párizs semmit sem adott Adynak, ami ne lett volna meg benne. Viszont kétségtelenül döntő jelentőségű lett Adyra nézve az, hogy Párizsban járt. Alig képzelhető valami meglepőbb dolog, mintha az ember Ady két első kötete: a „Versek” és a „Még egyszer” után kezébe veszi az első párizsi útja után megjelent „Új versek”-et. Amazokban egy, a régi hagyományok nyomain járó, sablonos költő beszél, aki egy-két halvány felvillanástól eltekintve, amelyeket talán csak ma látunk meg bennük, úgyszólván semmivel se árul el a közepesnél nagyobb tehetséget és éppen semmi eredetiséget vagy újat. S egyszerre, tűneményes hirtelenséggel, előzménytelenül, szinte robbanva tör be nyugatról az új időknek új dalaival, egy olyan kötetel, amelyben már benne van egész később kiérő lény, eredeti és új zsenialitása, csodálatos költői nyelve, bámulatos fantáziája, tradicionális és új magyarsága, egész tárgyköre - éspedig nemcsak csirájában, hanem tagozottságának organikusságában.

Kétségtelen, hogy ebben a változásban, jobban mondva ebben a magáratalálásban Párizsnak döntő szerepe van. De ez a szerep nem abban állott, hogy Párizs adott volna neki utánzásra való költészeti mintát, hiszen egyrészt, mint életrajzából tudjuk, sem nyelvkészsége, sem ismeretei nem voltak, főleg akkor, elégségesek a francia költészet elsajátításához, s az a néhány fordítása is, amit az „Új versek”-ben ad, sokkal inkább konzseniális utánköltés, mint fordítás.

Másrészt, ha Ady egyszerű utánzó lett volna, mivel magyaráznók meg az „Új versek” ősi gyökerű, vérbeli magyarságát?

Az sem igaz, hogy Párizs a tárgyakat adta volna Ady költészetéhez. Az „Új versek” tárgykörében egy kis ciklust leszámítva, nincs semmi párizsi tárgy.

Ellenkezőleg, a csodálatos éppen az, hogy Ady Párizsban lett magyar költővé, ébredt rá fajával való sorsszerű azonosságára, zsenijének fajával terhes nagyságára.

Párizs jelentősége tehát az, hogy bár semmit nem adott a költőnek, de mindent fölébresztett benne, ami lényének mélységében szunnyadott. Párizs adta Adynak Adyt. Egy fölrazó, felébresztő milió lett számára, az életnek egy olyan árama és légköre, amelyben a nagy életre teremtett lélek, mint saját légkörében, fölérzett önmaga tudatára és életére és dalolni kezdett önmagáról.

Az, hogy éppen Párizs és nem a világnak valami más empóriumuma volt Ady ébresztője, lehet véletlen is, de kétségtelen, hogy a legmegfelelőbb véletlen volt annak a részére, akinek életrekeléséhez csak egy lélegzetvétel volt szükséges a nagyszabású, forró és harsogó emberélet légköréből. Nem is szükséges, hogy azt higgyük: Adyra ilyen és olyan mély és sokoldalú hatással volt Párizs. Nem kell őt úgy képzelnünk, mint aki tanulmányozta a nagy Babilont, s tanulmányaiból szűrögette le magának új életét. A zseniben az a sajátos, hogy nem utánoz, és nem tanulmányoz. Ahhoz, hogy a zseni éljen és alkotson, alig kell valami. Egy indítás, egy jel, egy látomás, sokszor olyasvalami, ami mellett más elmegy a nélkül, hogy észrevenné: elég ahhoz, hogy a zseni önmagából meginduljon és alkotson. Ady költészete hát nem Párizs adománya, még kevésbé utánzata, hanem a zseni sajátos ténye és alkotása, melyhez Párizs talán csak az élet egy megindító meleg lehelletét adta, semmi mást.

Végre nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Ady költészetében nem csak a zseni önszerelme és nem csak a magát másban fel nem találó, s ezért eltévelyedő, beteg szenvedély mutatkozik meg, hanem lényeges részét képezik azok a versek is, melyekben a jóság és a tisztaság örök emberi vágya, az anya és a gyermek után síró fiúi és apai érzés mély, fájó hangja, az igazi vox humana szólal meg. Egyszer ilyen hangon szól a kedveshez:

Nem nézhetünk egymás szemébe
Majd egykor holtan.
Fölpattant, nagy, halott szemeink
Kérdve világítják az éjünk:
Miért nem voltunk jók egymáshoz,
Amikor éltünk?

Máskor, mikor a „Fehér lyány virág-kezei” ártatlanul hullottak borzas, barna fejére, így sóhajt föl:

Ó, nyomorult évek és árnyak,
Most hulltak e kezek fejemre,
Kicsi, fehér, hónapos rózsák,
Forró-hidegen dideregve.
Nagy, kártékony, üvöltő gondok
Őszvihara a csúnya sárba
Virágimat lefújja, rázza:
Vedd le kezeid a fejemről.

„A pócsi Mária” ünnepének harangjai s a búcsúsok zsolozsmája lelkében tiszta, meleg visszhangot vernek:

Egy idő óta megnőtt a szívem
S a szép bűnöktől keservesen tiszta
S most hirtelen csak tégedet keres
Egy szüzetlen és bűnös kálvinista.

Ma tudom, hogy csak Mária maradt,
Szívemet most már csak Mária lássa
S e Mária nem régi fancsali,
De mindennek egyesítő nagy mása.

Mária a nagy, fehér jégtorony,
Mária a zászlóknak szent zászlója...

És bár Adynál nem találhatunk olyan gyermekiesen bájos, üde és édes verseket, mint amilyenek Petőfinél A füstbement terv, az Anyám tyúkja, a Szülőimhez, de az anya iránti nagy és forró szeretete egész költészetén végighúzódik, azzal a különbséggel, hogy nála az anya nem lesz elkülönített költői tárgy, hanem saját sorsában és végzetében újra és újra, néha csak szakadozott fölsírások szavában megjelenő jobbik énjének arca. Megható, amint az ő Kajánnal birkózó lélek egyszer csak fölkiált:

Uram, van egy anyám: szent asszony.

Ha meghalt, körülbelül csak két asszony fogja észrevenni, hogy nincs többé, de
az egyik az édes anyám lesz.

Tudja, hogy mindenki csalódik benne, aki szereti. És ezért
nem merem megcsókolni az anyámat.

Egyik mély karácsonyi versét így fejezi be:

Ó, élni bús és élni szép:
Áldott az, aki befogadja.
Ma, akinek van édesanyja,
Hím testvérem, borulj elébe
S csókold meg sírva a kezét.

A Mária és Veronika című versében, mely az asszony jelentőségéről szól a férfi életében, mélyértelmű szavakkal mutat rá arra, hogy a születés és a halál ténye és ideje rejtelmesen függ össze az anya lényével és principiumával. A halál előtt álló ember azért gondol ösztönösen az édesanyjára, a haldokló azért hívja az anyát, mert sejti, hogy egy második születés előtt áll, hogy a halál egy új élet hajnala. A versben az a gondolat foglaltatik, hogy az anya ölében meghalni vágyó ember, ha ezt a vágyát elérhetné, meg lenne mentve a haláltól. Az anya és az élet egy és ugyanaz.

... a halál hajnalán
Altass, Lédám. Hadd álmodjam, hogy
Te vagy az anyám, az anyám.

„Az anyám és én” című versében az anyasorsnak végzetes szomorúságát énekli meg, azt a „legszebb asszonyt”, aki a „legbizarrabb, legszomorúbb fiút” szülte, aki csak azért volt olyan szép, hogy torzéletű, szomorú fia a vénségbe kergethesse. Nincs két élet, amelyik szorosabban összefüggene, mint az anya és a fiú élete és mégis

Nem jár tőle olyan távol
Senki, mint torz-életével
Az ő szomorú fia.

Ady azt a tradíciót, amelyet a magyar költészet az anya szeretete és dicsőítése tekintetében alkotott, nem törte meg, tovább folytatta, de túl is lépte azzal, hogy önmaga sorsába kapcsolva, mélyebb értelmezését adta meg az anyaság martíriumának és fenségének.

És megvolt Adyban a gyermek és a család áldásai utáni vágy is. Álmodott egy méhesről, ahol mint bölcs, mosolygó nagyapót, hahotázó bolondos, pajkos gyermekek és unokák ugrándozzák körül. Verseiben költészetünknek egy új hangja szólal meg, a fájdalom és szomorúság hangja azon, hogy eldobta, elvesztette, ki van tiltva és zárva örökre a család, az apaság öröméből. „A mi gyermekünk”, „Az én testamentumom” ebből a bánatból fakadt versek. De a legszebb és legszívhezszólóbb köztük „A fiam Bölcsőjénél”.

Hús lugasban vén, nyári napon,
Aludj, mikor az apád altat,
Kicsi fiam:
Felleg-bölcsőd sírva ringatom.

Hogy ködből vagy és sohse valál,
Sohse fájt így szegény apádnak,
Kicsi fiam,
Közel lehet hozzá a Halál.

Vén nyár, vén sors, magtalan apa:
Akartad-e valaha látni,
Kicsi fiam,
Kóbor, bús apádat valaha?

Halál leseng e nyári napon.
Mintha én feküdnék bölcsődben,
Kicsi fiam,
S álom-arcocskád cirógatom.

Így hát Ady szerelmi költészetében világosan lehet látni azt a hármastagolódást, amely az önmagáért való élet szerelmesének, a magát másokban megtalálni nem tudó, önmagát romboló lázadónak és a tiszta családi szeretet után epedő férfiembernek lelkét tárja föl előttünk. A három együtt adja csak Ady lelkének egészét. Akármelyiket külön kiemelve, és a többit elhallgatva nem kapnánk és nem adhatnánk igaz képet róla. Egy olyan lélek, amelyikben ilyen hármasság élt és küzködött, szükségképpen tragikus lélek. Szükségképpen kellett következnie, hogy a zseninek és a lázadónak terheit és végzetét az embernek kellett elszenvednie, s ezért Ady élete, mindennapi vonatkozásaiban, nem lehetett harmonikus, nyugodt, boldog, az élet köznapi légkörében dolgozó és élő emberek számára példaadó élet. De nem is szabad benne ezt keresni és őt eszerint ítélni meg. A költő életének és költészetének összefüggése, elválaszthatatlansága, vagy elválaszthatósága, ellenmondásaik kiegyenlíthetősége vagy kiegyenlíthetlensége olyan kérdések, amelyek egyes cselekedetek, tények alapján sohasem dönthetők el. A költő benne van költészetében, és csak az jöhet belőle számításba, ami költészetéből megismerhető: a lelkülete. Egy dolog minden esetre nélkülözhetetlenül fontos, az a belső igazság, amelynek a költő lelkülete és költészete között meg kell lennie. Az a költő, aki költészetében nem adja önmagát, akinek költészetéből lelkülete nem sugárzik ki félreismerhetetlen őszinteséggel, aki belső ellenmondásban van azzal, amit mond, azaz hazudik, az a költészet saját, bennső etikája szerint ítélet alá esik, és ítélete az, hogy nem költő, hanem tolvaj és rabló a templomban. Tényleg igaz, hogy nem lehet elválasztani egymástól az embert és a költőt a költészetben belül. De az is igaz, hogy a költészet nem tűri meg a hazugságot: a hamis hang, a nem őszinte szavalás, a rongy frázisok, az öntakargatás, az érdekszolgálat, a művészet határán kívüleső célzatok erőszakolása, a művészet köntösébe bújtatott alacsonyosság vagy csábítás azonnal elárulják magukat. A költészet etikája szerint ez a hazugság és ellenmondás Adyban sehol, soha meg nem található. Komolyabb, őszintébb, magatadóbb költészet el sem képzelhető.

A vád azonban, amely Ady költészetét erkölcstelenséggel illeti, támasztékul bele akarja kapcsolni a dologba Ady mindennapi, a költészetén kívüli életét is, s úgy mutatja azt be, mint a legsötétebb erkölcsi züllés tetőpontját.

Eltekintve attól, hogy ez a kérdés szerintem Ady halála után többé nem aktuális, nem is tartozik ide s nem is megengedhető, hogy a kérdésbe belekapcsoltassék, szükségesnek tartom az ilyen vádak eliminálhatása érdekében egy megjegyzést tenni rá. Áttanulmányoztam Ady Endre életrajzát. Nem az lepett meg benne, hogy Ady egy szomorú és végzetes betegség áldozata volt, és hogy ezt a maga hibájából szerezte, nem is az, hogy mind nagyobb mértékben lett rabja az alkoholnak, hanem az, hogy élete a költészetéhez mérve, feltűnően eseménytelen és szürke volt. Amennyire ki lehet nyomozni, más költőinknek, pl. Petőfinek az élete változásai és körülményei sokkal változatosabbak és regényesebbek voltak és sokkal több motívumot szolgáltatottak a költészetéhez. Adynál a külső motiváció nagyon szegényes és alig adhatott volna valamit költészete ragyogó és gazdag világának kiépítéséhez. Az ő költészete kiváltképpen belső, lelkivilágból táplálkozó és lelketábrázoló. Élete és költészete közt azt az összefüggést, amit külső események és élmények teremtenek meg, nem lehet megtalálni. Ellenkezőleg, az válik bizonyossá a kettő összevetéséből, hogy Ady költészete menekülés a való élet túrhetetlen szürkeségétől és kisszerűségétől a költői fantázia ragyogó világába. Mint később látni fogjuk, ebből érthető az, hogy az Ady által festett költői milió saját lelkivilágának szinte mithikus megelevenítése és megérzékítése, képzeletbeli világ képzeletszülte lényeivel, melyeknek realitása nem a külső világban, hanem lelkének összetevőiben van. Ady, a költő nem ebben a világban élt, hanem önmagában, ami rajta kívül esett, az kényszerű vegetáció volt ránézve. Most már azok a mértéktelenségek, melyeket a valóságban, magát hajszolva elkövetett, szerencsétlen kísérleteknek minősítendőek arra nézve, hogy az élet mindennapi szürkeségétől menekülni akaró ember, amikor az álmok birodalma nem nyílt meg előtte, a valóságban próbálta áttörni a fojtogató korlátokat. A zseni öntudata követelőzőtt az étellel szemben, és a valóságban is igényelte királyi jogait, melyek képzelete világában bíborban és aranyban ékesítették. Minél nagyobb lett ez a feszültség, a való és az álom között, annál hevesebb lett a valót ostromló erőszak, és annál inkább következett be az a szomorú és félelmes tény, hogy a költő álom birodalmába is mindinkább csak a földi mámor kódén keresztül tudott visszatérni, s az odaröpítő ihletet mindinkább kénytelen volt a bor segítségével szárnyrasedíteni. Hány nagy szelleme a világnak járta végig ugyanezt a sötét utat, mert túrhetetlennek találta az álmai és a valóság között tátongó ellentétet, és nem tudott beletörődni abba, hogy a való világban ne lehessen az, és ne élhesse azt az életet, amit álmaiban a maga szuverén birtokaként élhetett. Ady mindig kereste a hozzá méltó pompás miliót, s az volt a végzete, ami sok másnak is, hogy azt csak önmagában találhatta meg, és ebben nem tudott megnyugodni, önmagán kívül is igényelte, és mert ott nem találta, hozzányúlt azokhoz az eszközökhöz és később rabja lett azoknak az eszközöknek, melyek egy pillanatra alkalmasoknak mutatkoztak arra, hogy elhitessék vele azt, ami nincs.

Azonban, ha Ady bűneiről van szó, melyekkel elsősorban magamagát pusztította el, itt volna az ideje megmondani azt is, hogy ezek a bűnök csak szomorúbb kimenetelűek, csak példázatosabbak, de nem mások, nem különösebbek, mint kortársaié, az egész magyar ifjúságé és társadalomé. Legkönnyebb megbotránkozni azon, hogy egy nagyszerű élet beletévedt a vérhaj és alkohol halálos hínárjába, de hányan voltak akkor és hányan vannak ma, akiket igazán nem önmaguk, hanem csak Isten őriz meg attól, hogy életgyakorlatuk közben ugyanabba ne tévedjenek. Legkönnyebb felhívni az ifjúságot arra, hogy ne kövesse Ady példáját, de a kérdés az, hogy Ady nélkül és Ady példája dacára mit követ és hol jár az ifjúság. S ahol jár, ott igazán az Ady buzdítására jár? Szüksége volt ehhez Adyra és Ady nélkül nem így tenne? Van a magyar társadalomnak egy utálatos bűne, amely a nevelés egész területén el van hatalmasodva. Ez abban áll, hogy valami hazug nagyképűséggel és romantikával eltakarjuk, eldugjuk a bűnt az

ifjúság szeme elől, mintha nem volna és mintha az lenne a cél, hogy az ifjúság soha öntudatosan ne láthassa az életére leselkedő veszedelmeket, és ezzel titkos, lefojtott életre szabadítjuk a rosszat, azt hívén, hogy valami, amiről nem beszélünk, amivel nem nézünk szembe, amit nem állítunk igazi megvilágításban az ifjúság elé, az nem is létezik. Akkor aztán jön az elbukott kárhoztatása, és a szerencsésen kievickélt fickók a markukba kacagnak. Mindig eszembe jut Wellsnek keserű szatírája a morlockokról, akik a föld alatt éltek és éjjel feljöve, megették az emberkéket, akik illetlenségnek tartották beszélni egymás közt és gyermekeiknek erről a veszedelemről, amit pedig jól tudtak.

Nem hiszem, hogy egy öntudatosan tiszta ifjúság Ady költészetében rosszra csábító kísértést láthatna. De nem merném azt állítani, hogy egy kettős morállal nagyképűsködő, hazug szemfogatással titkolózó társadalom neveltje, egy öntudatlan lefojtott és ezzel elferdített ösztönélettel megvert ifjúság nem-e fog ilyet látni mindenben, ha kell, még a Bibliában is.

Ha pedig Ady életében, a magyarázat minden kísérlete és minden szánalom nélkül meglátták és az ifjúság elé vitték a bűnt, nagyon örvendetes lenne, ha az ifjúság önmaga felett hozna komoly és elszánt ítéletet, és öntudatos harcot kezdene az ellen az egész társadalmi és pedagógiai rendszer ellen, amelyiknek hazugsága és kétszínűsége a legfőbb oka volt annak, hogy ezek a bűnök fényes és nagyszerű ifjú életeteket megnyomoríthattak és elpusztíthattak.

III. ŐS KAJÁN

Ady lelkében és költészetében, az eddig tárgyaltak mellett ott van lényünk egy olyan lehetősége is, mely kigúnyolja, tagadja, lenézi, vagy átkozza lelkünk eszményi oldalát, a démoni elem, amelyet ő az Ős Kaján nevével illet. Költészetének ez a vonása lett indítékává annak a vádnak, hogy Ady minden pozitív szellem, erkölcsi érték beteg tagadója, hogy költészete puszta negatívum, nihilizmus. Ady e vád tükrében Mefisztó arcát mutatja, kinek lényege az örök tagadás, Goethe szavaival: „én az vagyok, aki örökké tagad”.

A magyar Mefisztó azonban nemhiába választott magának más nevet, az Ős Kajánt, mert nála ennek a démoni szellemnek többretegű, egész skálát alkotó jelentése van. Az első hang ebben a skálában az emberi lélek ősi, örök pogányságának szava, „A Krisztusok mártírjának” nevezi magát, aki szeretkező, daloló, gondatlanul, vadul rajongó paraszt, Apollónak termett s akinek korlátatlan, féktelen lelkét „megölték az evangélisták, az életbölcsek, Krisztusok”. Lelkében vad tivornyák éjjelén birkózik Ős Kajánnal, a gúnyos arcú, korhely Apollóval, a szerelemnek, az életörömmek, a márnak, a harcnak, a pénznek, „pogány dalok, víg hajnalok, boszorkányos, forró szelek” táltosán nyargaló énekesével.

„Ó Babilon ideje óta” ott harcol a lelkében ez a költő, ez az apollói örökség, ez az ő cimborája, apja, császára, istene, örök ösztönzéssel, hogy hányja le magáról kegyes, illemes nyúgeit, s legyen az ő szószólója. Tudja, hogy ez az ő öröklött, igazi lénye, a boroskedvű, zeneszerszámos, paripás Ős Kaján, akinek királyi bíbor van a vállán. De az, akit „megöltek az evangélisták”, nem tud többé királyi pogányságához visszatérni. A lelkében élő bíbor elérhetetlen álom, amelyet rossz zsaketben bóbiskolva álmodik, a találkozás ítélet, mely „Feszület, két gyertya, komorság” képében nehezedik a márn asztalára. Ős Kaján kacagva nyargal tovább, s a költő holtan nyúlik el az asztal alatt. De azért újra és újra megjelenik lelkében az Ős Kaján-i pogányság, s démoni vitába kezd a „másik” poétával, a krisztusival, aki szintén ott lakik a lelkében.

Nem hallgatom zsoltáros ajkad,
Nem kell szép, égi birodalmad.
Selymet, pénzt akar egy leány,
Vár, vár reám.

Ebben a versben, a „Júdás és Jézus”-ban példázatosan van szemléltetve a lelki küzdelem, amely az isteni és démoni erők között végbemegy a költő lelkében.

Dühödt, lázongó szívverésem
Golgotai bazaltra vésem.
Krisztus, poétám, szent Alak,
Eladtalak.

Enyém volt minden álmodásod,
Én voltam a lelked, a másod,
Megkoszorúztam a fejed,
Szerettelek.

S eladtalak, én fejedelmem,
Mert az Élet az én szerelmem,
Mert én is álmodok nagyot:
Költő vagyok.

Az az élet, amelyről Ős Kaján álmodik a költőben, ez az élet, ennek a világnak mámora, kincse, szerelme, uralma. „Nincs bűve az Igének”, amely a szép égi birodalommal kecsegteti, mert álmai forrón, szenvedélyesen húzzák ennek a földi világnak kincses gyönyöréhez. És ezért csak a mámor tudja kiengesztelni és megbékíteni egy-egy pillanatra földi sorsával, mely megtagadta tőle az élet kincses gyönyörét. Mikor mint Mámor fejedelem ül „az asztaltrónon”, egyszerre megtalálja ősi pogány valóját, a bíboros Ős Kajánt.

Nagy szemeim tüzelnek,
Fülemben ifjú dalok.
Orrom, szám, szívem töltik
Muskotályos illatok.
Boros, nagy dicsőségem
Villámlik, szinte vakít.
Kiáltok: „hozzatok, hejh
Egy ínséges valakit”.

Pogány életszerelme egy fiatal faun ujjongásával, a gyönyörtől nyugtalan és rebegő szívvel zengi a „Májusi zápor után” élettől és szerelemtől túlaradó mezőt egy olyan versben, amelynek zenéjében harsogva lüktet és árad a vér piros dala s képeiben lebűvölő erővel rohan meg egy őspogány természetlátás bűbája. Hangja hirtelen átalakul egy szatír gúnyos, buja rikkantásává, mellyel rendesen valami bús, komoly hangulatú versébe kacag bele, magát és más csúfolva, mint a Várás a Tavaszgunyhóban, Özvegy legények tánca, Thaiszok tavaszi ünnepe, Egy régi színészlány, Kató a misén c. verseiben. Ebben az utóbbiban, melynek a gondolata a krisztusi irgalom áhítatos tiszteletében fogant, egyetlen jelzőnek alkalmazásával a szatír olyan gúnyvigyorgását viszi bele a versbe, amely már a démonival határos. Igaz, hogy az Ős Kaján művészetére nézve ennél jellemzőbb helyet keveset találhatunk Adynál.

De még ezen is túl megy a hangja néhány versében, ahol már egészen démoni, mefisztói lesz, mint a Gonosz csókok tudománya, Halálbavivő vonatok, Jöjj, Léda, megölellek, Megölelném a lányod címűekben. Ezekben már a rontás, rombolás, és a mefisztói káröröm hahotája hangzik fel.

Egy másik jellemvonása az Ős Kajánnak a pénz, az arany után való sóvárgás. Ebben az a démoni, hogy mint emésztő szenvedély jelenik meg, mint pokoli, „sárga láng”, melyet csak az aranyárba való bemerítéssel lehetne eloltani.

Az arany úgy jelenik meg ezekben a versekben, mint a Kísértő, a Sátán legellenállhatatlanabb, legfélelmesebb fegyvere, mely a romlásba visz és mégis kívánatos. (Rózsaliget a pusztán, Pénz a remeteségben.) Majd valóságos Mammonistenként, kegyetlen, szívtelen, de mindenható Úr gyanánt magaslik föl előtte, akinek irgalmáért könyörög, aki nélkül nincs számára élet. (Harc a Nagyúrral, Mi Urunk: a Pénz.). Néha az élet lényegének látja, halálos, sivár, csaló lényeknek, de olyannak mégis, akitől minden jó, s ahová minden visszatér. (A nagy pénztárnok. Vér és arany.). Úgy áll meg előtte, mint egy titkos templom előtt, ahol a gazdagok misztikus kultusszal veszik körül Pénz-istent, míg ő koldusul sír az éjszakában, mint a Rotschildék palotája, vagy a Lázár a palota előtt c. versben, amelyben valósággal hallja is az arany kultuszát:

Pénzt olvas valaki.
Zenék zenéje:
Nem hallottam még ilyet soha.
Selymes papírok
Im halk és büszke zsoltárra gyújtanak,
Csilingelnek a kölyök-ércek.
Zeng az arany
S az én könnyeim hullnak.

S én a palotát támasztom.
Zúg, megtolul, viharzik a zene.
Milyen zsolozsma.
Mintha a világ
Minden öröme benne zengene.

Kié az a pénz?
Az én könnyeim hullnak.
Száradjon el a keze,
Gonosz és boldog keze,
A nyomorultnak.

Egy harmadik hangja az Ős Kajánnak a halállal való kötődés, az elmúlásnak hol daccal, hol gúnnyal, hol keserű haraggal való hánytorgatása, mint az Egy vidám tor, A hotel-szobák lakója, Idő előtt elmúlni, Gonoszak a halottak, Sírás az életfa alatt, Sötét vizek partján, A bölcsesség áldozása c. versekben.

Ez a hang hajlik át aztán a Bolyongás Azurországból szelíd melanchóliáján keresztül a nihil, a tagadás hangjába. Ennek is megvannak a változatai.

Először az az indulat jelenik meg, amely mindent meg akar semmisíteni, mivel neki nem sikerült az élet (Megöltem egy pillangót), azután az az indulat, amely tagadja azt, ami nem érzékelhető (Hó hull a sárba), végre az az indulat, amely mindent tagad; amely himnuszt énekel a Nincsennek:

Nincsen semmi, ami van,
Egy Való van: a Nincsen,
Az Ördög a rokonunk
S ellenségünk az Isten.

Az Ős Kaján hangjának ezek a változatai csak különböző megnyilvánulásai annak a démoni öntudatnak, amely Adyban élt, s amelyet több versében önmagáról meg is vallott.

Az „Új vizeken járok” c. versében arról tesz vallomást, hogy neki mindegy, a szentlélek, vagy a kocsma gőze hajtja hajóját, csak új vizekre hajtsa, mert nem akar a szürkék hegedőse lenni.

„Az én testamentumom”-ban a több göggel való harcot köti utóda szívére; „Eladó a hajó” c. versében élete örökségét ezzel kínálja:

Eladó a hajó,
S aki méltó szép, szent kárhözásra,
Szökkenjen föl rá megbabonázva.

Eladó a hajó,
Elég drága, jöjjön, aki kéri:
Szép pokol-útja lesz, de megéri.

A „Hunn, új legendá”-ban toronyként ágaskodó gögje nemcsak a más nagyok, de a saját költészetét is legőgöli:

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgálakat követel.

A Sátán kevélyének nevezi magát, aki csak azon jajgat, hogy nem úgy élt, mint ehhez a névhez illik, „életét végig gögben élve”.

És végre, mikor az elmúlás szele megérinti és végtelen epedéssel énekel az élet szépségeiről, amely mind az övé volt, arra gondolva hirtelen, aki helyére fog állani, átokba tör ki démoni öntudata:

Átkozott legyen az,
Aki helyemre áll majd,
Ínyére méreg hulljon,
Két szeme megvakuljon.

Álljon el a szíve.
Süketen tétovázzon,
S ha tud majd asszonyt lelni,
Ne tudja megölelni.

Van-e ennek a démoni elemnek magyarázata?

A zseni lelkében az emberi élet örök, nagy mozgatói és tényezői találkoznak, s azok az ellentétes hatalmak, melyeknek küzdelme a mindennapi ember életében végre is egy megalkuvással egyenlítődik ki, a zseniben sohasem jutnak elpihenéshez, csatájuk örök és ebben a harcban mindenik a maga egyoldalúságában éli ki magát. A zseni sorsa ezért olyan tragikus, mert emberi lelkével kell együtt tartania olyan ellentétes erőket, melyek a mindennapi életben együtt nem működhetnek, s harmóniába nem juthatnak. Ezek az erők tehát előreláthatólag felemészítik és széttörik az emberi cserépedényt, mely csak arra volt jó, hogy egy pillanatra, mint Jeremiás forró fazeka, megperdüljön a szemünk előtt, és kisugározzon olyan erőket, amelyek ilyen méretekben és ilyen együttesben egy életben másként nem tapasztalhatók. Hogy ezek az ellentétek miként férnek meg csak egy ideig is a zseni lelkében, az misztérium; de az világos, hogy a zseni sohasem a harmóniának, hanem mindig a diszharmóniának végletes képe, lélek, de nem jellem, mert forrongó és lángoló lelkülete sohasem szilárdulhat és higgadhat jellemmé, a jellem pedig mindig a lelkületnek egy irányban való megszilárdulását és állandósulását jelenti. Lelki képe az emberélet egészének, ragyogó és sötét oldalával együtt, jó és rossz lehetőségek végletes szemléltetője, tükör, amelyben látjuk az összes lehetőségeket, de amely éppen ezért, csak mint tükör jöhet ítélet alá. A művész-zseni csodálatos képessége az, hogy a legellentétesebb emberi indulatokat egyforma teljességgel és őszinteséggel tudja átélni, mégpedig a legmagasabb fokon, és mikor alkot, alkotásában egyformán ő maga tud lenni mindenik véglet ábrázolásában. Nagyszerű színész, aki képes minden emberinek teljes hűségű megjelenítésére, csak hogy minden szerepében magamagát ábrázolja, más és más végletében. Míg a színésznek más adja a feladatot, melybe magát bele kell élnie, a költőzsenire saját forrongó lelkében feszülő és harcoló ellentett erők kényszerítenek feladatokat, melyeket a kifejezésben meg kell valósítania. És ez a teremtési kényszer sokszorosan kockázatos akkor, mikor a költőzseni lírikus, aki nem rejtheti el magát regényének hőseiben, vagy drámájának szereplőiben, nem viheti át érzelmeit és lényét másokra, akiket lelke álarcaiul és villámhárítóiul alkotott s tolt maga és az emberek közé. Természetes, hogy a lírai zseni fokozott mértékben lesz kitéve az emberek ítélkezésének, esetleg kárhoztatásának, mert önmagáról és önmagából beszél, meztelen lelkét tárva ki a szemlélőnek. Ebben a lélekben jelentkezhetnek olyan vonások, melyek az emberi élet ragyogó, kívánatos és nemes oldalait ábrázolják hatalmas dimenziókban, és alkalmasak arra, hogy a nagy élet után vágyó emberiség előtt eszményként lebegjenek, de éppen, mert a zseni lelkében az emberlélek minden lehetősége forrong, jelentkezhetnek azok a vonások is, melyek életünk sötét, rejtegetett, démoni oldalát mutatják szintén hatalmas dimenziókban, s amelyek nem szolgáltatnak követendő eszményt. De mind a két végletben a mi lelkünk, az emberi lélek jelenik meg a költőzseni nyilvánulásaiban, csak hogy ami bennünk esetleg csak gyöngye lehetőség, lekötött és lefokozott indulat, néha saját maguk elől is takarított ösztön, az itt mind hatalmasan élő, szabadon nyilvánuló, töretlen és elegyítetlen élet,

innen, vagy túl azokon az életmértékeken, melyeket felállít a mindennapi emberi közösség életét lehetővé tevő bölcsesség.

Ady költészetében is nagy terjedelemben és nagy változatossággal nyilvánult meg az élet eszményi tartalmával és céljaival szembeni naturális, pogány föld- és életszerelem, a földi gazdagság sóvárgása, a tagadás szelleme és a gúnyos, gőgös mefisztói lelkület. Ez kétségtelen tény, amelyet nem lehet s nem szabad letagadni. Ez az ő lelkének nagy diszharmóniája, amely a kivételes életnek tragikus velejárója. De ez a szomorú jelenség nem azt jelenti, mintha Ady-nak ez az állandó és egyetlen magatartása lett volna az élettel szemben, s mintha ez a démoni-ság gyönyörűséget okozott volna neki. Ez a diszharmónia a zseni harmóniát kereső lelkének folytonos visszaesése volt a zűrbe, amelyből ki akarta küzdeni magát. Maga tesz erről vallomást:

Forgott körültem zagyva módon
Lármával, vadul a világ
És én kerestem egyre-egyre
Valami nagy Harmóniát.

Hogy ezt időnként megtalálta, arról később lesz alkalmunk meggyőződni, de hogy állandóan és véglegesen meg nem találhatta az életben, az zsenivoltából következett, melyhez a diszharmónia lényege szerint tartozik hozzá.

Ebből a diszharmóniából két menekvés lehetőség nyílt Ady lelke előtt, s ő egész szenvedéllyel kereste és hívta mind a kettőt: a Halált és az Istent. Megrázó küzdelem volt, amíg e kettőt külön és ellenségként látta. Életének katarzisa ott következett be, mikor meglátta, új Fausztként a megváltás útját: a Halálon át Istenhez.

IV. A HALÁL ROKONA

Nincs komoly ember a világon, akit ne foglalkoztatna a halál problémája. Az igazi költő mindig fokozott emberi életet érez át magában, s ezért minden igazi költőt fokozottan foglalkoztat a halál kérdése is. Ebből a tényből mégse kovácsoltak vádat más költőink ellen, csak Adyt érte vádképpen az, hogy költészetében nagy szerepet játszik a halál „dicsőítése”. Kétségtelen, hogy míg más költőinknek csak alkalmilag felvetődő témája volt az elmúlás, addig Adynak egész költészetét beárnyékoló, folytonos, személyes ügye, egyenrangú társa lelkében a Nemzetnek és a Nőnek. Mivel az élet és a halál úgy összetartoznak, mint a fény és az árnyéka, minél nagyobb valakiben az élet igenlése, annál nagyobb realitás ránézve a halál is. Ha egy költő nagyon sokat foglalkozik a halállal, az arra mutat, hogy nagyon szereti az életet, és csaknem biztos, hogy a halálban is az életet dicsőíti. A fekete keret, melyet a halálversek vonnak az élet körül, csak arra való, hogy kiemelje és hangsúlyozza az élet értékét és nagyszerűségét. Költőink között nem igen volt még valaki, aki úgy vágyott volna a nagyszerű élet csúcsára, mint Ady, s akiben lobogóbb életszerelem élt volna, mint benne. Éppen ez a magyarázata annak, hogy költészetében olyan nagy szerepet játszik a halál.

Adyban költészetünkben páratlan módon jutott kifejezésre az életnek az a titka, hogy a földi viszonylatok és kötelékek attól a tudattól nyerik szépségüket és becsüket, hogy elveszíthetők és megszűnhetnek. Hogy az élet olyan alkalmak sorozata, amelyek vissza többé nem térnek, s ezért minden tényünk visszavonhatatlan és megmásíthatatlan. Az élet sohasem lehet megunt játékszerré a mély lelkek számára, mert minden pillanattal újjá lesz a folytonos elmúláson át. Így a halál kiemeli, bekeretezi, jelentőssé teszi és széppé varázsolja az élet kicsiny mozzanatait is, mert egyetlenké, páratlanokká, többé el nem érhetőkké dicsőíti őket. A halálnak ezt a megszépítő hatalmát látta meg Ady az élet arcán - mégpedig nem bölcs reflexiókban, elmélkedésekben és okoskodással, hanem szívének és fantáziájának közvetlen beleolvadásával ebbe a halálos szépségbe. Költői intuíciója fölfokozott szépségeket látott meg azáltal, hogy mindent a halál pillanatában szemlélt, abban a legjelentősebb pillanatban, mikor az élet tüze a halál fekete keretében legfényesebbet lobban, mikor egy utolsó villanásban összesűrítődik az egész élet. Azért csodálta és szerette a halált, mert az adja a legnagyobb páthoszt az életnek. Ady életszerelmes költészete azt hirdeti, hogy az élet sohase olyan nagyszerű és erős, mint a halál pillanatában és keretében.

A vádkovácsokat az tévesztette meg, hogy Ady a halál rokonának nevezte magát. Ezt az elnevezést úgy értelmezték, hogy a költő a pusztulással érzi rokonnak magát, hogy a föloszlást és a megsemmisülést a maga életelemének ismerte föl, hogy a rothadásban és a korhadásban leli gyönyörűségét, hogy magát egy föloszló hullának szereti tekinteni, s beteg kéjjel énekel arról, hogy mint emésztik meg a síri férgek. Ebből az „éneklő hulla”-fölfogásból jött az a szép hasonlat is, hogy költészetének letagadhatatlan szépsége nem egyéb, mint „a korhadás villódzása”. Ezek a hasonlatok lehetnek hatásosak, de nem igazak, s Ady költészetének felületes, néha talán szándékosan félremagyarázott értelmezéséből születtek.

Ha megtekintjük Adynak azt a versét, mely a Halál Rokona címet viseli, azt találjuk, hogy a költő szeretete tárgyaként fölsorolja a tűnő szerelmet, az elválást, a hervadó virágot, a hervadva vágyó nőt, a bánatosan sugárzó őszidőt, a halálsejtelem óráit, az elutazókat, a sírókat, az álomból ébredőket, a deres hajnali mezőt, a fáradt lemondást, könnytelen sírást, a békét, a csalódott, rokkant, megállott, kételkedő, borús lelkeket s mindezt összefoglalva így végzi: a világot. A versben tehát távolról sem a pusztulás beteg kéje és szerelme van dicsőítve, hanem az nyer kifejezést, hogy a világ, az emberi élet egésze az ő szeretetének tárgya, mégpedig abban a vonatkozásban, abban a keretben és pillanatban, amikor a legszeretetre méltóbb, a

halálnak minden értéket összesűrítő és glorifikáló, feledhetetlenné hangsúlyozó megvilágításában. Ady nagyon általános emberi tapasztalásokat sűrített itt bele egy költői felsorolásba, s nem ő látta meg először, hogy a szeretet a búcsú pillanatában a legerősebb és szinte elbírhatatlan súlyával terhesedik reánk mindannak a boldogságnak, amivel megajándékozott. A vers jelentősége nem az egyes mozzanatok tényszerű igazságában van, hanem abban, hogy egy olyan költői életszerelmet revelál, melynek sajátossága az, hogy különös erővel és ösztönösséggel érzi meg a halál mindenütt jelenvalóságát ott, ahol szépség és érték van az életben. Ez a megérezés az ő rokonsága a halállal, egy sajátosság, mely mindent a maga el-tűnésének varázsában lát és csak annál inkább szeret. Azért nevezi nagynak és szentnek a halált, mert általa érzi nagynak és szentnek az életet. Nem a halállal érzi magát egynek, hanem az élettel, ő mint az élet hordozója, rokon a halállal, mert különös érzéke van a mindenütt jelenvaló életszépítő megérezéséhez. Így érzi meg jelenlétét Párizs izzó nyarában (Párisban járt az Ősz), ezért lát halálvirágot a csókban, melynek illata a tavasszal nyíló őszirózsáé (Halálvirág: a Csók) ezért énekel mély értelmű szavakkal arról, hogy az örömök hajóján a Halál a kormányos, piros hajón vidám kormányos, aki

Jeleket ad, tapsol, kormányoz,
Boldog tenger kedves hajósa ő:
A víg Halál.

És viszont ott, ahol az élet könnyelműen izzik és pompázik, ahol senki sem akar tudni a halálról, ott az ő szívéen keresztül dermesztően sívít bele a halál az élet játékába:

Ha én szólok, Észak beszél,
Fagy és fátum fogja a számat:
Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek, és napok
Szívének gyökeréig fájnak.

Mikor Ady ezt a szemléletét a világról önmagára viszi át, így énekel:

Élet és Halál: majdnem egyek,
Nagy rokonok, nagy különök,
Két orcámon egyszerre cuppant
Forró, vitázó csókotok
És én most Hajnalt köszönök.

Élet, gyere most csókolózzunk,
Minden lehed tudómba száll,
Csókos szádra, meleg öledbe,
Szent nászágyadra kergetett
Másik szeretőm, a Halál.

A Halál az, aki kedvese szemén kileskelődve, hunyócskát játszik vele, és a kedves ajkai közé űzi, hogy ott elrejtőzzék.

Játék ez, ősi, csalfa játék, mellyel a halál élni kerget... de meddig tart?

Meddig tart? - ezzel a kérdéssel, mely a játészó gyermek ajkán fakad, megjelenik Ady költészetében a halálversek másik neme, a halálfélelem éneke. Természetes, hogy aki annyira szerette az életet, mint Ady, abban megvolt az elmúlástól való ösztönös irtózás. De ezekben a verseiben is az a sajátosság, hogy bár mentesek minden filozofálástól és teljesen, közvetlenül líraiak, a halál rokonának életszemlélete ezekbe is belejátszik, s a halál megszépítő és félelmes vonása sajátosan olvad össze bennük egy különös hangulatba, mely a gyönyörködésnek és a rettegésnek keveréke. Ebben a hangulatban Ady a halálfélelem érzésébe beleviszi a halál

tükrében fenségessé nőtt életének borzongó gyönyörűséggel való szemléletét. Nagyon szereti és keresi ezt a hangulatot, mert benne a legintenzívebben tudja átélni önmagát, ez az a kísértetiesen nagyszerű léggör, ahol életének dimenziói egyszerre kitágulnak, óriásivá nőnek, fenséges arányokat öltenek. A saját lényét is, csakúgy, mint másokét, a halálban látja a leg-szeretetreméltóbbnak és legszebbnek, de a saját haláláról lévén szó, gyönyörködése egyúttal remegés és félelem is. De ez a félelem is bizonyos fenséget ölt magára, csodálatos víziókká pompásodik, művészi szemléletté magasodik. Így születnek meg legkülönösebb, a halál fenséges pátozával írt, kísértetiesen szép és félelmesen gyönyörű versei, mint a Sírni, sírni, sírni, melynek fekete misztikumában a saját fenséges pompájú temetését néző ember reszkető és ujjongó szívverését halljuk kattogni. Ez a hangulat adja magyarázatát a Jó Csönd Herceg előtt című versében ennek a különben képtelen sornak:

Vacog a fogam s füttyörészek.

Közel a temetőhöz, Az én koporsóparipám, Bolond, halálos éj, Halál a síneken, A Halál lovai, Hideg király országában, A csontvázak katedrálisa, A meghívott Halál különböző változásokban örökítik meg a gyönyörködő halálfélelem érzését.

Mindezekben a versekben a legbensőbb és legmélyebb tartalom az élet nagy szeretete, amely a halál félelmében és árnyékában gyúl ki a legpirosabb glóriával:

Sohse szerettem úgy magam,
Mint most a halál pitvarában!

Most a Halál előtt, most: vagyok.
Most, most e pillanatban élek:
Most jönnek az ízes emlékek.

Emlékszem az anyám tejére.
Jónek az ízek és illatok
S megdicsőült ínnyel halhatok.

Ady lelkében a halálnak megszépítő, gyönyörűfakasztó és félelmes vonása mégis nyugtalan-ságot kelt és mélyebb önmegfigyelésre ösztönzi, melynek eredménye az, hogy lelkében kettéváltakra talál lénye. Megkülönbözteti az Elmúlás tündérét, aki a haldokló életét bűbájos szépségűvé varázsolja, egy Rémtől, aki hatalmasabb nála és üldözve jó a nyomában, s a halálfélelem okát ebben a rémben fedezi föl, a halál után következő Ismeretlenben:

Ó, Halál, én szeretlek
(Százszor, sokszor vallottam)
És mégse vagy más,
Mint véres kísérője,
Csöppekre hullott mása,
Ártatlan kísérője,
A menekülő Életnek,
(Az én Élettel menekülő
Fehér, árva és fagyos,
Üldözött életemnek is),
Kik után jön üzve, szűnetlen
A nagy Üldöző: az Ismeretlen.

Az Elmúlás nem félelmes, az elmúlásban fokozott életszépség van, de az Ismeretlen, a borzalmas és fagyasztó rém, akivel nem tud megbékülni az élet szerelmese. Ettől borzong, mikor az ágya hívogatja, ezért lát benne koporsót, amely naponként jobban zárja, ezért dől le rá rettegve. (Az ágyam hívogat).

Ez okozza, hogy míg másoknak boldoggá tudná tenni az elmúlást látásával a búcsúzó élet-szépségnek, önmaga a fátum ürességével mered a végre:

Ha akarnám, ujjongva halna
A gyáva is, ha benne laknék
Az én halál-gondolatomnak
Mámorító, boldog hatalma.

Csak önmagam tartom bilincsen,
Önmagam számára nincs lángom,
Szivem, reményem, hangulatom,
Erőm, bizalmam, csókom nincsen.

Az ismeretlen teszi nehezzé számára a halállal való leszámolást. Költészetében folytonosan ott van a készülődés hangja, (Egy ismerős kis fiú, A nagy álom, Én kifelé megyek), de a leszámolás mégis nehéz. Néha van egy-egy magát biztató, hetyke, vagy szatírikus kézlegyintése az egész ügyre (Kuruc Ádám testvérem, A vén csavargó), de a leszámolás uralkodó hangja mégis a lázongásból lassan lehülő rezignáció az ismeretlennel szemben. Temetés a tengeren, Az elbocsájtott légión, Ha a szemem lefogták, A paraszt Nyár, Az utolsó reggelen, Csépel az Idő, Felelet az Életnek, mind ezt a fáradt rezignációt lehelik:

És a „mi lesz”-re vállat vonva
És nézvén látni nem akarni,
Kergült a szív és az agy lomha.
Böngészem a hírlapok sorját,
Semmit se bánok, őrzök, értek.

Ürülnek a borosedények
Íz, szomjúság és mámor nélkül,
Se nem dühödik, se nem békül
Közömbös, borult, szegény lelkem.
Küldött az Élet: megfogadtam,
Parancsokat rótt: teljesítvék,
Kérdezett és íme: feleltem.

Van azért ennek a rezignációnak is változatossága.

Az egyik a békét kereső, fáradt és elszelídült harcos hangja:

Kérem nagy könyörgéssel,
Kinek talán útjába álltam,
Higgyenek, mint én kezdek
Hinni a jó, békés Halálban.

Tele szívem békével,
Túllátok már a földi rácson.
Fáj az élet. Mindenkit
Kérek: ne, ne, ne bántson.

A másik a lemondásban örömtelenül örvendő emberé:

Hogy nem lesz több örömvetésem,
Ezért volt az én mosolygásom,
Legutolsó örvendésem.

Mosolytalan szám tegnap este
Egy gondolatra rámosolygott,
Mint Krisztus a durva keresztre.

De mindkettőben ott bujkál az élethez ragaszkodó, az ismeretlentől borzadó lélek fájdalma,
amely így tör ki belőle:

Akármilyen csúnya életet.

Akárhogyan, de el nem múlni,
Akárhogyan, de létezni még,
Inkább feledten megfakulni,
Mint egy ragyogó, szép Halál
Dicsőséges karjába hullni.

Mások ilyenkor megátkozzák
Anyjuknak méhét és az eget
S életük minden átélt rosszát,
De én sikoltva, evoé,
Ó, Élet, ragaszkodom hozzád.

És ez a hang mutatja meg igazán, hogy Ady halálköltészete a nagy életszerető, a halhatatlan lélek harca az elmúlásban rejlő Ismeretlennel, harc, amelynek megnyugvása nem lehetett, mert a diszharmónia feloldásához hiányzott Adyban egy olyan látás, amely nemcsak mondja, de tényleg túl is lát a földi rácson, amely a halálban nemcsak ennek az életnek megszépítőjét látja, ami csak fokozza a fájdalmat és a félelmet, hanem amely az Ismeretlen árnyaiból meg- látja kibontakozni a győzhetetlen Élet új, szépséges, örök arcát.

De ehhez még Adynak szüksége volt egy zarándokútra, a Sion-hegy alá.

Egyébként megértem, ha azok, akik nemzetük számára életrevaló, egészséges, új ifjúságot akarnak, Ady halálköltészetét nem tartják kívánatos zenének az ifjúság felvonulásához az élet küzdőterére.

De nem szabad elfeledni azt, hogy ez a költészet egy haldokló nemzeti élet, egy halott nemzeti költészet légköréből zendült fel, egy beteg emberben az életért sikoltó, a diszharmónia kínjától menekülni törekvő zseni szívéből. És nem szabad elfeledni, hogy aki ezeket a verseket írta, minden magyar költők között a legnagyobb, legizzóbb, legrajongóbb szerelmese volt az Életnek. Ha sírja mellett egykor elvonul az élet diadalmas erejében ragyogó magyar ifjúság új csapatja, a halott múltból az élő jövőbe és visszatekint, a Halál Rokonát fogja látni azon a határvonalon, ahol a magyar szellem új élete kezdődik.

Mert ha nem lett volna az, aki magát és nemzetét a Halál tükrében szemlélve, halálos életsze- relemmel énekelje meg, akkor a halál után nem fakadhatott volna ki új magyar öntudat virága.

Egyszer eljön majd az idő, mikor Ady is már egészen a múltból fog szólni, s akkor világossá lesz szerepe és küldetése nemzetünk irodalmában és életében. Akkor világossá lesz szükség- szerősége annak, hogy egy magyar költőnek egy halálosan szomorú korban azért kellett a halál énekesének lennie, hogy a nemzete előtt felmeredő ismeretlen ne az örök megsemmi- sülés legyen.

V. A SION-HEGY ALATT

Elérkeztünk annak a vádnak a megvizsgálásához, mely szerint Ady költészetében a bűnbánat ideiglenessége és a vallásosság affektálása található fel. Maga ez a vád is feltételez és elismer azonban annyit, hogy Ady költészetében van bűnbánat és vallásosság. Hogy ez a bűnbánat és vallásosság ideiglenes és nem őszinte, az, miután igen nehezen volna tárgyi okokkal bizonyítható, mivel erre csak maguk a versek állanak rendelkezésre, azok pedig nem mondhatók ideigleneseknek és komolytalanoknak, nem támaszkodhatik egyébre, mint arra a külső körülményre, hogy Ady kötetében bűnbánó versek után másfajta versek is következnek, vallásos költemények után vannak nem vallásosak is. Szerencsétlenségére Ady nem úgy osztotta be az életét és költészetét, hogy a bűnbánó és vallásos verseket hagyta volna legutoljára, vagy ha már időnként, másfajtaikkal vegyesen írta őket, nem volt elég politikus ahhoz, hogy ezeket csak az élete végén, egy tömegben hozta volna nyilvánosságra, sőt még azt se tette meg, hogy kötetének beosztásánál csattanónak a végére tegye őket. Mert ha ezek közül csak az egyik „módszerrel” is élt volna, megtörténhetik, hogy a derék közvándló oda lyukadt volna ki, hogy noha Ady versei közt sok istentelenség akad, kötetei, vagy költészete, vagy élete végén mégis megtért, végső hangja mégis az Istenhez hajló bűnbánat volt. S így a megtérőnek járó bocsánat révén Ady esetleg még a pedagógusok kiváló eszközévé lehetett volna, mint a kegyesség és erkölcs diadalának szemléltető példája. Csakhogy senkinek és Adynak éppen nem skatulyázható és mérhető ki az élete ilyen recept szerint. A vádnak ez a beállítása annyira kicsinyes és erőltetett, hogy nem is érdemes róla beszélni. Az ilyen vádlóknak úgyis reménytelen feladat lenne bizonyítani azt, hogy Ady életében az Istenhez térő bűnbánat hangja tényleg az utolsó hang, egész költészetének katarzisa és feloldása, csakhogy nem időrend szerint, hanem lelkiéletének folytonosan megújuló hullámváltozása szerint. Valahányszor ez a lélek hullámváltozásának legmélyebb és legmagasabb pontjára ért, mindig és mindenütt, teljes, tragikus komolysággal és őszinteséggel zendült ki belőle a zsoltáros hang, a bűnbánatnak, a viaskodó hitnek, a szomjas Istenszerelemnek megrázó, hatalmas, szenvedélyes melódiája.

Az az örök nyughatatlan lélek, aki Adyban lángolt, nem egyszer és nem egy vonalban futotta végig az emberi élet skáláját, hanem meg-megújuló, folyton kiteljesedő, ismét visszaeső és megint megduzzadó maradások sorozatában. Élete és költészete folytonos viaskodás volt a lelkében lakó hatalmakkal, a Nemzettel, a Nővel, a Démonnal és a Halállal és ennek a küzdelemnek, mint életemésztő diszharmoniójának, mint sötét tragikumnak a feloldása és katarzisa minden periódusának a végén egyedül, mindig rátalálván, tehát nem ideiglenesen és komolytalanul, Isten volt.

Mihelyt Ady költészetét a folyton hullámzó lelki élmény kifejeződésének szempontja alá helyezve nézzük, s szakítunk azzal a mesterkélt, az életben nem is létező logikai mérlegeléssel, mely okvetlenül egy következtetés skémájában akarja elhelyezni azt, s ezúton jutni egy föltétlenül hamis zárótételhez, azonnal kibontakozik előttünk ennek a költészetnek különös jelentősége irodalmunk történetében. Ez a jelentőség abban áll, hogy Ady költészete egész irodalmunkban a legteljesebben átfogó lírai kifejezése az emberi életnek, a maga egészében. Ebben a tekintetben még Vörösmarty költészete is elmarad mögötte, holott az a legegységesebben emberi a magyar irodalomban, de Ady jelentősége még fölötte is kiragyogó abban a tekintetben, hogy csak a líra húrjain, tisztán egyfajta költői megnyilatkozás útján tudta kifejezni, éspedig minden, legellentettebb oldaláról is a humánus teljességét.

Önkénytelenül kínálkozik, hogy jelentősége megállapíthatósága végett a filozófiára gondoljak, hasonlat gyanánt. A filozófia a valóság egészét és a benne nyilatkozó értékvilágot fogja, rendszerezi, fejezi ki egységes világnézetben, a világmagyarázat logikai módszerével és esz-

közeivel. Vannak kitűnő filozófusok, akik ezt a módszert a valóságnak csak egyes területein, vagy csak egyik magyarázati szempont szerint tudják keresztül vinni. A legnagyobbakat azonban az jellemzi, hogy magyarázó elvük és rendszerük a világ és élet egészét, a minden részletet megmagyarázni tudó összes főtényt felöleli. A filozófust logikai átfogóerejének mértéke teszi. A költőt a valóság és élet egészét átérző erejének mértéke. Vannak kitűnő költők, akiknek átérző és kifejező ereje csak a valóság és élet egyes területeire terjed ki. A legnagyobbaké azonban szívére öleli, és kisugározza az egyetemes humánus teljességét. Ezek között is a legnagyobbak azok, akik a líra közvetlen, az érzéshez legközelebb álló módján képesek kifejezni az átértett humánust. Ilyen az Ady költészete, a mi irodalmunkban egyedül az övé ilyen. Csak nála találjuk meg a humánusnak azt a teljes átértését és kifejezését, mely képes együtt rezegni az emberéletnek nemcsak a ragyogó, nem is csak a sötét skálájával, hanem a teljességével, éspedig a líra hangnemén. Vörösmarty is hasonlóan nagy átérző képesség volt, de a kifejezéshez kénytelen volt mindenféle műfaj eszközét igénybe venni, persze változó szerencsével. Az Én élményének elsődleges közvetlenségével csak Ady tudott magyarul énekelni mindenről, ami az emberi életet alkotja, élteni és pusztítja.

Bizonyítéka is, következménye is az Ady egyetemes emberi átérzőképességének és kifejezőerejének az, hogy lírájának legmélyebben zengő húrja a bűnbánat, legmagasabban zengő húrja pedig az Istenszerelem lett. Természetes, hogy aki nemzetét, szerelmét, bűneit és halálát nem tudta másként érezni és látni, mint mindig csakis végső jelentésükben, lényegükben, egyetemességükben, az szükségképpen vallásos lélek kellett, hogy legyen, nem alkalmilag, nem ideiglenesen, nem képmutatásból, hanem lényének hol elboruló, hol kinyilatkozó legmélye szerint. Nála beigazolódott, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, a szónak nem hitvallásbeli és ceremoniális, hanem lényegi értelmében. Tudom, hogy tanulmányomnak a legmerészebb és legtöbb ellentmondást kihívó kijelentéséhez érkeztem, mikor azt mondom, hogy Ady az egyetlen magyar vallásos költő.

Ez a merész kijelentés két dolgot foglal magában. Először azt, hogy az összes magyar költők közül csakis Adynál jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője, másodszor azt, hogy a magyar költészetben található úgynevezett vallásos termés nem nevezhető a szó igazi értelmében vallásosnak.

Ha a magyar költészetet ebből a szempontból végigtekintjük, azt kell megállapítanunk, hogy voltak költőink, s talán mindenik igazi költőnk ilyen volt, akik néha-néha, alkalmilag beszéltek a vallásról, Istenről, vagy használtak vallási vonatkozásokat, hasonlatokat stb., azonban egy sem volt köztük - az egy Balassit kivéve, aki azonban nem volt Adyhoz fogható költő, - aki a vallást élte volna és ebből az élményből a maga életét énekelte volna. Voltak, akik bele tudták magukat képzelni olykor a vallásos ember hangulatába, vagy lelkiállapotába, akik ez alapon tárgyképpen énekeltek a vallásról, a mások vallásáról, de az nem volt az ő szívetrendítő életügyük, és ezért az énekeiknek nincs tüze-lángja. Mivel azonban a köztudat nagyon sokféle verset tekint vallásosnak, szükséges, hogy tisztázzuk a fogalmakat. Ki kell vennünk a vallásos lírából mindazokat a verseket, amelyek elmélkedés, gondolkodás, következtetés, logikai elképzelés útján beszélnek Istenről, vagy Istennel kapcsolatban az élet és halál titkairól, a lélekről, a halhatatlanságról, vagy a történelemben mutatkozó isteni vezetésről. Ezek ugyanis nem az elsődleges vallásos élmény, a személyes, megrendítő tapasztalat közvetlen kiömlései, hanem a reflexió gyümölcsei, melyek az Isten nevével azt a törvényt, rendet, okot illetik, mellyel az élet jelenségei egységbe rendezhetők. Az ilyen versek a metafizikai ösztön termékei, inkább filozofikus, mint vallásos kifejezések, világmagyarázatra, vagy erkölcsi tanításra törekszenek, nem pedig egy megrendítő lelki találkozás tükrözői egy személyes, élő hatalommal. Költészetünk gazdag ilyenekben és nem egy gyönyörű gyümölcsöt felmutató, mint például Berzsenyi Fohászkodását, Csokonai versét A lélek halhatatlanságáról, Kölcsey

Himnuszát, s a többi. Mindazonáltal ezek a gyönyörűséges versek úgy viszonylanak a vallásos lírához, mint a szerelem epikai vagy elmélkedő leírásai a szerelmi élményt spontán kilobogó dalokhoz. Kelhetnek érzéseket, de nem manifesztálják azokat. Ugyancsak ki kell vennünk a vallásos líra köréből azokat a költeményeket, melyeknek hőse, vagy hősei vallásosak, vagy tárgyuk vallásos esemény. Nem csak műfajilag esnek ki, ami természetes, hanem lényegileg is. Ilyen költeményt nem okvetlen vallásos lélek teremt, elég ha beleképze magát a hős lelkébe. Meg is látszik rajtuk. Nem tekinthetjük vallásos verseknek eredeti értelemben azokat sem, amelyek a vallás által propagált érzéseket, erkölcsi igazságokat tanítják, hirdetik másoknak. Természetesen feltételezve azt, hogy a költő meg van győződve azok felől. Ilyen vers van a legtöbb irodalmunkban, mint az egyházi énekköltészet kilenczted része, Arany, Reviczky stb. néhány verse, Tompa majdnem minden vallásosnak nevezett költeménye.

Ha mindezeket kivesszük a szó igazi értelmében vett vallásos költészet köréből, a magyar irodalomnak csak két költője marad, aki igazi vallásos verseket írt: Balassi és Ady.

Ez a körülmény kétségbevonhatatlan bizonyossággal mutatja, hogy a magyar faj a vallásnak elsősorban és túlnyomólag az etikai oldala és programja iránt fogékony, hogy vallási élete tradicionális és pedagógiai úton táplálkozik, s a közvetlen hitélmény, a személyes, lelketrendítő vallásos konvulzió, a látnokok és próféták vallása nem kenyerere. Fajunk a vallást is másodkézből veszi, mint sajnós, egész kultúráját. Rendkívül fogékonysága van a logikai igazság és az etikai nemesség iránt, de a szentség iránt annál kevesebb. A költők, akik a faj virágai, óriási egyöntetűséggel tesznek bizonyosságot arról, hogy a magyar faj a misztikum iránt nem bír eredeti fogékonysággal, hogy a lelkiségnek az a finom, és legmélyebb gyökérszála, amely az embert az emberfeletti élet titokzatos nedveikhez személyszerint kapcsolja oda, és az önmaga felé emelkedés szenvedélyes szomjúságát elégti ki, a legritkább jelenség a magyar talajon.

Ezért van az, hogy a magyar hit csak addig szokott virágozni, amíg gyermeki elfogadásaként tud élni a szülők és nevelők örökségének. Mihelyt azonban az intellektuális és racionális meggyőződések világosságába kerül, legtöbbször elszárad. Hogy mi ennek az igazi oka az egész fajra vonatkozóan, e helyen nem kívánom fejtegetni. Hogy költőink úgynevezett vallásos költészetének nem vallásos jellegét megindokoljam, rá kell mutatnom egy sajátságos tünetre ezekben a versekben. Csaknem teljességükben nélkülözik a bűntudatot. Nincs bűneit sirató, azokat megrendülve átélő és bánó, azoktól kétségbeesetten szabadulást kereső magyar költő, Balassit és Adyt kivéve. Meg kell jegyezni, hogy itt nem jön tekintetbe a 16-17. század költészetének és irodalmának kollektív bűntudata és bűnbánata: itt kizárólag az egyéni líráról van szó. A szenvedés, az élet terhe és igája, az igazságtalanság, a betegség, a halál, a szerencsétlenség, az elválás, a mulandóság, az élet sötét oldalai megrázó zengésre készítették sokszor a magyar költők lantját, nem egy akadt köztük, aki ezekkel szemben Istent kereste, de rendkívül jellemző, hogy csak kettő akadt, aki meg is találta. Az a kettő, akinek bűntudata és bűnbánata volt: Balassi és Ady. És e kettő közül is Balassinál csak egy időnként feltörő, mélyenbúgó hang ez, míg Adynál egész költészetének folytonosan áradó, mindent kísérő és átítató alaphangja, lelke.

És így természetes, hogy Adyban szólalt meg igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűneitől szabadulni akaró, a bűnben az Istent szerető és kereső, a megújulásért síró magyar Advent lelke. Természetes, mert minden vallásos lélek tudja, hogy a vallás a bűnös ember találkozása a kegyelmes Istennel, s hogy személyes találkozása a személyes Istennel, azaz vallásos élménye másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá. Miért van tehát az, hogy költőink közül nagyon sokan énekeltek Isten nagyságáról és szeretetéről, a szeretet isteni hatalmáról, a természet és a történelem isteni rendjéről és tanításairól, a Krisztus életének szépségéről, az ima vigasztaló erejéről, a jóság nagyszerűségéről, s mégse írtak

egyetlen vallásos verset sem? Mert hiányzott belőlük a magukkal való szent elégedetlenség szenvedélye, a saját személyük bűnös voltának keserű meglátása és siratása, az Istennel való személyes találkozás megrendítő hatalma és hatása. Saját magukra nézve nem érezték igazi szükségét az isteni életnek, ezért nem is tudták másokra nézve igazi szükségé tenni azt, így történt, hogy nemzeti költészetüknek úgyszólván a leghatástalanabb és legkevésbé élő része, az úgynevezett vallásos költészet lett. És így történt, hogy a vallást megrázó élő hatalomként egy olyan költő versei sugározzák ki irodalmunkban, akit erkölcstelenséggel és vallástalansággal vádolnak. Ady költészetét az különbözteti meg mindenki másétól ebben a tekintetben, hogy benne és reánézve Isten élő, személyes valóság, akivel lelke viaskodik, dacol, majd megtörik és meghódol, akivel szemben személyesen lázong, és szíve teljességéből alázkodik meg, aki személyes, izzó, szenvedélyes szerelmének személyes, élő tárgya. Egyszóval: valóságos élménye. Ady sohasem mond bölcs aforizmákat Istenről, sohase fejtegeti létének bizonyítékait a természetben és a történelemben, sohase beszél a mások vallásáról másoknak, ő mindig a maga Istennel való személyes harcát és békéjét beszéli, önmagáról vall, önmaga bűnös kezét tördeli, beteg szívét tárja ki Isten előtt, önmaga szemével látja Isten érkezését, a saját találkozását ujjongja el Vele. Az ő ügye ez, a saját nagy pere és gyötrelme, a saját megtisztulása és kibékülése. Bűneit nem az irodalomtanárok elé viszi, hanem az Isten elé, s a bocsánatot is csak tőle kéri. Azon nem csodálkozom, hogy az irodalomtanárok nem tudnak neki megbocsátani, mert ez a hang szokatlan a magyar irodalomban, ahol csak a mások bűneiről beszéltek a költők, a magukét elhallgatták, vagy nem is ismerték fel. Kétségtelen tény, hogy a magyar irodalomban egyedül Ady költészete mutat fel szervesen és uralkodóan olyan lelket, aki személyes élményben, személyes büntudaton és bűnbánaton át személyesen találkozott Istennel, akinek számára Isten személyes valóság volt, s így nem elképzelt, másoktól kölcsönzött, vagy értelmi reflexiókból leszűrt, hanem valóban átélt és sui generis vallásos érzést fejezett ki. Ő az egyetlen, akinek nem a metafizikán, vagy az etikán keresztül vannak hűvös és magasztos frázisai Istenről, hanem aki a látók és átélők primer tapasztalásával érzékeli a religiosumot, minden etikai és metafizikai jelleget megelőzően és azoktól függetlenül.

Mindemellett természetes, hogy Ady költő volt és nem teológus s így vallásos lírája nem fedi egyik felekezeti dogmatikumát sem, hanem egyéni módon a saját életének diszharmonióját oldja fel és saját tragikumának egyéni katarziszát adja meg. Az is kétségtelen, hogy Ady vallásos lírájának a saját lelki konvulziói mellett volt egy klasszikus ihletője is, a Biblia, amelyet nagyon szeretett, folytonosan olvasott, s amely lelki válságainak és istenélményének kifejezéséhez sokszor a legmegragadóbb képeket szolgáltatva, és egész költői nyelvére is nagy befolyást gyakorolt, főleg az ótestamentumi prófétákon át.

Ady vallásos költészete egy olyan hanggal kezdődik, amely irodalmunkban egészen egyedülálló, annál inkább, mert mindjárt első igazi kötetében, az Új Versekből bukkan föl. Itt sóhajt föl már lelkéből az a hang, amelynek kimondásáig költőink közül egyedül ő jutott el, jelül annak, hogy aki idáig eljutott, annak valóban személyes és új mondanivalói lesznek a maga Istennel való kapcsolatáról. „Az utolsó mosoly” című versében így tesz önvallomást:

Ó, nagyon csúnyán éltem,
Ó, nagyon csúnyán éltem!

Ismeretlen, egyedülálló hang ez irodalmunkban. Nemcsak azért, mert a közfelfogás és a költők öntudata mindig vonakodott ezt a hangot megütni és megengedni, hanem azért is, mert ez a lélek először Adynál nyílt fel ilyen mélységekre költőben a magyar földön. Mivel költőinket mégiscsak költészetükből kell megismernünk, állíthatjuk, hogy a büntudat Adyban jelentkezett először költőileg a magyar irodalomban. Ismeretlen és egyedülálló ez a hang az őszinteségének mélységénél fogva is. Látszik, hogy Adyt legyőzhetetlen belső kényszer hajtotta a szívéből felszakadó önvallomásra, hogy ezen a ponton rejtőztek legmélyebb, legszomorúbb, de legemberibb és legörökebb mondanivalói. Mivel ezt a hangot magyar fül,

legalább is egyes szám első személyben, költőitől sohase hallotta, a közönség megdöbben rajta és az a furcsa probléma merült föl, hogy lehet-e, szabad-e egy költőnek ilyen vallomásokat tennie, melyek az irodalmi szokással és ízléssel ellenkeznek? Ez a tény két dologra világít rá. Először arra, hogy közönségünk a költészettel szemben olyan megszokott igényeket táplált, melyek a legmélyebb emberi fájdalomnak, a büntudatnak őszinte és frázistalan kitörését a költészetből kizárták, másodsor arra, hogy az Ady önvallomása olyan mélységből tört fel, melynek megfelelő magyar öntudat a közönségben nem volt, s így nem rezonált. Mindkét esetben a magyar költészetet és a magyar közönséget éri a megszegyenülés, hogy a költő önvallomásából nem tudott a saját lelke nyomorúságába látni, s a maga büntudatára ébredni, hanem vádként fordította azt vissza Adyra, terhelő körülményül, hogy íme, saját maga is bevallja bűnösségét, tehát csakugyan kárhoztatandó. Nagyon gyenge lábon állhatott itt a vallás és keresztyénség, nagyon elméleti és dogmatikus értékűvé vékonyodhattak a Biblia Pál apostolának minden emberi élet alapigéjéül szolgáló szavai: ó én nyomorult ember, kicsoda szabadít meg e halálnak (t. i. a felismert bűnnek) testéből? És nagyon messzire távozatott a magyar költészet a maga életformáló feladatától, mikor egy olyan irodalmi ízléshez szoktatta a közönséget, amely csak az élettől távoleső, holdvilágos szentimentalizmus és hazug idealizmus: a romantika szaloncukorkáit volt képes szopogatni. Az emberi élet legmélyebb és legmagasabb lehetőségét ilyenmódon kizáró, halott költészetről és közönségről - a vallásos költészet szempontjából - csak egyféle véleményünk lehet: lesújtó, mert ennek a költészetnek nagy része volt abban, hogy a magyar életből minden mélyebb önismeret, öntudat s ezzel együtt minden megújulási vágy, és minden erkölcsi felelősség lelkiismereti súlya kihulljon, s a közönség egy hamis költészet tükrébe nézve, magamagát jobbnak lássa, mint amilyen. Éppen azok, akik az embernevelés bajnokainak vallják magukat, és keresztyén pedagógiát követelnek, nem nyugodhatnak bele abba, hogy a nagy tömegek életét leghatásosabban formáló költészet és szépirodalom váljék hazuggá azon a címen, hogy bár a költészetből zárassék ki az, ami az életben úgyis szörnyű hatalom: a bűn tudatos megjelenítése. Természetesen zárassék ki a bűnre való csábítás, de a bűneinek nyomorúságára ébredt lélek sírása és jajgatása soha, mert ennek kizárása egyenes útja a halálnak.

Igaz, hogy egy olyan nagyhullámzású léleknek, amilyen Ady volt, a vallásos lírája sem egyöntetű, nem mindig az Istennel való békesség himnikus magaslatain ünneplő. Sőt ezt a lírát különösen izgalmassá, életteljessé és megragadóvá éppen az teszi, hogy Ady lelke birkózott, viaskodott Istennel, hogy egy olyan jákobi küzdelem forgatagában vívta ki az áldást, melynek hevében a rekedt, rikoltó dactól és a magát tépdeseő vad kötődéstől a bűnbánat megalázkodásáig, az Isten lényegének szenvedélyes kutatásáig, a szárnyaló imákig és az édes megbékülésig az élet minden hangja benne foglaltatik.

„Egy megíratlan naplóból” című verse tele van keserű cinizmussal és daccal az Isten ellen:

December 25.

Itt jött rám a Karácsony,
Rám, a keselyarcú pogányra,
Itt jött rám a Karácsony,
Gyermekségem falujában
S azt hitte, hogy megtérít,
Hogy szépen visszaingat.

December 26.

Talán-talán jobb volna
Most a faluban itten,
Fájó haraggal szólni:
Hajh, mégis csak élsz, te, Isten.

December 27.

Ez már nem is Karácsony
S kinek mi köze hozzá,
Embernek, vagy Istennek,
Hogy én mint fogok élni,
Vagy én mint fogok halni?
Békesség az Istennek,
Békesség az embernek,
Békesség a halálnak
Békesség mindenkinek,
De nékem
Maradjon háborúság.

Dacosan vitatja Istennel szemben, hogy a lelkében lakó Kain nem vétkezett, mikor megölte önmagában az Isten gyermekét, Ábelt:

Nem vétkeztem, mikor gyilkoltam
És most sem vétkezem.
Nincs senkihez közünk
S te nem adtál elég erőt,
Uram, hogy ketten legyünk egyek
A te arcod előtt.

Nagy pöre van Istennel, melyben követelözik, hogy az Úr maga álljon ki az ő igazáért, mert ő nem magától, hanem Isten akaratából és küldetéséből lett magyar költővé, a költő lelkét mardosó kiméráknak Isten az ura, s ha bűnös az, amit csinál, akkor nem kisebb büntársa van, mint maga Isten. Ez a vadul dacoló, követelőző vers: „A kimériák Istenéhez”, látszatra szinte már a szentségtörés határáig jut, azonban Isten ellen szegülő „nem hagyom magam”-ja, vad tiltakozása a „kálvária” ellen, annyira magán viseli egy személyes közösség bélyegét Istennel, hogy meg kell éreznünk a lélek igazi kétségbeesésének fájdalmát, mely éppen azon jajong, hogy ez a közösség lazulni kezdett:

Te, Isten, mi egyek vagyunk:
Mikor kimérákba szerettem,
Már ott voltál hátam megett,
Nehogy kimúljak hülye sebben.

Nógattál folyton, konokul,
Hogy véresen be a bozótba
Törjek magyarul, dalosan
S hogy ne némuljon el a nóta.

Én voltam, Isten, bolond nyilad
S nyiladat most már messze lőtted.
Fölemelt véres homlokom
Nem ejtem porba most előtted.

Mert, jaj, nagy dolog ez a dolog,
Nagyobb, több mint egy élet ára
S én más bolondként nem megyek
Egykönnyen a kálváriára.

Mikor még mint kicsi nebuló
Templomban diktáltam a zsoltárt,
Már akkor büntársam valál,
Már akkor is fölbújtóm voltál.

Éreztem viharos kezedet,
Mely fiatal hajamat tépte:
Te voltál az elindítóm
S kell, hogy te légy útamnak vége.

Az én ügyem a te ügyed is,
Hogyha hívedet meg nem tartod,
Nem hisz benned majd senkisé:
Isten, Titok, elő a kardod.

Van Adynak egy csomó verse, amely különös átmenetet képez az Istennel dacoló vadságtól a büntudat ébredtén föllépő fájó megtorpanásig és megtörésig. Azt lehetne mondani, hogy ezek a versek szinte kötődésnek látszanak Istennel, azonban a valóság az, hogy a könnyedén, félvállról vettnek látszó hangnembe mindenütt belesír egy mély, talán szégyelt és titkolt emberi szív fájdalom, mely még nem elég égető ahhoz, hogy a lélek lerázza magáról a kötekedés álarcát, és igazi arculatával boruljon le Isten előtt. „Egy régi Kálvin-templomban” az ósdi papon és prédikáción úgy kacag Ady Endre, hogy a szíve megfájdul bele. Az Isten „csók-ostoraért” esengve így kiált: „Méltón sújtott rám Könnyben áztatott, sós, éles ostorod”. Panaszkodik, hogy az élet „Isten drága pénze” volt, szörnyű uzsora, mely ráment mind a kamatokra, de a végén mégis felsikolt: „Csakhogy éljek, csakhogy éljek”. Pogány módjára, keserűn elgörbült szájjal jelenti ki, hogy Isten „nem nagyon törődik velünk”, hogy ő a „van vagy nincs Úr”, de mégis azt kell mondania, hogy hinnünk kell „e legjobb Kísértetben”,

mert szörnyűséges, lehetetlen,
Hogy senkié, vagy emberé
Az Élet, az Élet, az Élet.

Igaz, hogy ő a pogány rímek és muzsikák között léha cimbora volt, de lényegében pap mégis, az örökkévalóság szomjazója, kinek „álma az Ige, az Üdv, az Út”, s életével magát hazudtolja meg: „Be hazug élet, ó be hazug.”

Lelkében mind határozottabban merül fel az ellentét ama két ember között, akinek harcáról Pál apostol mondta el a legmegrázóbb vallomást: Gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint, de látok egy más törvényt az én tagjaimban, amely engem rabul ad a bűn törvényének. „A fehér Lótuszok” című versében meghatóan mondja el, hogy lelkéből néha csodálatos forráság buzog, s mint bús mátkák éjjel sírt könnye, hirtelen fehér lótuszok nyílnak ki „csúf tükrén”:

Mesemadarak arany-szárnyal
Verik meg a tajtékos vizet
S én érzem, hogy lelkem virágzik,
Hogy nagy, áldott gyermek vagyok,
Buzgok, vágyok, feledek, hiszek.

Fehér gondolatok, virágok
Terülnek el. A sáros habok
Míntha olvadt ezüst lennének
S én pedig forrón, lihegőn
Kedves, szent, tiszta élet vagyok.

De jön egy borzongató utca-szélvész, s a virágok újra elmerülnek a lápban.

Ott ül a lélek a „Sötét vizek partján”, hol a fekete hullámokon szomorú, eltékozolt élete úszik tova, s megtorpan, megáll a kísérteties vízió előtt:

Mennyi sok mindent odaadtam,
Amíg ily szépen elfáradtam.
Ülök, csapdos ár és hideg szél
Babiloni sötét vizeknél.

És a reménytelen árba meredve, egyszerre felsír szívében a tékozló fiú hazavágyásának halk, szívbemarkoló éneke. A legemberibb, a legmelegebb hangja ez Ady lírájának, amely elveszett, tiszta gyermekségét siratja meg és vágyja vissza.

Az a kis fiú jár el hozzám
Mostanában nevetve, holtan,
Aki voltam.

Édes kölyök: beteg, merengő.
Körüllengi s babrálja lágyan
Szegény ágyam.

Vénülő arcom nézi, nézi
Csodálva s könnyét ejti egyre
A szememre.

S én gyermekként ébredek sírva
Százszor is egy babonás éjen,
Úgy mint régen.

A hazavágyás, a visszatérés szomjúhozása mindegyre gyermekkorának képét és környezetét eleveníti fel előtte, s mivel még azt hiszi, hogy csak külsőleges gyermekségétől és annak külső környezetétől való elidegenedése az oka minden romlásának, csaknem a tékozló fiú bibliai szavaival szólal meg ajkán a megtérés szava:

Hazamegyek a falumba.

Titkos hálót értem szötte
S hogyha leborulok előtte,
Bűneim elfelejti.

Majd szól: én gyermekem, pihenj el.
Békülj meg az én összívemmel
S borulj erős vállamra.

S mint kit az édesanyja vert meg,
Kisírt, szegény, elfáradt gyermek,
Úgy alszom el örökre.

Milyen megindító ennek a versnek hallásakor rá gondolni Ady későbbi, igazi bűnbánatára, s látni, hogy mint érett meg ez a lélek arra, hogy földi gyermekségét és földi szülőotthonát lassanként átutaló hasonmásául, mulandó árnyékául ismerje fel az ő öröktől fogva való isten-gyermekségének és egyetlen igazi otthonának: az Isten elhagyott, de reá váró atyai szívének.

Bekövetkezett ez is. Be kellett látnia, hogy ahhoz a kapuhoz, melyet egykor „legényesen, dalolva csapott be maga mögött”, nincs többé visszaút, s

Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borúlt,
Rét, út, virág, illat és udvar,
Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, múlt.

Vad bozótok el-el buktatnak,
Emlékek és borzalmak között
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.

Vissza a vén csöndes udvarba
Elsülyedt azóta mind az út
S távolból hallom ködben, éjben
Hogy nyitogatnak egy vén kaput.

S nem maradt hátra egyéb, mint

Tagadni múltat, mellet verve,
Megbabonázva, térdepelve.

Megbánni mindent. Törve, gyónva
Borulni rá egy koporsóra.

Testamentumot, szörnyűt, írni,
És sírni, sírni, sírni, sírni...

„Mért leszünk nagy, rossz fiúk?” kérdi egy ártatlan fiúcska álmai felé hajolva. És felsír lelkéből a „jóság síró vágya”: „Milyen jó volna jónak lenni”. Bűnös életének megismerése rávezeti arra, hogy egyedül a hit szabadíthatja meg a pusztulásból, s mint az evangéliumi ember, ő is ezekkel a szavakkal kiált segítségért: „Hiszek hitetlenül Istenben”. Vallja, hogy erre a hitre „sohse volt még így rászorulva sem élő, sem halott”. Szívét, testét, lelkét verő husáנגgá lettek a tavaly még holt, cifra semmiségnek tartott igék.

Nyomorúságának kínja, bűnbánata saját magát kárhoztatja:

Szépség, tisztaság és igazság,
Lekacagott szavak,
Ó, bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak.

Szüzesség, jóság, bölcs derékség,
Ó jaj, be kelletek.
Hiszek Krisztusban, Krisztust várok,
Beteg vagyok, beteg.

Most egyszerre ott áll az élet nagy titka előtt. Titok az Isten, titok a Krisztus, titok az erény, de a titkok titka maga a bűnben összetört léleknek Isten utáni áhítózása:

... mért áhítok? - ez magamnál is
Ó jaj, nagyobb titok.

Az ember e csodálatos titkát csak akkor láthatta meg Ady, mikor a bűnbánat mélységében megtörtént vele is a nagy misztérium: az én kettéválása, az a megrendítő változás, melyben a bűnbánó lélek egyszerre idegennek és rettenetesnek látja meg a bűnt, amellyel eddig sorsot vállalt, amellyel eddig egy volt, amelyet önmagától meg nem különböztetett, s most egyszerre megvilágosodik előtte, hogy ő őseredeti, igazi lényénél fogva Isten gyermeke, akit a bűn leigázott, beszennyezett, akinek képében a bűn bitorolta az életet, de aki már nem vállalja vele a közösséget, s mint gyűlöletes zsarnoka ellen, bilincseiből is Isten felé sikolt, és Isten tulaj-

donának vallja magát. Ezt az istengyermekségről való megrendítő vallomást, melyet csak azok képesek átélni és megtenni, akiknek igazi bűnbánatuk van, Ady a Seregély és Galamb című mélységes versében tette meg, a bűnnel való közösség elleni tiltakozásnak ebben a költészetünkben páratlan megnyilatkozásában:

Emlékszel-e egy csúf madárra?
Hollók és varjak kósza népe
Így vallat éjre.
Emlékszel-e egy csúf madárra,
Egy véres, bűnös, vén seregélyre?

Nem láttam soha seregélyt én,
Gyöngé, finom fióka-szárnyam
Úgy-e, hogy makulátlan?
Nem láttam soha seregélyt én,
Nem láttam én, jaj, sohse láttam.

Éjben, csókban, borban, szemétben
Tört szárnyal én sohse loholtam,
Sebekkel, félig holtan,
Éjben, csókban, borban, szemétben
Az nem én voltam, az nem én voltam.

Nem emlékszem a csúf madárra.
Valaki itt galambnak vélten
Járt helyettem a vérben.
Nem emlékszem a csúf madárra,
Újszülött vagyok, nem is éltem.

Előttem egy vén seregély járt
Bizony, gonosz, bűnös kedvben,
Dacolva, istenetlen.
Előttem egy vén seregély járt,
De én, íme, újraszülettem,

Pihés, fehér, szüzi galambként,
Aki nem küzd, sorsot nem vállal
Egy csúf seregély-árnyal,
Pihés, fehér, szüzi galambként
Halok meg szép galambhalállal.

Aki ide jutott, az immár tudja, hogy az a gyermekség és az a szülői hajlék, ahonnan elidegenedett, s ahová visszatérni vágyik, nem harminc esztendő távolban és nem Érmindszenten van, hanem az örökkévalóságban és az Isten szívében. Az eredeti, igazi örökség után vágyik a lélek, s amint most gondolatban ismét „ott repül a szánja az éjben” a havas Krisztus-kereszt előtt, amely mellett egykor dalolva ment el,

... amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.
Ott röpül a szánom az éjben.

A felületes közfelfogás és a sekély vallásos öntudat azt hiszi, hogy a bűnnek legnagyobb büntetései azok a külső következmények, melyeket szükségképpen maga után von. Ebből a felfogásból következik az a keresztyénietlen magatartás is, amely nem tudja elválasztani a bűnt a bűnöstől. A mély lelkek azonban tudják, hogy a bűn legnagyobb büntetése, a bűnös

legfájóbb bűnhődése egy olyan belső, lelki tény, amely csak azután következik be, mikor a bűnös elvált a bűntől, meggyűlölte azt, kárhóztatja és bánja, mikor már többé nem a bűn következményeit siratja, hanem a bűnt magát, mikor végre odajutott, hogy „Isten szerint való bánattal” bánkódik azon, hogy képes volt gyönyörködni a rosszban. Ekkor éri el a bűnhődés, hogy látnia kell mindazt az isteni életlehetőséget, amelyet örökre elveszített és soha többé vissza nem hozhat. Ady költészetében ez a bűnhődés nyer kifejezést az Új könyvem fedelére című vers zárósorában: „... én már régen meglakoltam!” Ez a bűnhődés sír fel az „Istenhez hanyatló árnyék” utolsó strófájában:

S hányattatom, miként a sáska,
Mert csak Tenéked van erőd
S mert nem láttam régen előbb:
Nem szabad hinni senki másba.

Most, mikor minden késő, izen a Patyolat:

Sírva nézem, hogy kendőt lenget
Késetten az én bűnös lelkem
S egyetlen, igazi szerelmem:
A Patyolat.

A bűnhődés teljessége abban a tudatban van, hogy most már teljes bűnbánattal siratja, és mégis, soha, semmiképpen vissza nem sírhatja életének előre elvesztegetett, legszebb koronáját:

Heves, álfújúsággal,
Óh, ezerszer jaj nekem,
Megöltem jövő magam,
Az én szép öregségem.

Ahogy nőnek az árnyak,
Ahogy fogynak az esték,
Úgy fáj jobban és jobban
Az eljátszott öregség.

Ez a hang maga is nagy mélységet ad Ady vallásos lírájának, s messze kiemeli azt a bűntudat és bűnbánatnélküli sekélylelkű morálköltészetből, de be kell mutatnom azt is, hogy az Ady lelke még sokkal nagyobb mélységeket is tárt föl az élet misztériumából. Meglátta ugyanis azt, hogy azoknak a lelkére nézve, akik ezzel a legnagyobb s legfájóbb bűnhődéssel lakolnak, ebben a bűnhődésben van felemelő is, mert azokra nézve, akik a bűnhődésben a bűnt gyűlölik, és a jót szeretik, egy nagy angol igehirdető, Robertson szerint a bűn pokolbavivő lépcsői a mennybevivő lépcsőkké fordulnak át. Ezért és erre mondja Ady:

Bűnös, nagy példám a Jövő
S az Időben megszenteltessék.

Mert üdv nekem: szomorú létem
Az Idő óramutatója
S minden bűnöm egy stáció,
Hol a Jövő új embere
Életútját vígabban rója.

Keserves út, fölséges mégis,
Ez már az Anti-Krisztus útja,
Aki elvásik feketén,
Muszájul, szörnyűn, másokért,
Hogy a Jövőt fehérnek tudja.

Adynak ezt a mély megérzését egészen racionalizálni lehetetlen, már csak azért is, mivel itt csakis az egészen kivételes és speciális lelkek tapasztalásáról van szó. De képzeljük el egy foglyot, egy rabszolgát, aki kényszerítve van gyűlölt rabtartójának nevét, ruháját és jelvényeit viselni s akarata ellen szolgálni neki. Képzeljük el, hogy ez a rab másokért szenved, mások helyett, hogy azért vásik el feketén, muszájul, szörnyűn, hogy mások kikerülhessék sorsát. Ebben az elképzelésben világosodhatik meg előttünk Ady mélyértelmű strófája:

Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás
A Sors felé, hogy mért nem marad
Az ember mindig tiszta s szabad,
Vadba beoltott nemes rózsaszem.

A visszahozhatatlan romlás bűnhődése, ha igaz bűnbánatban teljesedik, szolgálattá lehet másokért és önmagára nézve, bármely fájó, a bocsánat édességét rejtő a „sokat sírt” bűnösnek:

De mégis, mégis, gyászos pírban
Látom a mentő glóriát
Fejem körül, mert sokat sírtam.

Ady vallásos lírájának ez az egyik, a dactól a bűnbánatig terjedő skálája. A másik pedig az, amelyben Istennel való személyes kapcsolata, közössége, élete, vallása nyer kifejezést. Ennek is megvan a maga hullámváltozatossága. A kételkedéstől és tapogatózástól a boldog kibékülésig és harmóniáig. Az egyik végletet azok a versek képezik, melyekben az Isten úgy áll előtte, mint végzet (Isten, a Vigasztalan; A nagy Cethalhoz; Láttam rejtett örvényed), melyekben Isten mérhetetlen közönyben áll az ember felett, és a törvény kérlelhetetlen szigorával, személytelenül viszi végbe akaratát, neve: Muszáj, Lesz, Ámen, Egyetlen és borzalmas Isten. Máskor azonban érzi, hogy ez a végzet félelmesen bensővé, lelki valósággá lesz, hogy mégis „van valamiként”, hogy ott van „minden gondolatnak az alján”, hogy néha „mázsás harangnyelvekkel ver bele szívünkbe”. (Az Isten balján.) Majd egyszerre csak idegeiben és szívében hallja meg „az Istenkereső lármát”.

Sem a végzet, sem az ezredévek által lelkünkbe oltott fogalom nem elég az emberi szívnek, mert személyes, élő Isten kell neki.

Próbáltam sokféle mesét,
De, hajh, egyik se volt elég:
Szívemben, idegimben
Kiabáló, nagy lárma
Téged keres, Fölség,
Isten, a tied minden.

Először a bosszúállót várja (Az Isten harsonája), majd a gyermekkor elfeledett Istenét keresi (A Sion-hegy alatt), de egyik sem az igazi. A magáét kell megtalálnia. Istent, aki őt szereti, hozzá jön, őt váltja meg: „Szeress engem, Istenem!” És végre megjelenik az Úr. Először, csak mint „éji árnyék” jelenik meg, és a hajnallal továtúnik, mintha nem akarná, hogy megértse, hogy a magáénak mondhassa (Az éjszakai Isten), de aztán az elhagyatottság, az összeroskadás szörnyű éjszakáján „csöndesen és váratlanul” néma, igaz öleléssel egészen átöleli

és megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

Adynak ez a megtalált, személyes istentapasztalása azért olyan érdekes és jelentős, mert ebben a találkozásban számára a Sion-hegy alatt keresett, elfeledett gyermekkori istenkép telik meg étellel és válik szívet betöltő édes, személyes, valóságos Istenné.

Már-már lelkem csúf bűnök veszték
S jöttek békés esték:
Rákacagott a háborúra
Az Uraknak Ura.

Lemenő, szép Nap volt az arca
S könnyörület rajta.
Az élet be sok újat hozott
S Isten nem változott.

Falusi, nádas iskolában
Már ilyenek láttam.
Ki rossz helyett jó és új szívet
Adhat mindenkinek.

Hajunknak egy ősz, hulló szála
Följegyzett bú nála
S ha bűnös lény tőle elköszön,
Ő vár, míg visszajön.

Nem rója meg sok vétkeinket,
Mert ő szeret minket
S poklok felé visz bár az utunk,
Ő int s visszafutunk.

Bennünk él s be jó hinni benne,
Ez ő s szerelembe,
Ő még a temetőn is virít,
Ő a gyermeki hit.

Fölemelt és vérem lemosta,
Szívem visszahozta,
Sebeimre áldóan szedett
Balzsamos füveket.

Édes-ernyedten várok várva
Most már a halálra.
Szemem: övé volt, kezem: keze
Mindent ő végeze.

Háborúba el ő bocsájtott
S bűnökből kihántott.
Rákacagott a háborúra
Az Uraknak Ura.

Adynak ez az Istennel való találkozása, mint előre is kifejezetten hangsúlyoztam, nem történt egyik felekezet dogmája vagy hitvallása szerint sem, s bár tartalmilag át van itatva a Biblia és a keresztyénség lelkével, nem volt az a centrális istenélmény, mely a keresztyén hit lényegét teszi, s mely Istent a Krisztusban öleli át, a Krisztus Keresztjének áldozati szellemében, a megváltó szeretetben érzékeli. Adyból egyáltalán hiányzik a Krisztus-misztérium átélése. Bár Jézusról gyönyörű versei vannak (Virágos karácsonyi ének, Volt egy Jézus, A szamaras ember, A nagy Hítető stb.), benne mégis inkább az istenember emberi oldalát csodálta és

dicsőítette. Ez az eltolódás az ő vallásos élményében okozza azt a rebegő, bizonytalankodó hangot, mely a döntő és uralkodó kép hiányában sohasem képes a teljes bizonyosságot zengetni. Ezért van, hogy csodálatos szépségű imádságaiban (Imádság háború után, Virágfohász virágok Urához, Szelíd esti imádság, Könyörgés egy kacagásért, Egy kevésnyi jóságért, Dühödt, halálos harcban, Beteg ember fohásza, Bosszús halk virágének, Imádság úrvacsora előtt stb.) mindig érezzük azt, hogy az imádkozó előtt az Isten arca, határozott képe nem bír kialakulni, hatalmasan érzi a személyességét és valóságos jelenlétét, de nem bír elmerülni a látásában. Hogy milyen csodálatos érzék volt benne az isteni iránt, azt fényesen igazolja ez a strófája:

Add nekem azt a holt hitet,
Istenem,
Hogy nem kell ám fenéig inni
S kelyhed szent borából elég
Egy korty: hinni.

Ez a versszak az Úrvacsora előtti imájában van benne. Mélyen, divinative, igazi kálvinista szemmel látja meg a szakramentum szellemi jelentését, de azt nem, hogy az a szent bor, melyet a hit ízlel, és ha a hit ízlel, annak a vérnek a jegye, mely a szeretet isteni fokú izzását, a megváltó szeretetet jelenti, a Krisztus áldozatában.

És mégis, Ady lelke ősi ösztönszerűséggel érezte meg, hogy az élet isteni titka abban a halálban rejlik, mely a földbevetett gabonamag rothadásából kalásztengert és kenyeret hoz elő.

Ezt mutatja többek között „A Jézuska tiszteletére” írott versének következő része:

A született Jézus,
Ez igézetes gyermek,
Áldja meg azokat,
Kik a szívünkbe vernek
Mérges szuronyokat.

Áldassanak bennünk
A kifeslett vérrózsák:
Bánat, kín, szenvedés.
Mert Jézus volt a jóság
S a nagy, szent türelem.

De Ady költő volt, aki ha meg is emelte a kalapját mélyen a Krisztus-kereszt előtt, mégis csak elsősorban a költőt látta Krisztusban is, akihez így énekel:

Minden költők közül te kaptad
Keresztek és bitók legjobbját,
Mert minden költők költője voltál,
Kiben istenien oldódtak meg
Legemberibb, legalázóbb igák.

Miután saját életének terhét és igáját nem tudta azonosítani és felcserélni a Krisztuséval, a Megváltó neki is csak „nagyyszerű példaság” maradt. Ezért vallásos költészete azt az uralkodó benyomást gyakorolja reánk, hogy egy bűneit nagyon mélyen megismert, nagyon fájoan megbánt és nagyon keservesen megbűnhődött lélek istenkeresése, mely gyakran teljesül, nyugszik meg és ujjong az Istennel való találkozásban, de végleges és megzavarhatatlan egységig ebben az életben nem jut el. A nagy diszharmóniának, mely a zseni lelkét tépdeste, Istenben voltak időnkénti feloldásai és megtisztulásai, az élet ünnepélyes és irgalmas csúcspontjain, melyeket gyönyörű versek tettek örökkévalóvá költőileg (Rendben van Úristen, Adjon Isten

mindenkinek, Vezeklő vigadozás zsoltára, Örvendj ifjú, Kis karácsonyi ének, A tavasznak alkonyata, Teveled az Isten, Hozsánna bízó síróknak, Alázatosság langy esője), azonban ennek a diszharmonianak végső megoldása csak a Halál lehetett, amelyben Ady az Istenhez vezető utat ismerte fel. Már láttuk egy előbbi fejezetben a halállal szembeni kettős magatartását, hogy t. i. megkülönböztette az életet megszipító Elmúlás tündérét a nyomában jövő Rémtől, az Ismeretlentől, önmagára nézve ez az Ismeretlen mindaddig elbírhatatlan iszonyat volt, amíg sötétségéből Isten arca nem ragyogott föl szemtől-szembe, amíg az Ismeretlen Istennel nem lett azonossá számára. Ez vallásos költészetének utolsó és legfenségesebb hangja, melyet folytonosan közelítő verseken keresztül (A vidám Isten, Álom az Isten, A Halál pitvarában, Köszönöm) legteljesebben az „Ádám hol vagy?” című verse zeng ki, amely a magyar vallásos líra legszebb alkotása.

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejt.

És hogyha néha-néha győzők,
Ő járt, az Isten járt előttem,
Kivonta kardját, megelőzött.

Hallom, ahogy lelkeben lépked
S az ő bús „Ádám, hol vagy?”-ára
Felelnek hangos szívverések.

Szívemben őt már megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyik leszünk mi a halálban.

Ez a vers azért is nagyon jellemző, mert megismétli és összefoglalja Ady egész vallásos élményét. Azt a vallásos élményt, amelynek mozzanatai: Isten közeledésének érzése, az a sajátos tapasztalat, hogy Isten szeme nagy szájalommal rajta nyugszik, de arca titok és rejtelem, annak meglátása, hogy Isten minden diadalban előtte járt és helyette győzött, az Isten kereső, számonkérő, vádoló és hazahívó szavának és a lélekben való lépkedésének hallása, amelyre „hangos szívverések felelnek”. És végre az a bizonyosság, hogy Istent, noha egy határozott és végleges képben szemlélni nem adatott meg neki, de szívében megtalálta és megölelte, s hogy a végleges megismerés és találkozás a Halálban fog megtörténni:

Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyik leszünk mi a halálban.

Bizonyos, hogy a keresztyén tapasztalat teljessége szempontjából Ady vallásos élménye hiányos. A bűnös embernek a kegyelmes Istennel való találkozása sokkal teljesebb, derültebb, gyümölcsözőbb életet hozott már létre az övénél. De a magyar költészetben kifejezésre juttatott vallásos élmények közül mégis, minden esetre az övé a legteljesebb és a legmélyebb, amellyel, hogy a legszemélyesebb és a legőszintébb. Másfelől, Ady életéből és költészetéből nyilvánvalóvá lett előttünk az, hogy ránézve a vallás, mint büntudat és istenszerelem, élete hullámlásának folytonosan megújuló Nadirja és Zenitje volt, a harmóniát kereső diszharmonikus zseni életsodrának két partja, melyek között ez a zengő folyam pihenéstelenül rohant a Halál óceánjába. Ránézve tehát a vallás nem földi életének gyakorlati megoldása, nem egyszeri döntő fordulat volt.

Ady attól a pillanattól fogva, hogy sajátos zsenijének tudatára jutott, állandóan a halállal állt szemben. A Halállal viaskodott nemzetéért, a Halál csókját érezte a szerelemben, a Halál bélyegeit hordozta testében, holott minden költők között ő volt a legnagyobb életszerető. Egy megmásíthatatlan halálos ítélettel földi életére nézve és egy legyőzhetetlen életigénnyel lelkében kereste a szabadulást a halál hatalmából. Ez a küzdelem reménytelen volt addig, amíg a halálban az élet ellenségét látta. S mikor csak ezt látta, fakadtak föl lázongó lelkének démoni jajkiáltásai. A Halál elől menekült a bűnbe mindaddig, amíg meg nem ismerte, hogy a bűn élettékozlás, tehát a Halál legegyszerűsebb útja. És a Haláltól menekült a bűnbánaton át Istenhez, mint a halál legyőzőjéhez, mint a győzhetetlen élethez. Csakhogy tudta, hogy ránézve ezt az életet megtalálni szintén csak a halálon át lehet. Költészetének az a sajátos mély és fenséges záróakkordja, hogy a kikerülhetetlen Halálban Istennel találkozik, Isten az élet és így a Halál az Élet. Ezért van az, hogy Ady vallásos költészete nem a földi életet megdicsőítő és beragyogó poézis, hanem a Halállal megbékítő, az élet diszharmoniját feloldó kiengesztelőds.

Mivel azonban Ady életének éppen ez a kiengesztelőds volt a legszenvedélyesebben sóvárgott célja, azért a vallás sem bűnbánatának mélységében, sem Isten szerelmének magasságában sohasem lehetett ránézve pusztá nagyképűsköds, kacérköds, affektálás vagy szeszély, hanem még látszólagos, és időnkénti ellentmondásaiban is a legkomolyabb élet-halál ügye. Hiszen mint maga mondja, mikor az életet hajszolta, akkor is az Isten utáni szomjúság kergette, mikor kevélyen és gögösen adta az élet urát, lelkében akkor is az igazi élet után síró gyermek volt. Aki magamagát így jellemezte, az nem volt ugyan szent, de egyike volt az Isten ama gyermekeinek, akiket a bűnben is megtart és nem hagy elveszni a lényük legmélyén olthatatlanul égő szenvedély az igazi, azaz isteni élet után. Ezért bizonyosan meghallgattatott és helybenhagyatott Isten által a tékozló fiú alázatos önvallomása:

Sok életserleget kihabzsol,
De tudod, hogy szomjan szenvedett,
Álkevélyen, sírón,
És mégis csak igaz fiad volt.

VI. A FEKETE ZONGORA

Mindazzal, amit eddig elmondtam, az volt a célom, hogy megértessem Ady költészetét, s így tulajdonképpen az előbbi fejezetekben már el kellett volna dőlnie az Ady homályosságára és érthetlenségre vonatkozó vád meritumának.

Azonban kétségtelen, hogy ezzel a váddal kapcsolatosan egész csomó olyan kérdés merül fel, melyek az eddigiekben nem voltak tárgyalhatók, s amelyek éppen Ady költői értékére vonatkoznak, eltekintve a tartalmi kérdésektől, melyeket megvizsgáltunk. Bármennyire is tartalmi kérdések képezik ennek a tanulmánynak voltaképpen tárgyát, határozottan érzem, hogy a szorosabb értelemben vett esztétikai problémának legalább az érintése nélkül az Adyról nyújtott kép mégis csonka volna, s így szükségesnek látom, hogy Ady homályosságának és érthetlenségének kérdésével is külön foglalkozzak. Ezt azonban csak tanulmányom céljának megfelelő mértékben, a legfőbb pontokra kiterjedő vázlatossággal kísérem meg, már csak azért is, mert ezekre a kérdésekre vonatkozólag igen gazdag és értékes irodalom áll az ifjúság és a közönség rendelkezésére. (Ismertetve az „Ady-Múzeum” II. kötetében, Dóczy Jenő és Földessy Gyula szerkesztésében).

Mindenekelőtt el kell ismernem azt, hogy Ady összes költeményei közt, mint költői értékre, úgy érthetőségre nézve is különböző versek foglaltatnak, s minthogy általában bizonyos az, hogy Ady nem egyszerre és nem könnyen érthető költő, egy egész csomó versére különös mértékben is áll az igazság. Erre nemcsak a versek belső jelentésének mivolta, hanem a költői ihletettség foka és mindenféle külső körülmény is befolyt.

De akármiféle válogatás után is bizonyos marad, hogy Ady érthetőségének megvannak a nehézségei és feltételei. Ezek elsősorban történetiek, helyesebben irodalomtörténetiek. A nagy, népies nemzeti költők nyomában járó epigon-nemzedék teljesen kitaposta a költői kifejezőmódnak azt a demokratikusan világos és érthető útját, melyet a nagyok kezdeményeztek. A közönség már megszokta, hogy a költői mondanivalók és formák terén többé nem érhetik meglepetések. Ez a megszokás odavezetett, hogy a közönség ezt a módot azonosította a költészettel magával, s nem is akart, nem is tudott elképzelni más és új lehetőséget. Tartalom és forma már annyira beidegződtek a költők és a közönség tudatába, hogy le, egészen a képzetek, szavak és ritmusok folytonos ismétlődéséig az asszociációnak egy már egészen gépies sablonja merevedett meg költészetünkben, melynek maga Ady is hódolt első kötetében. Ebből a reménytelen körforgásból csak egy módon és csak annak a költőnek lehetett menekvése, aki elég nagy egyéniség tudott lenni ahhoz, hogy a költészetet mondanivalókban és formákban kitepje e demokratikus világosság és fáradtság nélküli érthetőség hínárjából. Ez volt Ady, akinek költészete szükségszerű reakcióként egyéni és arisztokratikus lett. Én-költészet, mely a legbensőbb és a tömeglátástól legrejtettebb lelki tartalmat a legegényibb és a legszokatlanabb költői formákkal fejezte ki. Természetes, hogy a kitaposott útra szokott lelkeknek és füleknek nehéz, vagy egy bizonyos életkoron és megrögzöttségen túl egyenesen lehetetlen volt behelyezkedni az új lírába. Mert ennek feltétele, egyebek mellett az a lelki megfelelés is lett volna, amely mint láttuk, egy egész nemzedékből hiányzott. A homályosságának és érthetlenségének ez a tünete különben nemcsak Adyval kapcsolatban jelentkezik, hanem minden költővel szemben, akinek az új mesgye-nyitás jutott feladatául. Része volt benne Petőfinek és másoknak is. Nagyon helyesen mutatott rá Földessy Gyula, hogy az időnek is változik a lelke, a szelleme, s ezzel együtt változik a nemzedékek megértő és kifejező képessége is. Ady homályosságának és érthetlenségének egyik tényezője tehát szinte független tőle magától, s a haladó idővel együtt megszűnik, mert az idő szellemével egy mederben folyván, a felnövekvő nemzedék előtt magától természetessé és érthetővé válik az, amibe egy

más gondolkozású nemzedék nem tudott behelyezkedni. Egyébként az a vád, hogy Ady minden tradíció nélküli forradalmár lett volna, s ezért érthetetlen, teljesen igaztalan. Költészetébe a Biblia, Pázmány, a kurucok, Csokonai nyelve és lelke szívódott fel, tehát olyan magyar nyelvi és lelki színek és erők, amelyek a legmagyarabb és leggyökeresebb tradíciót képezik, csak hogy a magyar köztudatból időközben kiestek, Ady ezeket a forrásokat kereste föl, és ezekkel gazdagodva meg, tradícióellenes forradalmárnak nem mondható, sőt a magyar költészetet a kihasznált energiaforrásoktól egy ősbibb és gazdagabb tradíció kútfejéhez kapcsolta vissza.

Ettől eltekintve is vannak azonban Ady költészetében a könnyen érthetőségnek nehézségei. És ezek már az ő sajátosságából következnek. Mások is megállapították már Adyval kapcsolatban (pl. Horváth János, Riedl Frigyes), hogy Ady az előtte járók nagy többségével szemben új költői típust jelent. Míg pl. Petőfi meg Arany, követőikkel együtt ahhoz a típushoz tartoznak, amelyik egy határozott és logikailag tiszta jelentést, tárgyat költői eszközökkel tesz művészivé, s a költői kifejezés, vagyis a kép csakis a kifejezendő tartalomért van, tehát annak tudatos eszköze, addig Ady azt a típust képviseli, amelyiknél a kifejezés öncélú, ösztönös és nem egy határozott logikai jelentés, hanem egy lelki állapot kifejezése.

Az előbbi költészetet az jellemzi, hogy témái, tárgyai, azoknak megfelelő műfajai, logikai és etikai mondanivalói vannak, amelyeket a költői kifejezésmód a hasonlatok, metaforák, allegóriák stb. útján fokozottan érthetővé, megközelíthetővé és elsajátíthatóvá tesz. Célja éppen ez, s azért a költői képek benne tudatosan csak hasonlatok, a költőnek is, a közönségnek is.

Ady költészetének ellenben nincsenek ilyértelmű mondanivalói, s költészete nem érettük van. Ady önmagát éneklő, önlékének érzelmi állapotait, s ezért költői kifejezésmódja szimbolikus, nála nincs metafora, allegória, metonímia, alakzatok, hanem minden költői képe szimbólum, azaz jegye önmagának, önmaga pedig nem logikumokban és etikumokban tárgya a költészetnek, hanem folyton hullámzó érzelmi és indulati állapotaiban, ő a kifejezendő élet. A kifejező képeknek, melyeket a világ ad, csak annyiban van jelentőségük, amennyiben alkalmasok ennek az életnek szimbolizálására, azaz érzéki jegyekben való közlésére. Mivel így minden költői képe önmaga, ezért a képek, a szimbólumok megtelnek önálló étellel, önmagukért valókká lesznek, eszközi hasonlatok helyett magát a valóságot jelentik és adják, mintha élnének és léteznének. Miután ez a költő mindenben és minden által csakis önmagát látja és mindent csak annyiban és úgy lát meg, amennyiben önmagának tolmácsolására alkalmas, költészetében egy új és sajátos látásmód, külön világkép és életszemlélet jön létre, mely mint egy roppant vízió, az egész mindenséget újjáteremtve tükrözi. És ez a látásmód alkotja a döntő különbséget a két költői típus között. Az előbbi művészeti szemléletbe foglalja a valóságot, s ezzel szemlélteti azt. Az utóbbi megelkesíti, életre támasztja, megéretteti és elhiteti a valóságot, mely tulajdonképpen nincs, amely csak benne van, amely csak az ő lelki hullámozásának kivetített, szimbolikus képe. Ez vizionárius, a vátesz, a látnok-költő, aki a világ lelkét látja és láttatja, mivel önmagában hordozza a humánus teljességét, és mindent, ami van, ennek szimbólumává tesz. Teljes mértékben áll reá a Shakespeare-ra mondott jellemzés: költészetében az élő természet meghalt, és a halott természet feltámadott. Ez a költő Ady, és ez talán ebből a szempontból is rávilágít, hogy miért nem lehet és nem szabad költészetéből konkrét logikai, etikai és pedagógiai következtetéseket vonni le, s mégis miért rejthet magában nagy és örök tanulságokat, mint maga az áradó, minden értékítéletet megelőző élet? Természetes azonban, hogy a magát éneklő En-költő szimbolizmusa, fantáziájának különös, egyéni, arisztokratikus alkatánál fogva a homályosság és érthetelenség benyomását kelti mindenütt, ahol tisztán logikai és racionális úton akarják megközelíteni, holott logikai képletekké csakis akkor tehető, akkor se teljesen, ha a behelyezkedés, az érzelmi átengedés ösztönös útján próbálunk vele érintkezni.

Készséggel megengedem, hogy ez a logikai utakra szoktatott és a kényelmes megértésre nevelt olvasóknak nem könnyű dolog. Pedig az is igaz, hogy az Ady költészete, mihamelyst sikerült az érzelmi szférájába behelyezkedni, sokkal egyszerűbbé és érthetőbbé válik, mint sok gondolati költő fogalmi rendszere.

És Adynál elsősorban ez az érzelmi behelyezkedés a fontos, annál is inkább, mert szimbolikus képei többnyire kifejtetlenek, csak „rátapintó hasonlatok”, amint egyik ismertetője (Laczkó Géza) mondja. A kép csak annyit jelez, vagy érint, amennyi a szimbolizáláshoz szükséges, gyakran egyenesen homályba borítja a jelentést, hogy az érzelmi megértést mozdítsa elő.

Ady szimbolizáló fantáziája egy egészen külön költői világot teremt, egy új természeti világregdet, melynek tényezői valóságukat mind az ő lelki funkcióiban bírják, s mind életté varázsolt, konkrét lények, hasonlóak az ősi animizmus naiv perszifikációihoz, egy költőzseni ösztönös művészi vízióiban súlyosabb és mélyesebb realitásra születve. Babonás, kísérteties világ ez, amelyben mindennek sejtelmes, mágikus vonatkozása van a költő sorsához, kinek a lelke maga is egy ódon, babonás vár, amelyből a Fehér Asszony néha kinevet két szemének ablakán, s ilyenkor kigyúlnak a sötét szemek. Majd holttenger a lélek, melyen piros-fekete glóriával feje körül evez az Asszony, két csodás karjával, a halálba. Máskor a dalok szent hegye a lelke, melynek szűzi havas csúcsán a Gondolatmanók járnak csodátáncukat, de mélyében gonosz tárnák búgnak, melyeket álmok, leányok, bomlott ingerek, gondok és kínok vájtak. Míg fenn a csodatánc folyik a csendben, lenn harsognak a rémek a gyűló tárnákban, míg egyszer megindul a hegy, s a semmiségbe vágódik a büszke tető táncos népe. Körülötte egy titokzatos világ terül el, közepén a piros csodákkal rakott Életfa, aztán a lóp, amelyben az ördög lánya lakik, aki egyszer le fogja húzni a halálba, majd a Tavasz-kunyhó, melyben a Tavasz leánya, a Zavar lakik, aztán a jegenyék közt álló titokzatos Ház, amelyben alkonyatkor minden szerelem föltámad és kigyúl, ott van valahol a sötétben a babonás rom, amelyben Szentgyörgynap éjjelén az Özvegy legények járnak a haláltáncot, tovább a Csókcsatátér, testetlen fehér lovagjaival, akik a halottakat összeszedik és a Kék hegyek országába viszik, ahol a csók üdve remeg, kivéve azt az egyetlen nagy hőst, aki sebeivel asszonytalan tájra bujdosik meghalni. Innen nincsenek már messze a Hóvár-bércek, melyek alatt a szerelmi patak zuhog, két partján a szerelmesekkel, akik csak úgy tudnak egymáshoz jutni, ha a költő híd gyanánt átfekszik a zuhatagon. És túl az Életen, de még a Halálon innen, ködben, homályban alszik a Csókpalota, ezer szobájában, ezer elérhetetlen asszonyával. Ez a világ, amelyet ritkán süt át a napfény, de annál delejesebben és kísértetiesebben világít be a hold, lepnek el a fehér, gomolygó ködök, tele van csodálatos, félelmes, kísérteties lényekkel, boszorkányokkal, akik a bús csodák ligetében szíveikkel dobálják meg őt, a kevészavú, rosszszemű, ürge, vérivó Álomfickókkal, akik éjfélől hajnalig lovagoltatják vele a koporsót; különös madarakkal, melyek hol tüzet szítálnak szárnyukból szívére és idegeire, hol rémmeséket huhognak füleibe, hol némán, sorvasztó vágyakat ébresztve húznak el a magasban; de megjelenik benne a Sárgaláng lidérce, a Disznófejű Nagyúr, a Nagy Pénztárnok, Júdás, Lázár, sőt maga a Sátán is, akikkel, vagy akik miatt nagy, halálos viaskodása van az aranyért, a hatalomért és az életért; ott kísért a sápadt Dús lovas, aki lakodalmán bilincsbe vereti az élet örömeire egyedül jogosult ifjakat és leányokat, majd kísértve, kacagva átrobog dalos kedvvel, zeneszerszámmal, paripáján vágatva őt Kaján, hogy otthagyja őt holtan az asztal alatt. A jövő tengerén előtör a forradalmak Vörös szekere, és megremegetti a szívét az eljövendő vihar sejtelmével. A Szajnában titokzatos ujjak írják a végzetet, a Dunán romlásba és halálba hívó Jégcimbalom zúg-zeng, ez a Folyamróka kacagva mormolja el a kis népek végzetét. A ködbevesző síkon hirtelen ezer esztendő kereke fordul vissza, s vak ügétését hallja a hajdani, Eltévedt lovasnak. Látja az Időt, amint a világ felett állván, óriási rostán hullatja ki az elvénült, élheterlen nemzetet s őt magát. Léda ajkai közt bújócskát játszik az Isten, a Mámor és a Halál. Jó Csöndherceg jön a háta mögött a holdfényes erdőn, és rögtön

eltiporja, ha elnémul, vagy a holdra bámul. De az úton is, melyre a Hold süt, a Halál fekete lovai ügetnek új és új utasokért, akik előtt megállanak, azok elsápadnak és nyeregbeszállnak. Sietve öltözik a holdfényes szobában, megy ajtót nyitni, mert tudja, hogy a Halál ott várja a küszöbön. A Halál, aki hol mint Sápadt Orvos, hol mint hetykén lépkedő Násznagy, hol mint Vidám Hajókormányos, hol mint az álomhozó hús grammnyi porban fehér papíralarcot viselő gyönyörű Rém, hol mint kicsi, keményszívű Hideg Király, hol mint Életszépítő, hol mint irtózatossá Ismeretlen tölti be egész világát. És végre sejtelmesen, néha csak mint egy álom, majd mint egy fényes szem, ismét mint láthatatlan, meleg ölelő kar, gyermeki látomás, hazahívó hang, Szent Halál, ott trónol egész élete és világa felett az Isten, míg szelíd, áldott, nagynevű követe, Jézus, a költők költője idelelni ragyog bele néha ebbe a titokzatos, félelmes világba. Ami pedig ebben a fantasztikus és mégis valóságos világban történik: harcok, szerelmek, mámorok, bukások, megbánások, kibékülések, mind összeállnak egy különös temetési menetbe: az élet búcsúzás, készülődés, távozás. Távolról jövő szekerek, különös őszi lárma, közeledő temető képein át a várás a közeledő koporsóra, a misztikus temetési pompára, a breton tengeren tovarohanó vörös bárkára, melyen a költő és asszonya futnak fehéren és halottan, hogy aztán csak visszatérő halálarcuk kísértessen fel a rózsakoszorús ifjú párok bálján.

Adynak ez a külön mitológiát teremtő és külön világot alkotó sajátos fantáziája mindezzel a saját élő lelkét szimbolizálja, de a szimbólum természete szerint úgy, és olyan erővel, hogy a valóság, a realitás szuggeráló, elhitető hatalmát gyakorolja. Soha, egy pillanatra sem jut eszünkbe, hogy a költő szándékosan és tudatosan metaforázik, eszközi képekkel fejez ki racionális valókat, hanem teljes az illúziónk, hogy ő maga szentül és szósz szerint hiszi, sőt látja ezt a világot, ezeket a lényeket és ezeket a történeteket, s a fantáziának ez a varázshatalma az olvasó lelkét is elragadja, átformálja, magábaszívja, és élményévé teszi azt, amit alkotott.

Ezt nagy mértékben elősegíti verseinek és képeinek hatalmas hangulati ereje. Költészete minden ízében telítve van egy tisztán nem fixírozható, homályos, érzelmi flúidummal, mely átítatja azt, amely azt a különös érzelmi hatást kelti, hogy verseinek a ritmust megelőző, mély, lelki zenéje, sajátos színei, sőt sajátosságos illata van. Ez a zene, ezek a színek, ez az illat határozottan tragikus. Fekete zongora mélyen bűgő sírása, fekete virágok heves halál-parfómjei szállnak ki költészetéből. Egy halálraítélt életimádó, csapkodó, zengő, háborgó és elcsituló érzéstengerének a humánium teljességét átérő hullámkarjai tárulnak ki benne. Megértése nagy mértékben függ az életet átérző képesség erőfokától és terjedelmétől, tehát általánossá olyan mértékben, mint a demokratikus szemléltető költészeté, beláthatóan nem lehet, de viszont kétségtelen, hogy az érzésvilág finomodásával, mélyülésével és tágulásával egyenes arányban növekedő lehet és lesz.

Ady szimbolizáló fantáziájának egyéni sajátossága mellett költészetének érthetőségét nehezíti, főleg a szélesen szemléltető költői stílushoz szokott lelkek számára erősen tömörítő költői kifejezésmódja és költői nyelve, mely általában a modern művészetnek, de különösen Adynak kiváló tulajdonsága és jellemzője. Költészete nagyfeszültségű érzelmi állapotok heves, átmeneteket és asszociációkat kiugró, erősen tömörítő, összevonó kirobbanása. A kifejezendő állapotot nem készíti elő, nem vezeti be, nem írja körül, nem igyekszik hasonlatok útján előre megértetni, hanem csak egy-egy fölsvillanó, szimbolikus jelzéssel villámszerűen megvilágítva, rögtön az érzés, a lelki szituáció és az élmény kellős közepébe visz. Pl. „Hunyhat a máglya. Ezek a szomorú, vén szemek Nem néznek soha másra”. Csak a vers végén és csak után-gondolással állapítható meg, hogy ez a máglya kedvesének szerelmi vágya volt, amelyen ő elégett. Ilyen tömörítés egészében a „Sírni, sírni, sírni”. Vagy: „Akkor én majd nem erre járok. Nem Napfényországban rogyok össze. Magyar árok lesz az az árok”. Az „akkor” a halál óráját jelenti. Vagy „Fölszállott a páva A vármegyeházra, Sok szegénylegénynek szabadulására”. Ez a két sor jelenti az új idők összes következményeit, amiket a vers később föl-sorol. Egész sereggel lehetne idézni részleteket, melyek a tömörítést, a kiugró összevonást

egyek képeken, kifejezéseken, szavakon viszik végbe. Szó- és szóképkalkoló fantáziája éppen ebben a tömörítésben és ezzel a kifejezőerő fölfokozásában nagyszerű, s ez teszi őt a magyar nyelv kivételes művészevé.

Sajnos, itt nem tudom költői nyelvművészetének csodálatos kincseit még csak megcsillogtatni sem, de olvasni kell őt ebből a szempontból, és minden esetre érdemes és szükséges elolvasni Laczkó Géának Ady költői nyelvéről a Nyugat Ady-számába (1909. II. 10. 11.) írt tanulmányát, illetve bemutatását. E helyen csak azt kellett leszögeznünk, hogy nyelvének szokatlanságát és ú. n. homályosságát is ez a tömörítő mód és erő okozza, amely azonban a nyelv szellemének is, költészete szellemének is kiválóan megfelel, s egyik legnagyobb értéke.

De ez a tömörítés általában egész költeményeken keresztül jellemző Adyra. Csak két példát idézek. „Az elzárt Király-lyány” c. versében Ady nem azt mondja el, hogy az én mosolyom olyan volt, mint valami pajzán király-lyány, aki így és úgy... de én többet nem akarok mosolyogni, mert így és úgy... hanem ezt mondja és így mondja:

Mosolyom, e pajzán király-lyányt,
Vén bús kapukkal, íme, becsukom,
Arany-haját, nagy gyermek-szemét
Utálom, irigylem és unom.

Nem mondja azt, hogy azok a vén, bús kapuk az ő mosolytalan ajkai, csak egyszerűen a képet használja, hatalmas kifejező erővel. És nem azt írja le, hogy ez a mosolytalan élet milyen lesz, hanem azt, hogy az elzárt király-lyány hogy fog epedni, elfonnyadni, s csodálatos költői vízióval szemlélteti, mi lett belőle, mikor (t. i. a halál pillanatában, amit szintén nem mond) a „kapuk” ernyedten szétnyílnak:

S majd hogyha a kapuk kinyílnak,
Felejtette légyen azt, ami volt:
Megölelem a fonnyadt, ősz lányt,
Az aggszüzült, tört halálsikolyt.

A másik példa „Az öreg Kunné”, akinek életét így tudja összefoglalni:

Tíz gyermeket hozott világra
Küzdésre, búra, de vitézül,
Szalmás tetőjü kunyhójában
Az öreg Kunné halni készül.

Kunyhó, olajméc, munka, éhség.
Gyermek, rongy, szegény és a többi
S végül a legnagyobb parancs jött:
Tessék a tüdőt kiköhögni.

Az öreg Kun a múltra gondol.
Eszébe jut a lakodalma.
Ölni szeretne. A mécs pislog
S a vénasszony ránevet halva.

Ennek a tömörítő művészetnek, a megelőző magyar költészethez mérten az újszerűsége főleg két mozzanatban van: először abban, hogy a tárgyakat szemléltető költészet, összes költői alakzataival átalakul a költő belső állapotait spontán kifejező szimbolizmussá, minélfogva az addigi széles leírások, kifejtett hasonlatok, tudatos metaforák, nagyszabású allegóriák mint költői szemléltető eszközök, összetömörödnek villanásszerű, sejtető, csak ráutaló szimbólumjegyekké, másodsor és ebből következőleg abban, hogy a költői nyelv hozzátömörödik a belső élet hullámzásának és változásainak természetéhez, s a logikai következetesség és

kifejtettség helyébe az érzelmi élet kifejezését spontán adó, összevont, kiugró, expressziós költői stílus lép.

Ha csak hirtelen felötlő példákat veszünk is ennek szemléltetésére, rögtön láthatjuk ennek az újszerűségnek egész jellegét és jelentőségét a magyar költészetben. Pl. Petőfi ragyogó, széles, szerelmes leírásai az Alföldről (Az Alföld, A Tisza, A Kis-Kunság, Szülőföldemen, Kutya-kaparó) a költői nyelv és kifejezőmód összes művészi eszközeivel, bár a költő lelkületén át, de mégis az Alföldet, a tárgyat akarják szemléltetni, míg Adynak pl. „Gőzösről az Alföld” c. versében maga a természeti kép csak néhány szóval, jelzővel érintett, s azonnal szimbólummá tömörödő kifejezése annak az érzésnek, amelyet a magyar végzet szárnyacsapása ver föl a költő lelkében. Ugyanezt a különbséget látjuk Aranynak a Toldi bujdosását leíró nagy hasonlata és Adynak az Eltévedt lovasról szóló szimbóluma közt, vagy az Arany „Elhagyott lak”-ja és Ady „Ház jegenyék közt” c. víziója közt. Hogy még egy, talán kissé már kirívó példát idézsek, érdekes összevetni a Lévay „Szüretünk” c. kedves, külsőleges leírását Adynak „Elillant évek szőlőhegyén” c. versével, amelyben tömör, gyors, nagyszerű vonásokban szintén ott van a szüret egész képe, de mint szimbóluma a költő távozó életének. Ennek a tömörítő szimbólizmusnak tartalmi és formai megértéséhez kétségtelenül szükséges az olvasó lelkének intuitív megfeszítése és magát adó behelyezkedése. Ennélfogva bizonyos, hogy Ady költészete sohasem szolgálhatja a versekben csak futó élvezést, szórakozást kereső lelkek szellemi fényűzését, mint valami könnyed szalonköltészet. Rászánást, áldozatot, komoly elmerülést kíván, s csakis az ilyen munkát jutalmazza meg kincseivel.

Végre a megértés egyik, és pedig fontos kulcsát adja annak felismerése és a hozzá való alkalmazkodás, hogy az Ady költészete mélyen érzelmi, indulati, egyszóval lírai mivoltánál fogva voltaképpen lényegében zene. Hogy szavakkal és szóképekkel kell dolgoznia, melyeknek jelentése van, ez Adyra nézve sokszor tragikum és végzet, mert lelkének zengő-zúgó tartalma a zene konkrét jelentés nélküli hullámain kétségtelenül teljesebben és szabadabban tudna átömleni a világba. Az indulati és érzelmi élet művészi kifejezésére a zene kétségtelenül elsődlegesebben és teljesebben alkalmas, mint a beszéd. Ady költészetének zeneisége nem is csak külső, formai és technikai kérdés. Bár kétségtelen, hogy ezen a téren is sajátos egyéniség, aki a magyar versnek szokványos sablonná merevedett, s ezért szokványossá vált, únt asszociációkat kapcsoló jambikus formáját, amely már bilincs és halál kezdett lenni, összetörte és szabad versformát alkotott, melynek egyéni ritmusában lelkének érdes, pattogó, bátor és szenvedélyes zenéje lüktet. De még mélyebben, még lelkibb és tartalmibb értelemben véve, egész költészete transzponálható egy sötét, tragikus színű, sötét és tragikus hullámművészetű hatalmas zenére, önmaga végtelen kiterjedésű lélektengerének titáni muzsikájára. Ebben a zenében, mélyen a szavak és azok jelentése mögött sír, jajong, panaszol, átkozódik, prófétál és vall a magyar lélek, búg a szerelem fájdalma, liheg a kéj és csörög az arany, nyerít a Sátán, énekel a Halál, harsonázik az Élet, zúgnak a Zsoltárok, s kicsendül a végtelenbe a Vox Humana. Ennek a költészetnek a megértése, a megértés teljes és igazi módján lehetetlen addig, amíg ezt a kozmikus zenét meg nem halljuk benne, mint az egésznek ősalapját. Míg lelkünk előtt meg nem nyilatkozik a Fekete Zongora, mely Ady életének és költészetének egységes szimbóluma. Mert életét és költészetét ez a misztikus hangszer egyesíti „az Élet melódiájává”.

Tanulmányom elején annak a meggyőződésnek adtam kifejezést, hogy ifjúságunknak meg kell ismernie, és pedig alaposan Ady költészetét, hogy öntudatosan tisztázhassa: ki és mi reá-nézve ez a költő. Ehhez a megismeréshez igyekeztem a tanulmányban segítséget nyújtani, a tőlem telhető elfogulatlansággal.

Nagyon jól tudom, és teljesen egyetértek abban a magyar ifjúság minden igaz barátjával, hogy ránknézve most az egyetlen és döntő kérdés: jövődöt építeni, erős, egészséges testű-lelkű, művelt keresztyén ifjúság nevelése által. Megértem, ha sokan ezt a nevelést, éppen a féltő

szeretettől indítva, kizárólag olyan történelmi és irodalmi példák segítségével hívásával óhajtják végezni, melyek csak lelkesítő, csak jó, csak felemelő, csak ideálisan tiszta képeket és érzéseket adnak. Igaz, hogy Ady és költészete nem nevezhető csak ilyennek. Megértem ezt a törekvést, de nem értek egyet vele. Református keresztyén öntudatom és álláspontom szerint olyan ifjúságot kell nevelni, amely az élet egész vonalán öntudatosan vállalja nemzeti és egyéni küldetésének súlyos, szent misszióját. Nemcsak lelkesedő, a jóért rajongó, idealizmusában fenkölt ifjúságot akarok, hanem öntudatosan nemes ifjúságot. A történelem és irodalom egyoldalúan „fehér” kezelése, minthogy a valósággal nem egyezik, két nagy veszélyt rejt magában: délibábos, irreális nemzeti érzést növel, s az életharcban erőtelen erkölcsi szentimentalizmust táplál, melyek oda vezetnek, hogy a nemzeti érzés is, az erkölcsi érzés is frázisokká lesznek, melyek nyilvános alkalmakkor színesen és hangosan puffognak, de az élet harcában, a tettekben és a tényleges magatartásban csak takarói lesznek az egyéni érdekek és a bűnnek, vagy jobb esetben is nem adnak pozitív erőt az érdek és a bűn kísértései ellen.

Aki alaposan elmerült a magyar élet tanulmányozásában, az tudja, hogy nemzeti és egyéni szempontból egyaránt ez a délibábos hazafiság és ez az erkölcsi szentimentalizmus volt a mi legnagyobb átkunk és végzetünk. Mivel én még tisztább és nemesebb ifjúságot akarok látni a jövőben, mint az említett jószándékú nevelők, azért feltétlenül szükségesnek látom a szent pozitívumok hatását a sötét negatívumok ellenképeivel tenni öntudatossá. Semmiképpen nem tartom megengedhetőnek, hogy a nevelő a legkényesebb, de legáldottabb feladatát: a veszedelmekre fölvértező munkát egy helytelenül értelmezett idealizmusból kifolyólag átengedje a véletlennek, az esélyeknek, a körülmények durva és szeretet nélküli támadásainak és romlott lelkű illetéktelenek beavatkozásainak. Jól hallom az ellenvetést: negatívumokkal nem lehet jövendőt építeni. Csak negatívumokkal nem. De negatívumok nélkül sem. Valósággal reszketek az elgondolásától annak az önámító pedagógiának, mely a magyar ifjúságot nemzeti érzésében és erkölcsi lelkületében reális történelemszemlélet és öntudatos bünszemlélet nélkül eresztene neki a jövendőnek.

És éppen ebből a szempontból tartom Ady költészetét, amely különben nem mondható csupa negatívumnak, nagy tanulságokkal teljesnek a magyar ifjúság számára. Nemzeti és egyéni szempontból.

Igaz és nem is titkoltam el, sőt mindenütt kimutattam, hogy Ady a magyar költő és a magyar faj sorsának felpanaszolásában sokszor és sokban vad, túlzott, keserű és igaztalan volt, hogy szociális felfogásában tévedett, de viszont kétségtelen, hogy Széchenyi óta, és mellett leginkább tőle lehet tanulni kritikai hazaszeretetet, mely a nemzet sorsának és bajainak belső okait látja, fájjalja, mely a régi bűnök ellen öntudatos harcra készítet és önámítás nélkül, világosan hirdeti, hogy a nemzetnek, ha élni akar, a maga életét kell élnie, hogy egyetemesebb értékű emberi életet kell a maga módján termelnie, s hogy saját vezetését csak saját legértékesebb szellemű és jellemű fiaira lehet bízni. És én rendületlenül meg vagyok győződve afelől, hogy erre a kritikai szeretetre nemzete iránt soha nagyobb szüksége nem volt a magyarságnak, mint ma és jaj neki, ha frázisokért és görögtűzért feláldozza ezt a megmentő és megtartó szeretetet. Én volnék a legboldogabb, ha a magyar ifjúság Ady tragikus látását „az eltévedt lovasról” megcáfolná és bebizonyítaná, hogy a magyarságnak megvan az elvitathatatlan, mert pótolhatatlan polgárjoga Európa művelt népei között és az emberiség nagy közösségében. De ehhez az első lépés éppen az Ady által hirdetett tragikum ismerete, öntudatos feldolgozása a lelkekben és az így megedzett életakarat diadalravivése.

És egyéni szempontból, bár kétségtelenül rá kellett mutatnom Ady költészetében az önmagát romboló beteg lázadozásra és démoni kitérősekre, melyek mellett ott vannak az örök emberi szépségek is, kétségtelen, hogy a diszharmonikus lélek küzdelmei rendkívül tanulságos képét adják saját lelkünk rejtett mélységeinek és kritikai állásfoglalásra ösztönöznek saját bűneink ellen. A kórkép, amely kórkép is, annyi vádat foglal magában társadalmunk ellen, hogy egy

öntudatos ifjúság életharcára a legnagyobb ösztönzésekkel teljes. Az pedig vitathatatlan, hogy az a költő, aki a nemzetet és az egyént a halál tükrében láttatta meg: a legnagyobb ösztönző az életre.

És végre, Ady bűnbánata és Istenélménye, amely a maga nemében egyetlen egész irodalmunkban, nagyon komoly intelem arra, hogy bűnbánatunk ne legyen pusztá templomi frázis, Istenszerelmünk ne legyen illúzió, és keresztyénségünk ne legyen élettelen dogma.

Azt hiszem, hogy ennyi tanulság kevés magyar költő művéből sugárzik, és ez természetes is, mert Ady a humánus minden irányú átélésében az összes magyar költők közül a legelső. Tisztán esztétikai szempontból pedig nem szabad elfelejteni, hogy Ady költészete a teremtő fantázia és a magyar költői nyelv kifejezőereje szempontjából olyan értékkel gazdagította irodalmunkat, melyre akármelyik nagy európai irodalom büszke lehetne.

Szeretném azért, ha tanulmányom az Ady-kérdést kiemelhetné volna abból a helytelen megvilágításból, amely úgy fogalmazta meg azt, hogy lehet-e Ady a magyar ifjúság követendő mintaképe, hiszen világos, hogy nem lehet, nem is akart az lenni, és nem is volt soha. De tragikus életében és költészetében a magyar lélek olyan válságai, bűnei és szépségei nyilatkoztak ki, melyek együttvéve hatalmas életformáló tanulsággá tömörödhetnek egy öntudatos nemzedék lelkében. Ezt a tanulságot elzárni a jövődől elől senkinek sincs joga, de senkinek sincs hatalma se, mert ez a tanulság azért küldetett, hogy hasson és neveljen. Biztos, hogy Ady felületes, vagy könnyelmű ismerete, egyoldalú hangoztatása, vagy egyoldalú agyonverése ártalmasak, mint minden visszaélés a valósággal és igazsággal. A komoly és tiszta szándékú megismerés azonban itt is áldott, mint maga a valóság és igazság. A magyar nemzetnek, a magyar kultúrának, a magyar közéletnek, a magyar ifjúságnak a valóság és igazság szeretetére, tiszteletére és követésére van egyedül szüksége, hogy végre megszűnjék „Mesebeli János lenni”, tragikus naivja a délibáboknak, és végre önmaga lehessen.

Lehet, hogy nevelői oldalról az a vád fog érni, hogy túlságosan bízom az ifjúság megértő- és ítélőképességében. Természetesen arra az érettebb ifjúságra gondoltam, melyik már irodalmat tanul és a főiskolákon dolgozik. Ezekre nézve igenis, nagy és határozott bizalmam van. Örvendek, hogy kimondhatom: bízom a magyar ifjúság intelligenciájában, és bízom a szívében is. Az élet másként bánat és bánik velük, mint a mi nemzedékünkkel és az előttünk jártakkal. Nagyobb a terhük, nagyobb a felelősségük, keményebb a sorsuk, kell tehát, hogy erősebb és férfiasabb legyen a lelkük. És kell, hogy szebb és gyümölcsözőbb legyen a jövőjük. Teljes bizalommal helyezem azért mondanivalóimat az ifjúság szívére, mert a bennük való bizalmam titka ez: bízom Istenben.